

ЙОСИФ ЧАЙКІВСЬКИЙ

ВСЕСВІТНА ІСТОРІЯ

ТОМ III

КИЇВ — ЛЯЙПЦІГ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

ВСЕСЬВІТНА ІСТОРІЯ.

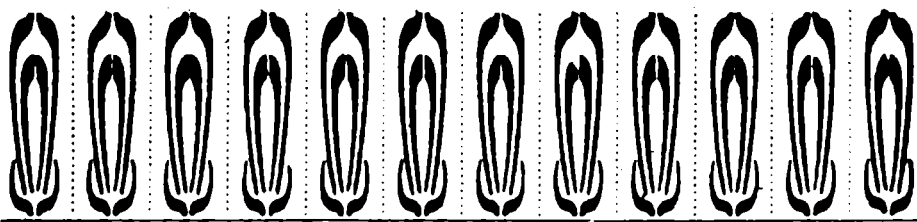
Том III.
Нові часи.

Зладив :
Иосиф Чайківський.

**Галицька Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.**

Printed in Germany

В с т у п.

Роком 1492. кінчать ся середні віки. В тім році відкрив Христоф Колюмб Америку і сей рік приймають історики за границю поміж середними а новими віками. Однак відкритє Америки хотяй є визначною подією у все-світній історії, все-ж не є еще так важною, щоб єї уважати границею середних і нових віків. Около 1492. стало ся багато важних подій, які ввели цілковиту зміну так в політичнім, науковім як і в суспільно-економічнім житю. І так : 1. Істория середних віків обертає ся головню около двох визначних осіб, римского, взгядно німецкого цїсаря і римского папи. Оба сї чинники падуть з кінцем середних віків. Вперед підупадає значіне цїсарів, серед великих борб з папами, а побідоносні папи дістають ся під владу французских королів і рівнож тратять своє сьвітове значіне. Місто Німеччини виступає на перше місце

в нових віках Франція, яка стає наймогутішою державою і около неї обертає ся довгі віки історія нових віків в Європі.

2. Около р. 1500. наступає зміна у відносинах християнського світа до магометанського. Великі виправи християн проти магометан (хрестоносні походи), не принесли для Європи жадних територіяльних добичей, противно з кінцем середних віків виростає в Азії нова магометанська сила, держава Турків Османів, а 1453. дістає ся в їх руки Царгород. З сего часу через довгі віки висить гроза турецької небезпеки над Європою. Змінили ся рівнож відносини християнського світа до магометан в Іспанії, де по кількасотлітній борбі, здобувають християни 1492. р. послідну кріпость магометан Гранаду, зачим християни стають виключними панами цілого півострова.

3. В середних віках в полудневій, західній і північній Європі панувала нероздільно католицька церква. З кінцем середних та з початком нових віків виступають численні реформатори, як Гус, Лютер, Кальвін, Цвінглі, котрі доводять до роздвоєня в католицькій церкві і викликають кроваві релігійні війни.

4. Давнє середньовічне лицарство, що в середних віках творило упривілюваний військовий стан, пережило ся, а коли в борбах почато уживати стрільничого пороху, підупа-

дає цілковито, а разом з упадком лицарства паде середньовічний феодалний устрій, а на його місці витворюються нові абсолютні держави, в яких пануючі є неограниченими панами.

5. На економічній полі настає цілковита зміна, яка потягає за собою упадок значіння одних держав, а зріст сили малозначних до того часу державок. В середніх віках морем довкола якого концентрувалося життя Європи було середземне море з кінцем середніх і з початком нових віків, середземне море стає за тісним, життя Європи переноситься на широкі океани, атлантийський і індійський. Морські держави, якими були Піза, Генуя, а передовсім Венеція, втрачають цілковито своє значіння відколи Іспанці і Португальці відкрили Америку і дорогу до Індій довкола Африки. В середніх віках майже цілу торгівлю зі сходом держали в своїх руках Венеціяни, які купували східні товари від Арабів, в нових віках Європа дістає ті товари впрям з першої руки, зачім мусіло наступити подешевіє східних продуктів, а за тим пішла зміна економічного життя. Товари які до тепер з причини дорогої ціни знаходилися лише на столах можних панів, стають щоденною поживою мільйонів людей (кава, чай).

6. Малі майже незнані держави, якими були в середніх віках Іспанія і Португалія, Англія і Голландія стають морськими силами, давні як Венеція, переживши свій розвій під-

упадають на се, щоб вже ніколи не піднести ся.

7. За відкриттями Іспанців і Португалців іде розширенє географічного горизонту, європейські народи пізнають нові краї, нові народи, звівріята, рослини а істория стає дійсно все-свїтною. Пізнанє нових країв і людей, причиняє ся рівнож до великого і скорого зросту науки, лїтератури і штуки. Під koniecь середних і з початком нових віків припадає великий науковий рух, звістний під іменем гуманїзму, наступає оден з найкрасших перїодів в развою штуки, а передовсім малярства.

Коли-ж до вичислених повисше подій додамо, що на koniecь середних віків припадає винахід друку і стрільничого пороху, побачимо, що з кінцем середних і з початком нових віків наступає цілковита зміна так політичних, як економічних, наукових і релїгійних відносин, одним словом, Європа починає жити зовсім иншим новим житєм і ту якраз лежить причина сего, що історики поклали около року 1500 границю поміж середними а новими віками. А що з помежи подій, які стали ся около 1500. р. відкрите Америки є одною з найважнїйших, згодили ся історики взяти рік 1492. за границю поміж середними а новими віками.

Історію нових віків ділимо на чотири частини :

1. Часи великих відкриттів і релігійних воєн від 1492.—1660.

2. Часи раціоналізму і абсолютизму.
Від початків особистого пановання Людовика XIV.—1789. до вибуху французької революції.

3. Часи французької революції і часи XIX. віку до 1848.

4. Конституційні часи 1848. до нині.

Перша часть.

**Часи великих відкрить
і релігійних воєн 1492.—1660. р.**

§ 1.

Відкриття Португалців і Іспанців.

Відкритє дороги до Індий. В сер'дних віках знали європейці лише три части сьвіта і то не цілі. Східно-полуднева Азия і полуднева Африка були звістні лише з оповіданя. Доперва від часів хрестоносних походів розпочали ся торговельні зносини зі сходом, передовсім венецкі купці вели широку торговлю з арабскими купцями. Торговля зі сходом приносила італійским містам великі користи, денякі з них як Генуа, а єще більше Венеция, дійшли до великої сили і слави. Народи мешкаючі в західній Європі передовсім Португалці і Іспанці, стали думати над сим, в який спосіб винайти дорогу до Індий, усунути всяких посередників і взяти торговлю з Індіями

впрост в свої руки. Однак як довго не мали Європейці жадного способу орієнтовання ся на мори, так довго бояли ся Португалці пускати подальше від берегів. Коли-ж з кінцем середних віків пізнано компас, починають Португалці пробувати оплинути Африку і дістати ся до Індій. В 15. століттю відкривають они Канарийські острови, Мадейру і острови зеленого рога. На якийсь час наступив застій в нових відкриттях Португалців, доперва при кінци 15. століття починають підпринимати більші подорожи. Мореплавець Вартоломей Діаз відкрив полудневий ріг Африки 1486. р. який названо рогом Доброї надії, а за пановання португальского короля Мануїла Великого 1495.—1521. Васко да Гама доплив 1498. р. до Індій і взяв сей край в посіданє португальского короля.

Колюмб. Відкритє Америки. Рівночасно довершили Іспанці єще більших відкрить. Великий мореплавець Христоф Колюмб родом з Генуї (ур. 1447. р.) відкрив Америку. Вже около року 1000 по Хр. відкрили Нормани східні побережа Америки, але память сего відкритя пішла в цілковите забутє. З кінцем середних віків знали вже люди, що земля є округлою, а навіть в Нормимберзї зроблено перший гльоб. Знаючи, що земля є округлою, зовсім справедливо думав Колюмб, що коли-б

поплив на захід, то по якимсь часі доплив би до Азії. Не знав Колюмб, що земля є так великою і що поміж Європою а Азією знаходиться зовсім нова, незвісна європейцям частина світа. Свої пляни предложив Колюмб вперед Генуенцям, а коли єго висьміяли в ріднім місті, удав ся Колюмб до Португалії і Англії предкладаючи сим державам свої пляни. Однак і ту єму не пощастило. В кінци звертає ся Колюмб до Іспанії. Якраз тогди получили ся два великі королівства на піренейскім півострові, Арагонія і Кастилія в одну державу під іменем Іспанії (Фердинанд король Арагонії оженив ся з Ізабелею кастилійскою). Обидві сполучені держави ударили на послідну кріпость Арабів Гранаду і здобули єї 1492. р. По довгим зволіканю рішила ся королева Ізабеля дати Колюмбови три кораблі, з якими виплив Колюмб 3. серпня 1492. р. з пристани Пальос, а пливучи все на захід, прибув 12. жовтня 1492. р. до островів Багама, а відтак відкрив острови Кубу і Гайті. На островах пізнав Колюмб незвістних до тепер мідяних людей, забрав з собою багато золота і вернув 1493. р. до Європи. Пізнійше виправляв ся Колюмб до Америки єще три рази, відкрив острови Ямаїку, Трінїдат, а навіть сталу сушу Америки коло горла ріки Орїноко, однак до

самої смерті позістав в блуді, що відкрив частину азійских Індій.

Колюмб зазнав за свої діла великої невідячності іспанського короля. Єго обвинено, що забирає собі золото, призначене іспанському королеви і що обходить ся жорстоко з підданими. Король Фердинанд вислав до Америки намісника Бобаділю, котрий привіз Колюмба закутого в кайданах до Європи. Вправді король увільнив Колюмба, але уряду віцекороля єму не повернув. Невдовзі потім помер Колюмб майже забутий всіма 1506. Нова часть сьвіта навіть не одержала назви від єго імени. Італійський учений (Amerigo Vespucci) Вестутші описав вже по смерті Колюмба Америку і від єго імени названо новий край Америкою.

Дальші відкриття Іспанців. В нововідкритих землях пізнали європейці нову мідяну людність яку прозвано Індіанами. Індіяни стояли на ріжнім степені культури. Побіч народів в Мексику і Перу, які мали дуже високу культуру, були племена стоячі на дуже низькім степені розвою. Індіяни були народом супокійним, легко піддавали ся наїздникам, лише лихе навіть жорстоке обходженє Іспанців, вбудило у Індіян велику ненависть до білих людей, яка полишила ся їм до нині.

Легка добича і надія скорого збогаченя ся, та здобутя золота тягнула до Америки

чимраз більше число Іспанців. Іспанець Більбоа перейшов панамську шийку і відкрив 1513. супокійний океан через що переконали ся наглядно європейці, що Колумб відкрив нову частю світа. Деяко пізніше Португалієць в іспанській службі. Магелан на чолі кількох кораблів, оплив полудневу Америку, переплив Великий океан, доплив до Філіппінських островів, де помер, але єго товариші доплили до Індій. В сей спосіб відбуто першу дорогу довколаземлі 1519.-1522.

Рівночасно з першою подорожю довкола землі довершив відважний Іспанець Фердинанд Кортес в роках 1519.—1522. підбиття великого краю Мексика. Мешканці Мексика звані Азтеками посідали високу культуру, мали своє письмо, великі будівляні пам'ятники, пригадуючі в дечім єгипетські піраміди, великі міста і багаті села. Занимали ся рільництвом і промислом, На чолі заледви 500 люда ударив Фердинанд Кортес на Мексик. Мексиканці і їх володар Монтезума прийняли з початку Іспанців ласкаво, колиж Іспанці стали допускати ся великих надужить, вибухло загальне повстанє, яке криваво згнівбив Кортес і придбав Іспанії край близько в четверо більший від рідного краю. Кортес рівно як Колумб не зазнав вдячності короля, попав в неласку і умер забутий.

Дещо пізнійше двох Іспанців Франц Пізаро і Дієго Альмагро довершило підбиття другого багатого і рівно-ж високо культурного краю в полудневій Америці Перу, де панували королі з роду Інка.

Відкриття Португалців. Рівночасно з відкриттями Іспанців поступали в перед і португальські відкриття. Васка да Гама прийняли з початку Інди прихильно, пізнійше міг він лише з трудом наладувати свої кораблі плодами сходу. По повороті Васка да Гама, вислав португальський король нову виправу до Індій під проводом Кабрала, який відбив ся занадто від берегів Африки на захід і унесений морскою струєю, прибув до Бразилії, яку взяв в посіданє португальського короля. Португалці висилають від тепер чимраз більші фльоти до Індій, закладають на індійських побережах свої твердині (одна з найважнійших Гоа,) здобувають Маляку, острови Молюки, сундайські і беруть в свої руки цілу торгівлю зі сходом.

За приміром Іспанців і Португалців пішли інші народи Європи, мешкаючі над атлантичним океаном; Французи і Англійці. Перші з них відкрили Канаду, другі Нову Фунляндию і Лябрадор в північній Америці.

Найбільші користи з ново відкритих країв припали Іспанцям і Порту-

галцям, яких держави стали перворядними морськими силами. Одні і другі мали з нововідкритих країв великі користи, однак визискували нововідкриті краї в зовсім відмінний спосіб. Іспанський ряд давав дуже мало ініціативи, а організував звичайно вже заняті краї. Кожному Іспанцеві вільно було тягнути користи з кольоній, лише одну п'яту часть доходу мусів відступати рядови. Так само було вільно всім Іспанцям провадити торгівлю з кольоніями, а віддавати рядови рівнож $\frac{1}{5}$ зиску. Зовсім инакше визискували свої кольонії Португалці. З кольоніями провадив торгівлю лише ряд, який в тій цілі організував цілі фльоти. Підчас коли Іспанці підбивали оружьем ново відкриті краї, Португалці вдоволяли ся занятєм побережних міст, а підбили під своє панованє лише деякі острови, як Молюки, Цейльон.

Наслідки відкрить. Відкриття Іспанців і Португалців потягнули за собою великі зміни так в політичнім, економічнім як і в науковім житю. Давні могучі морські держави Генуа, Піза, Венеція упадають цілковито, на їх місци виступають Іспанія і Португалія. Змінюють ся рівнож торговельні центра. Міста Венеція, Генуа і союз міст Ганзи, які були в середних віках найбільшими торговельними центрами підупадають, а на їх місце висту-

пають Севіля, Кадикс в Іспанії, Лізбона в Португалії, а по упадку Португалії і Іспанії, торговельними центрами стають Антверпія, Лондон, Ліверпуль, Гамбург.

Відкриття потягнули за собою зміну домашнього життя. Подешевіє таких артикулів як кава, чай, всяке коріня, спроваджене бульби і тютюну з Америки, змінило спосіб життя, а згадані плоди стають щоденною потребою навіть найбільшійшого населення.

Спроваджуване великої суми золота і срібла з Америки, спричинило подешевіє гроша, вартість золота і срібла підупадає, на се, щоб потім наново піднести ся. Широка, в повнім того слова, значіню світова торгівля, великий промисл, спонукали купців і промисловців лучити ся в торговельні союзи, наступає велике нагромаджене грошей в одних руках, повстають незвістні до тепер великі банки, які кладуть свою тяжку руку на цілім економічнім життю Європи.

Для науки дали відкриття розширенє географічного горизонту, пізнанє нових країв нових людей, звірят і рослин. Пізнанє нових країв, океанів дало можливість пізнати много правд природи, про які люди в середних віках знали дуже мало.

Відкриття потягнули великі наслідки і для народів поза європейских. Велике

число головно Іспанців, удає ся до Америки, шукати легкого жліба, хоче в скорий спосіб прийти до великих богатств, а тимчасом в самій Іспанії забракло робучих рук, не стало рільників і Іспанія мусіла спроваджувати з заграниці збіже. Велика сила металю, що прибувала з Америки, не задержувала ся в Іспанії, а вандрувала поза границі краю, збогачувала чужі народи, а тимчасом пустіла рідна країна, то-ж і не диво, що коли в Америці забракло золота і срібла, Іспанія в короткім часі зубожіла, а навіть на дворі наймогучійшого колись європейского володаря Филипа II. вкрала ся нужда.

Коли нестало золота та срібла починають Іспанці закладати в Америці великі плянтациї чаю, кави, бавовни, а щоб дешевим способом управляти просторі рілі, змушують давних мешканців Америки до тяжких робіг на своїх полях. Індияни, які до тепер відносили ся мирно і приязно до прибувших Іспанців, мусіли бачити в білих людях лише своїх ворогів, які забрали їм їх землю, їх добра, їх свободу і мусіли виступити в обороні своїх прав і волі. Однак в борбі показали ся за слабими та стали скоро вимирати. Домініканин Ляс Касас подав гадку, що для тяжких робіг, ліпше булоби спроваджувати з Африки сильних муринів, які скорше нада-

вали би ся до тяжкої праці. І стало ся щось негідного цивілізованого сьвіта. Сотки, тисячі людей ідуть до Африки, уряджують на муринів, таких людей як і білі, польованя мов на звіврів, убивають дітей і нездарних до праці старців, а сильних мушин і дівчат вивозять в далекі сторони Америки, продають їх на торгах і заводять невільництво в Америці. Невільництво муринів се також наслідок відкритя Америки.

§ 2.

Максиміліян I. 1493.—1519.

Реформи Максиміліяна в Німеччині. По нездарнім а довгім панованю цїсаря Фридерика III. вступив на німецький престіл Максиміліян I. основатель Габзбурскої могучости. Максиміліян поставив собі три ціли. 1. Піднести значіне цїсаря в Німеччині. 2. Привернути владу німецьких цїсарів в Італії. 3. Збільшити посїлости Габзбурского дому. Підчас коли дві перші ціли удало ся перевести Максиміліянови лише в части, то в піднесеню могучости Габзбурского дому був Максиміліян в повні щасливим.

За часів нездарного і довгого панованя

Фридерика III. віджило на ново право п'ястука, в Німеччині вели ся вічні домашні війни, які нищили край і єго добробит. Всі відчували потребу реформ, однак межі князями а цісарем не було згоди. Князі хотіли реформ, які запевнили би їм співучасть в центральнім ряді, Максиміліян хотів збільшення цісарської влади. Се непорозумінє було причиною, що Максиміліянови не удало ся перевести основних реформ. Все-ж таки зробив Максиміліян дуже багато для добра в Німеччині. Одним з чайважнійших діл, було оголошенє на соймі в Вормациї 1495 р. вічного мира, яким наказав Максиміліян раз на всегда всіх домашних воєн. В ціли легшого удержання мира і порядку, поділено Німеччину на 10 округів (австрійські краї творили перший округ, Ческі краї були вилучені з 10 округів). Начальники округів мали уважати на порядок і лад в своїм окрузі. Проти непослушних і непокірних установлено окружні суди, а у Франкфурті над Менем повстав судовий трибунал, зложений з 16 членів, який був найвисшою судовою інстанцією в Німеччині. Начальні князі стали на підставі рішення сойму рівними цісарєви. Німецка держава перемінила ся в союз рівнорядних князівств, а цісар був поміж князями лише першим поміж рівними.

Максиміліян старався на взір Франції, де вже було заведене стале військо, запровадити стале військо і в Німеччині, тому організував німецьке піше військо так званих ляндскнехтів, які з часом стали одним з найлучших військ в Європі і уліпшив німецьку артилерію. Заслугую Максиміліяна є рівнож заведенє першої німецької почти межі Віднем а Брукселею.

Старання Максиміліяна привернути значінє цїсаря в Італії не довели до пожаданого кінця, ба навіть венецка республіка відмовила цїсареві переїзду через свою територію, коли Максиміліян хотїв удати ся на коронацію до Риму, тому Максиміліян не їздив зовсім до Риму, а з єго наслідників лише Кароль V. коронував ся в Римі, прочі уважали, що для позискання цїсарської корони шкода заходів.

За Максиміліяна довершили ся в Італії важні події, яких Максиміліян не мав сили спинити. Іспанці під проводом свого короля Фердинанда Арагонського заняли Неаполь, а Французи здобули проти волї Максиміліяна Медиолян.

Максиміліян основателем могутости Габзбургів. Дуже щасливим був Максиміліян в збільшеню посїлостий свого дому. Як Рудольф Габзбургский був основателем мо-

гучости Габзбургів в Німеччині, так Максиміліян став основателем могучости Габзбургів в Європі. Не багато минуло літ від часу, коли нездарний цісар Фридерик III. голосив все помимо всіх нещасть „Австрія має володіти цілим сьвітом“, а вже в кількадесять літ по єго смерті Кароль V. говорив „В моїй державі сонце ніколи не заходить“

Максиміліян позискав для Габзбургів просторі краї не війнами, але подружжями. Він поступав після засади „Нехай инші ведуть війни, ти щаслива Австрія дружи ся“. Поступаючи після сеї засади Максиміліян одружив ся з Марією Бургундскою, дідичкою Нідерляндів і бургундского князівства. Вправді бургундске князівство заняв французский король, однак багаті нідерляндські краї (нинішня Бельгія і Голяндия) полишили ся при Габзбургах. Свого сина Филипа Красного одружив з Іванною дочкою Фердинанда Арагонського і Ізабелі Кастилійскої, через що Габзбурги одідичили багату Іспанію зі всіма кольоніями. По смерті Фердинанда Арагонського був син Филипа Кароль паном Іспанії, полудневої Італії, Сицилії, Сардинії, Нідерляндів, посідав полудневу Америку з винятком Бразилії, середучу Америку а в північній Мексик. Коли-ж 1519 р. Кароль став паном австрійських країв і німецьким цісарем,

міг сміло казати, що є наймогучішим володарем світа.

Максиміліян поклав підвалини до здобуття для Габзбургів ще інших країв. Він постановив позискати для своєї родини Чехи і Угорщину. В Чехах і Угорщині панували в сім часі Ягайлони, а іменно Володислав. Максиміліян запросив до Відня 1515. р. польського короля Жигмонта Старого і Володислава Ягайлончика. У Відні уложено подвійне подружжє і умову поміж Габзбургами а Ягайлонами угорськими. Внуки Максиміліяна Фердинанд і Марія мали побрати ся з дітьми Володислава Ягайлоньчика, Людвигом і Анною, і обидві родини запоручили собі в разі вимертя одної спільне дідиченє. Умови у Відні не можна уважати актом державним, се була лише родинна умова, яка навіть противила ся ухвалам угорського сойму, який 1505. року на внесенє Івана Заполїї ухвалив, не допустити жадного чужинця на угорський престіл. Все-ж таки має умова у Відні велике історичне значінє. На підставі сеї умови прийшли дійсно Габзбурги до панованя в Чехах і Угорщині і то в невдовгім часі, бо вже 1526. вимирають Ягайлони угорські.

§ 3.

Гуманізм і ренесанс.

Важнійші гуманісти. З кінцем середних віків розпочинає ся в Італії великий літературно-артистичний рух, звістний в літературі під іменем гуманізму, а в штуці під іменем ренесансу. Цілий сей рух, званий тако-ж відродженєм, відзначає ся зворотом до літератури і штуки старинного Риму і Греції. Тогдішні поети і артисти одушевляють ся творами старинних Римлян, студюють їх і старають ся наслідувати. Коли-ж 1453. р. Турки здобули Царгород, багато грецких учених переносить ся до західної Європи, а з собою принесли багато творів грецкої літератури. Сильні італійські роди і держави суперничачи з собою попирають гуманістичний і ренесансовий рух. Найскорше і найкрасше розвиває ся рух відродження у Фльоренції, яка довший час була осередком літературного і артистичного життя не лише Італії але і Європи.

З поміж великих гуманістів заслугують по увагу Петрарха (батько сонетів) Бокачйо (автор Декамерону) в Німеччині Ульрих фон Гуттен, Еразм з Ротердаму автор славного

твору „Похвала дурноти“ і Райхлін, що побіч латини і греки, займав ся студиями гебрейської мови, в Англії Тома Морус.

Рим осередком ренесансу. Рівночасно з великим розвойом гуманістичних наук, дійшли до високого степеня розвою красні штуки. Як гуманісти наслідували твори давних римських писателів і старали ся їх у всім наслідувати, так само артисти студювали твори грецької і римської штуки і наслідували їх. Найперше розвивав ся ренесансовий рух у Фльоренції, коли-ж на папскім престолі засїв Юлій II. 1503.—1513. і покликав найвизначнійших артистів до Риму, осередком ренесансового руху став Рим. Коли-сь пережили Атени найкрасшу свою артистичну добу за часів Перікля, в XVI. столітю взніс ся людський дух другий раз до такої висоти, лише з малою різницею. Підчас коли Греки відзначили ся передовсім в архитектурі і різьбі. за часів ренесансу побіч різьби і архитектури доходить до найкрасшого розцьвіту малярство, яке переживало в сїм часі свою найкрасшу добу.

Архитектура за часів ренесансу. Батьком ренесансового стилю був Филип Брунелеско, якому поручено викінчити зачату вже катедру у Фльоренції. Фльорентийці передаючи єму викінченє церкви казали „Ти маєш

вибудувати нам сьвятиню велику як наша душа“. І не завели ся. Церква була розпочата в готицкім стилю. Брунелеско змінив давний плян і на перехрестю, де перетинають ся повздовжна і поперечна часть взніс високу копулу, чим дав початок до нового ренесансового стилю.

Ренесансовий стиль не відзначає ся нічим новим, а є в дійсности зворотом до римських бань і до украшування фасад церковий і будинків грецькими стовпами. В церквах на перехрестю взносить ся з правила велика копула, однак копула не спочиває як в романьскім стилю впрост на стїнах, але понад стїнами взносить ся звичайно осмигранне підвисшенє з вікнами, зване тамбором, а доперва на ним взносить ся висока баня. Ренесансовий стиль розвинув ся передовсім в сьвіцких будівлях, головно в палатах. При будовах палат уживано часто стилю сїльско-го званого рустіка, який полягав на сим, що стїн будови не вирівнувано, але полишувано не вигладженими. Поверхи палат відділювано дуже точно красними гзимсами, вікна роблено невеликі, закінчені в горі острим або округлим луком. З боків вікон ставлено стовпи, або пілястри в грецкім стилю. Подвіря роблено широкі, окружені галеріями окрашеними численними стовпами, В загалї підчас коли

готик стремів в гору, ренесанс старався обняти як найширший простір.

Найславнішими будівничими в сім часі були Донато Браманте, який працював довгий час при будові найкрасшого ренесансового пам'ятника, церкви св. Петра в Римі і побудував одну з найкрасших палат Канцелярію. (Церква св. Петро є одною з найбільших, виносить 188. метрів довжини, а 126. висоти). Лаврентій Берніні викінчив церкву св. Петра в Римі, додав з переду красну фасаду і замкнув площу перед церквою двома рядами кольосальних стовпів. По за Італією заслугують на увагу замок в Гайдельбергу, Бельведер в Празі, Ескоряль в Іспанії, всі побудовані в ренесансовім стилі.

Різьба. Головною відзнакою різьби з часів ренесансу є цілковите визволене ся від архітектури. Підчас коли в часах романського стилю різьба була лише декоративною і служила лише для окраси архітектури, в часах готики починає визволювати ся з під сего впливу, а за часів ренесансу виступає зовсім самостійно.

Найбільшими різьбярками в сім часі були Лаврентій Гіберті (Lorenzo Ghiberti) від якого походять двері до св'ятини у Фльоренції. Над сим ділом працював він 23 роки. Михаїл

Ангел, найбільший різьбяр, сказав про них, „Моглиби сьміло бути дверми до раю“.

Найбільшим різьбярем з часів ренесансу був Михаїл Ангел Буонароті. Уродився коло Фльоренції, жив довгий час у Фльоренції пізнійше перенісся до Риму, де вирізьбив славу групу „Пієта“ (Пречиста Діва Марія держить на руках помершого Ісуса Христа). По якимсь часі повернув до Фльоренції, де працював над великанською статуєю „Давид“, представляючу молодця з каменем в руці в хвили, коли має кинути ся на свого ворога. Невдовзі по викінченню статуї Давида, покликав Михаїла Ангела папа Юлій II. до Риму, де припоручив єму вирізьбити для себе в церкві сьв. Петра великий гробовець. Сю працю викінчив Михаїл доперва по 40 роках. Найкрасшою частию пам'ятника є статуя Мойсея. Пророк держить в руці 10 заповідей Божих і грізно глядить на жидів, що поклоняють ся золотому бовванови.

Михаїл Ангел провадив яийсь час будову церкву сьв. Петра, був рівнож великим малярем, він окраив стелю вагиканської каплиці, від него походить величезний образ представляючий страшний суд.

З пізнійших різьбярів замітний Бенvenuto Целіні (Benvenuto Cellini) автор німфи

у Фонтенебльо. Єго найкрасша робота є золота сільничка, яка знаходить ся нині у Відни.

Малярство дійшло за часів ренесансу до найвисшого степеня розвою. З поміж численних малярів заслугують на більшу увагу Леонардо за (Вінці) Вінтші ур. у Фльоренції 1452. р. З численних образів Леонарда найкрасший Тайна вечера, намальований олійними фарбами на стіні монастиря в Медиолані. Нині сей образ знищений, а знаємо єго лише завдяки численным копіям. З поміж інших образів замітні сьвята Родина і портрет Мони-Лізи.

Визначним малярем був Михаїл Ангел, але всіх перевисшив Рафаїл Санті з Урбіно (ур. 1483. р. ум. 1520). З поміж численних образів сего маляря займають перше місце Сикстинська Мадонна, представляюча стоячу Пресьвяту Діву, Мадона в кріслі, Преображене Господне і Сьв. Цецилію. Рафаїл украсив своїми малюнками стіни саль Ватикану.

У Венеції виступають малярі Тиціан, що вславив ся образом „Чиншовий гріш“ представляючим Ісуса Христа і Фарисея, Павло Веронесе і Корредіо (Корредшо) артист в оперованю сьвітлом і тїнію. Єго вайкрасший образ „Сьвята ніч“ преставляє уродни Ісуса Христа.

Рівнож поза Італією виступає велике число різьбярів і малярів. В Німеччині різьбяр Петро Вішер і малярі Іван Гольбайн і Альбрехт Дірер, в Нідерляндах малярі Рубенс Ван Дик (Дайк) Рембранд і Руїздаль, а в Іспанії Мурільо.

§ 4.

Реформація в Німеччині.

Кароль V. 1519.—1556. По смерті Максиміліяна старалися о цїсарску корону Генрик VIII. англійський король, Францішок I. французський король і Кароль внук Максиміліяна ур. 1500. р. Німецькі електори вибрали одноголосно цїсарем Кароля, який як німецький цїсар носить ім'я Кароля V. Кароль V. наймогучіший володар свого часу був слабого здоров'я, мовчаливий, замкнений в собі, говорив мало, за то умів доводити других до говорення і пізнавати чужі думки. Заки розпочав яке діло надумував ся довго, але обдуманий плян переводив скоро і по більшій часті щасливо. Як робітник був він невсипучий, великий політик, відзначав ся великою проворністю і хоробрістю.

Помимо всіх своїх здібностей не був Кароль V. в силі володіти так великою дер-

жавою, тому 1522. р. відступив австрійські краї молодшому братови Фердинандови. З сего часу ділили ся Габзбурги на дві лїнії, старшу іспаньску і молодшу австрійську.

Мартин Лютер. Вже від довшого часу давали ся чути в Европі голоси, накликуючі до реформ церковних відносин, які при кінци середних віків зовсім не були добрими. Одним з сих, що хотїв реформ був Іван Гус, однак не довершив задуманого діла, а противно підкопав єще більше повагу церкви. Завести лад і порядок в церкві старали ся папи і собори, але їх старання не довели до нічого. Перевести церковні реформи і реформу християньської науки постановив з початком XVI. столїтя звичайний монах Мартин Лютер.

Мартин Лютер уродив ся 1483. р. в Айслебен, (Eisleben) ходив до школи в Айзенах і Ерфурті, а відтак вступив до монастиря Августинів, де відзначив ся великою побожністю, ученостию і краснорічностію, так що саский електор Фридерик Мудрий покликав єго на професора унїверситету до Віттенбергу. Якраз тогди будовано в Римі величаву церкву сьв. Петра. Щоб роздобути гроший на викінченє церкви, оголосив папа Лев X. відпуст, кождому хто прийме сьв. Тайни і причинить ся яким небудь грошевим датком до будови церкви сьв. Петра в Римі. Проти

такої продайности відпусту виступив Лютер і коли монах Тетцель прибув до Саксонії, збирати датки на будову церкви, виступив Лютер прилюдно і прибив на дверех церкви в Віттенберзі 95 тез, в яких виступив проти продайности відпустів. Виступ Лютра 1517. р. дав початок до великого церковного роздвоєня і викликав великий релігійний рух, званий в історії реформацією, та довів до кривавих борб в західній і середучій Європі.

Лютер палить папску булю. На відомість про виступ Лютра, візвав папа Лютра до Риму, щоб оправдав ся зі свого діла, але опікун Лютра саский електор, боячи ся, щоб Лютра не спіткала така судьба як колись Гуса в Констанції, випросив у папи се, що Лютер не поїхав до Риму, але папа вислав свого легата до Саксонії, щоб там полагодити справу. На соймі в Авгзбурзі зіхав ся Лютер з легатом папи Кастаном, але коли побачив, що Кастан не хоче з ним диспутувати, лише вправді лагідно, взиває его відкликати свої тези, виїхав з Авгзбурга. Тогди папа вислав до Лютра булю, в якій узнав науку Лютра ложною, і візвав Лютра, ставити ся до двох місяців в Римі і відкликати свої тези, в противнім случаю грозив папа клятвою. Лютер місто упокорити ся перед папою, скликав своїх учеників за мури міста

Віттенбергу, де прилюдно спалив на стосі папску булю 1520. р.

Лютер у Вартбургу. Внутрішні несупокі в Німеччині. 1521. року прибув Кароль V. до Німеччини, скликав сойм до Вормациї і візвав Лютра, запоручивши єму вперед свободний виїзд, на сойм. Лютер прибув на сойм, але своєї науки не відкликав. Тогди Кароль V. кинув на Лютра опалу і розказав нищити єго письма. Саский елєктор, що опікував ся Лютром, вислав проти свого любимця кількох лицарів, які зловили Лютра і увезли до замку в Вартбургу, де Лютер займав ся переводом біблїї на німецку мову. Перевід Лютра має велике значінє для німецкої літератури, бо мова в якій зладив Лютер перевід є до нинї літературною мовою Німців.

Лютер поребував у Вартбургу, а тимчасом єго наука зискувала чимраз більше прихильників, які стали нападати на церкви і монастирі, нищили образи і церковні добра. На відомість про се, опустив Лютер замок Вартбург і виступив остро проти всяких надужить.

Невдовзі по сих забурєнях вибухли заворушеня сїльської людности, яка ідучи за словами Лютра, котрий голосив рівність і свободу всіх людей, повстала проти панів,

відмовила їм данин і жадала знесеня всяких десятин, оплат, робіт, і домагала свобідного уживаня пасовиск і т. и. Пани перелякані несподіваним рухом, скоро зорганізували війська проти селян. Селян розбито і наложено на них єще більші тягарі, а Лютер що недавно тому голосив рівність всіх людей, сам дораджував панам уживати найострійших кар проти селян.

Хлопска ворохобня не спинила дальшого ширеня науки Лютра. Передовсім принимали сю науку дуже радо князї, котрі принявши науку Лютра забирали на свою власність церковні добра. Заледви минуло кілька літ від першого виступу Лютра, а вже прийняли єго науку електор саский, князь геский, німецкий ордеи, марграф бранденбургский. Наука Лютра могла тимбільше свобідно ширити ся в Німеччинї, що цїсар Кароль V. був тогди занятий великими війнами з Францішком I. королем Франції.

Війни Кароля V. з Францішком I. Рівночасно з Каролем V. панував у Франції хоробрий лицар Францішок I. 1515—1547. Хотяй войовничої вдачі, любував ся в науцї і штуцї, збирав твори старинної штуки і громадив на своїм дворі учених і поетів. Однак рівночасно був несталого характеру, легко ламав дане слово,

а щоби догодити своїм бажанням не вагав ся, хотяй звав себе архихристиянським королем, лучити ся навіть з магометанами, щоби лише знищити могутість Кароля V. Він споглядав зі страхом і завистю на могутість Кароля V. когрого посілости окружали зі всіх сторін Францію.

Щоби задержати політичну рівновагу супроти Габсбургів, заняв Францішок I. 1515. Медиолян і старав ся зломати перевагу Кароля V. бодай в Італії. У відповідь на се, постановив Кароль V. відобрати від Франції не лише Медиолян, але хотів заняти також бургундске князівство, яке уважав спадщиною по своїй бабі Марії. Ривалізация обидвох пануючих дала причину до чотирех довгих війн поміж Каролем V. а Францішком I. В першій війні 1521.—1526. прогнав Кароль французкі війська з Медиоляну, а коли сам Францішок перейшов Альпи і обляг 1525. р. кріпость Павію, вожди Кароля V. Григорий Фрундсберг і Кароль Бурбон, побили французкі війська під Павією, а Францішка взяли до неволі. Францішка перевезено до Мадриту, де по однорічній неволи 1526. зрік ся Францішок і Медиоляну і Бургундії в користь Кароля V.

Францішок не додержав слова і заледви станув на французкій земли, зірвав мир, увійшов в союз з папою Климентиєм VII. який

увільнив Францішка від зложеної Каролеви присяги і розпочав з Каролем другу війну. Вожди Кароля V. Фрундсберг і Кароль Бурбон повели цісарські війська на Рим. По дорозі помер Фрундсберг, а Кароль Бурбон поляг підчас першого приступу на місто Рим. Військо без вождів вдерло ся до Риму, неповдержане ніким, знищило єго в застрашаючий спосіб, папа окупив свою свободу лише грішми. Війна закінчила ся 1529. р. дамским миром в (Cambray), Камбре, (Мир дамский, бо єго заключили обидва володарі за посередництвом тети Кароля V. і матери Францішка I.) в якім Кароль задержав Медиолян, а зрік ся Бургунції, яка стало з сего часу належить до Франції.

В кілька літ пізнійше пробував Францішок єще раз щастя у війні з Каролем V. і вів з ним єще дві війни, але в обидвох не був щасливим. В четвертій війні дійшли війська Кароля V. мало що не під сам Париж. Війни закінчили ся остаточно миром в (Crespy) Креспі 1544. в якім Кароль задержав Медиолян, а Францішок Бургундію.

Війни Кароля V. з морськими розбишаками. Рівночасно з війнами з Францішком I. мусів Кароль V. зводити борби з Турками і морськими розбишаками. В Альжирі, в країні північної Африки, заложив корсар Хайредин

Барбаросса розбишацку державу, побудував велику флоту і нищив побережа середземного моря, а передовсім побережа Іспанії і Італії. Розбишацкі напади Хайредина наносили найбільше шкоди Каролеви V. тому підняв він 1535. велику виправу проти розбишак, побив Хайредина, здобув місто Туніс і освободив до 20000 християнських невільників. На жаль для мирного християнського світа не міг Кароль докінчити війни з Хайредином і цілковито знищити розбишак, бо Францішок I. користаючи з сего, що Кароль зайнятий війною в Африці, розпочав з цісарем нову війну. 1541. р. підприняв Кароль V. новий похід на Альжир, але єго флота потерпіла великі втрати від морської бурі і Кароль мусів з нічим вертати домів.

Сойм в Спірі 1529. і в Авгзбурзі 1530.
По перших двох війнах з Францішком I. постановив, Кароль V. зайняти ся пильнійше справою Лютра. В тій ціли скликав сойм до Спіри 1529. На соймі мали перевагу католицькі князі, тому запала ухвада, полишити науку Лютра там де вже она приняла ся, але рівночасно рішучо заборонити дальшого ширення реформації. Меншість яку становили сторонники Лютра, внесла протест проти сеї ухвали і з сего часу повстала назва протестантів, на означенє прихильників науки Лютра і єго учеників.

В рік по соймі в Спірі, скликав Кароль V. новий сойм до Авгзбурга 1530. на яким протестантський учений і ученик Лютра, Филип Меляхтон, предложив Каролеви V. головні точки науки Лютра, так зване віроісповіданє авгзбурскої конфесії. Кароль не прийняв лютерського віроісповідання, а навіть загрозив силою змусити непослушних князів до повороту до католицької церкви. Настрашені протестанські князі сподіваючи ся війни з Каролем V. заключили в містечку Шмалькальден 1530. р. союз в цілі спільної оборони перед цісарем і католиками. Однак до війни не прийшло, бо якраз тогди загрозили Турки Відневи, а Кароль V. старав ся позискати поміч протестантів, тому заключив з ними 1532. р. релігійний мир в Норимберзі, і заporučив протестантським князям тимчасово свободу віроісповідання, за що протестанти згодили ся дати Каролеви V. поміч проти Турків.

Битва під Могачем 1526. 1453. р. здобули Турки Османи східно-римську державу і з сего часу стали загрожувати Європі. Довгу і тяжку борбу з так сильним ворогом вели в нових віках передовсім Габсбурги, які причинили ся найбільше до знищення турецької могутости.

Найтяжші часи для Європи настали з хвилею коли 1520. р. засів на турецьким престолі

султан Сулейман Великий. Він уважав цілию свого життя здобути орлине гніздо, як він звав Відень і сюди перенести столицю своєї держави. 1521. здобув Сулейман кріпость Білгород, а відтак остров Родос, де пробував до сего часу орден Йоанїтів, який по здобутю Родосу, перенїс ся на остров Мальту. Вкінци постановив Сулейман здобути Угорщину. На Угорщинї панував тогди 26. лїтний король Людвик II. Проти Людви́ка вирушив Сулейман з 200.000 армією. В битві під Могачем побив Сулейман угорске військо, а король Людвик знайшов смерть підчас утечи в угорских багнах, Сулейман знищив Угорщину, увів з собою багато бранців і вернув в Туреччину.

Борба о Угорщину. На підставі родинного договору у Відни з 1515. р мав засїсти на угорскім і ческім престолї по бездїтнім Людовику II. Фердинанд з Габсбургів. В Чехах вибрано дійсно королем Фердинанда, а о Угорщину мусїли Габсбурги вести довгі лїта війни. Підчас коли одно сторонництво вибрало королем Фердинанда, друге оголосило королем Івана Заполїю. Побитий Фердинандом Заполїя, утік до Польщі до Тарнова, звідки вернув на Угорщину, піддався турецькому султанови і візвав єго помочи. Сулейман прибув на Угорщину 1529. прийняв голд від Заполїї і надав єму титул угорского короля.

З Угорщини вирушив султан з великою армією на Відень. Віденці під проводом Миколи Сальма боронили міста дуже хоробро. Всі приступи Турків відперто, Сулейман стратив надію на здобутє Відня і завернув в Туреччину нищащи все по дорозі.

В кілька літ пізнійше 1532 р. вирушив Сулейман, за намовою Францішка І. в друге на Відень, але по дорозі здержала єго війська не велика твердиня Гінс, якої боронив Никола Юришич з заледви 700 люда. Вісімнайцять турецьких приступів відбила залога, а коли сили оборонців стали підупадати, надійшла поміч. Якраз тогди погодив ся цїсар Кароль V. з протестантами, одержав від них поміч і спішив на відсіч замкови. На відомість про відсіч, відступив Сулейман від облоги і завернув в Туреччину.

Заполія побачив, що навіть при помочи султана, не буде в силі удержати ся на угорскім престолї, заключив з Фердинандом мир у Великім Варадинї Фердинанд став угорским королем, але Заполія задержав до смерти східну Угорщину і Семигород з титулом короля.

1540. р. умер Іван Заполія, а вдова по Іванї Ізабеля, сестра польского короля Жигмонта Августа, хотїла задержати Семигород і східну Угорщину для свого сина Івана

Жигмонта, тому візвала помочи Сулеймана. 1541. р. увійшов на ново султан на Угорщину і здобув Буду. З сего часу довгі літа остала Угорщина поділена на три части. Середучу з містом Будую прилучили Турки впрост до своєї держави, східну Угорщину і Семигород одержав Іван Жигмонт як турецке ленно; північно західну Угорщину задержали Габсбурги, але мали за се платити Туреччині 30000 дукатів річно.

Шмалькальдска війна 1547. Помимо тяжких війн з Францією, Турками і морськими розбишаками в Африці, Кароль V. не спускав з очий справи протестантів. Коли-ж побачив, що всякі договори не доведуть до ціли і не удасть ся намовити протестантів до повороту до католицької церкви, постановив цісар змусити їх до сего силою. Війна з протестантами зовсім не була легкою, бо шмалькальдський союз, яким проводили Іван Фридерик саский електор і Филип Геский, зібрав за французкі гроші 40.000 армію. Кароль позискав для себе Маврикия Саского, кривного Івана Фридерика. Маврикий, протестант, перейшов на сторону цісаря, коли цісар обіцяв єму електорске достоїнство і на зазив цісаря наїхав Саксонію. В наслідок наїзду Іван Фридерик мусів опустити головний табор і удати ся до Саксонії, через що військо протестантів роз-

ділило ся. Весною 1547. р. увійшов Кароль V. до Саксонії, побив Івана Фридерика під Мільбергом і взяв в полон. В наслідок битви під Мільбергом упокорив ся перед цісарем і Филип Геский, якого цісар рівнож увязнив. По битві вїхав Кароль V в триумфі до Віттенбергу, якраз в тім дни, в яким складано в гріб домовину з тілом найбільшого єго ворога Францішка I. Лютра в сім часі не було вже на сьвітї, (він умер 1546. р.) тому день візду цісаря до Віттенбергу був одним з найщасливійших днів єго життя.

Авгсбурский мир 1555. р. Не довго тішив ся цісар своєю побідою, Маврикий Саский, якого надгородив цісар електорским титулом, якому надав більшу частину Саксонії, зрадив цісаря. 1552. р. віддав він французькому королеви Генрикови II. німецькі міста Мец, Туль і Верден, за одержані гроші, за які зібрав військо, напав несподівано на цісаря. Цісар перебував тогди в Інсбруку, лише скорою утечею серед бурі в ночі уратував ся перед Маврикиєм і утік до Вілях в Каринтії. Знеохочений неповодженнями віддав Кароль німецькі справи братови Фердинандови. Фердинанд заключив з протестантами тимчасовий мир в Пасаві 1552, який затверджено на Авгсбурскім соймі 1555. Лютеранам, (яких звано з сего часу протестантами авгсбурскої конфесії) признано свободу віро-

ісповідання, посіданє загарбаних церковних дібр, лише католицкі князї застерегли собі, що в разї переходу католицких съвященників і єпископів на протестантизм, добра церковні мають полишати ся при католицкій церкві. На соймі признано князям право змушувати своїх підданих визнавати таку віру, яку ісповідують їх папи. (*Cuius regio, eius religio*). Хто править краєм, сей має право накинати своїм підданим свою віру.

Смерть Кароля V. Знеохочений всіми неповодженнями (Привернути єдність в церкві цісареві не удало ся, половину Угорщини заняли Турки, Льотарингію загарбали Французи) зложив Кароль V. 1556. р. обі корони так іспаньску як німецку. Іспаньску в користь свого сина Филипа II. німецку в користь брата Фердинанда I. По зложеню корони удав ся Кароль до монастиря сьв. Юстина, (на захід від Мадриту) де займав ся огородництвом, плеканєм цвїтів і годинникарством. Умер 1558. р.

§. 5.

Реформація в західній і північній Європі.

Ульрих Цвінглї. Кинене Лютром зерно не минуло без наслідків, ба навіть численні реформатори наслідуючи Лютра старалися ще дальше реформувати християнську церкву і науку, а ішли в своїх науках ще дальше як Лютер*). Підчас коли Лютра можна уважати в реформах консерватистом, який стремів лише до зміни віри і церковних відносин, то єго наслідники з поміж котрих найважнійшими були Цвінглї і Кальвін, поступали в своїх реформах радикально, стараючи ся не лише реформувати церковні відносини і Христову віру, але цілковито змінити християнське жите.

*) Головні засади науки Лютра дадуть ся звести до слїдуючих точок. 1. Жерелом віри є лише сьвяте письмо. Лютер відкидає всякі традиції і письма церковних вітців. 2. Лише віра веде до спасенія. 3. Сьв. Тайнами є у Лютра крещенє, покаянє і сьв. Евхаристія. 4. Пр. Дїва Марія і сьвяті не мають жадного посередництва помежи Богом а людьми. 5. Сьв. Евхаристія виступає у Лютра під двома видами хлїба і вина. 6. Місто католицької Служби Божої є сьпів і проповідь.

.

Цвінґлі з початку католицкий сьвященник виступив 1522. р. з католицкої церкви і розпочав голосити свою науку в Швайцарії, де знайшов багато прихильників в округах Шаффузи і Берна. В своїй науці виступив Цвінґлі проти целібату духовних, а від Лютра ріжнив ся головню наукою про сьв. Тайну Евхаристії. Підчас коли Лютер узнавав дійсну переміну хліба і вина в Тіло і Кров Ісуса Христа, Цвінґлі учив, що сьв. Евхаристия є нічим иншим як симболічним спомином.

Цвінґльому не удало ся потягнути за собою цілої Швайцарії. Більша часть швайцарів позістала вірною католицкій церкві, виступила проти реформатора і побила Цвінґлього під Каппель 1531. В битві поляг сам Цвінґлі.

Іван Кальвін. В кілька літ пізнійше виступає в Швайцарії, головню в Женеві, новий реформатор Іван Кальвін. Єго наука приняла ся досить широко. Головною підставою єго науки була віра в призначіє. Кальвін учив, що кождий чоловік з хвилею уродин, є вже призначений до вічного щастя або терпіня. Кальвін пішов у своїй науці о много дальше від Лютра, він реформував також приватне житє Християн, наказав справляти пири, забави, сьпівати, гуляти, грати в карти, а всіх хто відважив ся виступати проти єго розказів,

карав дуже строго. Женеvu замінив в свою столицю, звідки правив неначе тиран великою частию Швайцарії. Наука Кальвіна розширила ся в Німеччині над Реном (Надреньський палятинат, Нідерлянди) в Шкоції, Угорщині і почасти в Польщі. Богато прихильників мав Кальвін у Франції, де сторонників єго науки прозвано Гугенотами. (У французській літературі займає Кальвін таке місце, як Лютер в німецькій. Він дав початок французській прозі).

Реформація у Франції. Війни гугенотів. Французкі королі Францішок I. і єго наслідник Генрик II. лучили ся все з німецькими протестантами проти Кароля V. але у своїй вітчизні переслідували строго протестантів. Помимо сего протестанти, звані Гугенотами, зростали в силу з кожним днем, а 1559. р. почули ся вже так в силі, що скликали синод своїх делігатів до Парижа. Генрик II. 1547.-1559. хотів виступити як найострійше проти Гугенотів, однак умер несподівано підчас лицарських турніїв.

По Генрику вступив на престіл Францішок II. 1559.—1560. муж шкотскої королевої Марії Стюарт. За єго панованя дійшла до значіня родина князів Гвізів крівних Марії. Проти Гвізів, що були горячими католиками, виступили Гугеноти з адміралом Коліні і двома

братами князями Антоном і Генриком Бурбон. Бурбони хотіли дістати короля в свої руки і усунути Гвізів від управи, але заговор викрито і багато заговорщиків покарано смертю. Кінець володінню Гвізів положила несподівана смерть Францішка II.

По Францішку вступив на престіл малолітній Кароль IX. 1560.—1574. в якого імені радила сго мати Катерина Медичі, італійка родом, жінщина підступна, облудна і жадна влади. Щоб зменшити значінє Гвізів, видає Катерина 1562. р. толєранційний едикт, яким дозволяє протестантам сходити ся на спільні богослужєня поза мурами міст але без оружя. Толєранційний едикт викликав у католицької людности велике невдоволенє, а люди Гвізів напали на зібраних на молитву Гугенотів і вирізали їх. Се дало причину до довгої понад 30 літ тріваючої релігійної війни у Франції. 1562.—1594. Війну переривали часті мири і видавані часті толєранційні едикти, яких ніхто не додержував. В краю зріс нелад, королівска влада підупала, і дали ся чути чужі впливи, бо Гугеноти шукали помочи в Англії, католики в Іспанії. Першу війну закінчено 1570. новим едиктом, дозволяючим визнавати Гугенотам свою віру в цілій Франції з винятком Парижа і королівського двора, а для оборони перед католиками віддано Гугенотам чотири

ствердині, в яких Гугеноти могли удержувати свої війська, зовсім незалежно від армії держави. Через се становили від тепер Гугеноти якби окрему державу в державі.

Різня Гугенотів з дня 23. на 24. серпня 1572. р. По 1570. р. зросло значінє Гугенотів і Колїнього до сею степеня, що Катерина Медічі стала побоювати ся, про свій вплив на короля, тому постановила позбути ся Колїнього. Коли-ж напад на адмірала не удав ся і ранений Колїні, став обвиняти королеву о напад на него, вимогла Катерина на Кароли IX. позволенє вирізаня всіх Гугенотів. Якраз тогди зіхало ся багато Гугенотів на весіле Генрика з Навари з сестрою Кароля IX. На голос дзвона вночі з дня 23. на 24. серпня, в ніч сьв. Вартоломея 1572. р. кинули ся парижани під проводом Гвізів на Гугенотів. Упав старий Колїні, в Парижі вимордовано до 2.000, а у цілій Франції до 8.000 Гугенотів. Генрик Наварський Бурбон уратовав своє жите лише сим, що перейшов на каталіцизм.

Кінець релігійних війн у Франції. В два роки по різні Гугенотів помер згрижений сьвістю Кароль IX. а на престолі засїв Генрик III. Валезий. Генрик Наварський як лише утік з Парижа перейшов знова на протестантизм і станув на чолі Гугенотів. На

чолі католиків, що утворили союз Лігу став нув Генрик Гвіз, а що король Генрик мав рівно-ж своє сторонництво, тому нововибухла війна носить назву війни трех Генриків. У північній Франції мав перевагу Генрик Гвіз, в полудневій Генрик Бурбон. Найменше значіння мав Генрик король. Вкінці Генрик III. запросив до себе Генрика Гвіза і казав єго замордувати на порозі своєї комнати. Коли-ж за се убійство католицка Ліга в Парижи вивіла вірність королеви, удав ся Генрик III. до Генрика Бурбонського і підступив разом з ним під Париж, де згинув убитий рукою фанатичного домініканина 1589. На нїм вимер рід Валезиїв в простій лінії.

Нантейський едикт 1598. р. Одиноким кандидатом до французкої корони став Генрик IV. Бурбонський, але католицкий Париж не хотів мати королем Гугенота. Остаточно побачив Генрик IV, що в більшій части католицкий нарід Франції не узнасть протестанта королем, прийняв католицизм, а незадовго потім 1593. отворив єму Париж свої брами. Генрик не забув на своїх давних товаришів віри і надав їм 1598. Нантейський едикт, яким поручив цілковиту свободу віри у Франції.

Генрик IV. впроваджує на французкий престіл нову династію Бурбонську 1593. р.

яка з сего часу панує у Франції аж до великої французкої революції.

Реформація в Англії. Зовсім інші дороги переходила реформація в північній Європі, а іменно в Англії, Швеції, Данії і Норвегії.

Реформація в Англії вийшла, не як в Німеччині з бажання зреформувати церковні відносини, але зірване з Римом наступило з причини волі одного тирана короля Генрика VIII. По великій війні білої і червоної рожі, засів на престолі Генрик VIII. Тудор 1485.—1509. котрий впровадив до Англії нову династію Тудорів 1485.—1603. Тудори уміли зручно обходити права парляменту і були в дісности майже абсолютними монархами.

По Генрику VII. вступив на престіл Генрик VIII. 1509.—1547. оден з найбільших тиранів. З разу був Генрик VIII. противником Лютра, навіть написав розвідку проти єго науки, защо дістав від папи, почесний титул оборонця віри. Приязні відносини з Римом не тривали довго, а зірвав їх Генрик VIII. з чисто личних причин. Генрик VIII. оженив ся з Катериною Арагонською вдовою по своїм браті і жив з нею 18 літ. Коли-ж залюбив ся в двірській дамі Анні Булен, зажадав від папи розводу з Катериною. Коли-ж папа відмовив єго бажаню, зірвав Генрик VIII.

всякі зносини з Римом і оголосив ся сам головою англійської церкви, а добра монастирів сконфіскував. Хто не хотів признати супремату, себто найвисшої влади короля над церковними справами, сего карав Генрик VIII. карою смерти. Християньско-католицької віри не зміняв Генрик в нічим, а навіть видав 6 так званих кровавих точок; недодержане одної з сих точок потягало кару смерти. (Між іншими задержав Генрик VIII. целєбат сьвященників, Сьв. Евхаристию під одним видом, сповідь до уха і інші). Від часу відступлення від католицької церкви переслідував Генрик VIII. жорстоко всіх, так католиків як і протестантів. Сам вступав шість разів в супружі зносини, з двома жінками розвів ся, дві казав стратити, а лиш одна Катерина Пар пережила лютого тирана¹⁾).

¹⁾ Родовід Тудорів.

Генрик VII. жінка Елисавета Йорк.

Генрик VIII. Маргарета жінка Якова IV. зі Шкоції

Марія, Елисавета. Едвард:

Яків V.

Марія Стюарт

Яків VI. (як англійський король)

Яків I.

Едвард VI. 1547.—1553. По смерти Генрика засїв на престолї єго малолїтний син Едвард VI. В єго імени рядив єго вуйко

князь Соммерсет, великий прихильник кальвінізму, який впроваджував насильно в Англії. Кальвінізм не міг занадто вкорінити ся в Англії, бо Едвард панував заледви кілька літ, а по його смерті зірвала ся англійська людність до борби зі зненавидженим кальвінізмом і поперла дочку Генрика VIII. Марию Тудор звану Католицкою.

Мария Католицка 1553.—1558. Мария дочка Катерини Арагонської, а жінка Филипа II. іспанського короля, вихована в католицизмі, старала ся привернути католицизм в Англії, але коротке панованє не дозволило довершити єї сего діла. Як жєна Филипа II. вмішала ся Мария у війну з Францією, в якій стратила одинокую англійську посілість у Франції кріпоть Калє.

Елисавета 1558.—1603. По смерти Марії виступає з претенсиями до англійської корони Мария Стюарт, однак дочці Генрика VIII. і Анни Болєн, Елисаветї попіраній протестантами, удало ся засісти на англійськїм престолї. Елисавета з початку свого панованя була в релїгійних справах дуже обережною, до перва коли папа виступив проти неї, перекинула ся рішучо на сторону протестантів і видала уложений вже Генриком VIII. супремат. Збір духовних 1561. р. уложив 39 артикулів нової англїканської віри, які задержано до

нинішних часів. Хотяй англїканська церква в многих случаях зближає ся до науки Лютера, задержує католицьку Службу Божу і церковну старшину, архієпископів і єпископів, тому і англїканську церкву зовуть також єпископальною.

Реформація в Швеції. 1397. р. на підставі кальмарської унії получили ся три північні держави Данія, Швеція і Норвегія перзональною унією під панованєм данських королїв. Від самого початку було видно, що кальмарська унія, є штучною і довго не буде могла удержати ся. Передовсім дуже нерадо піддали ся під провід данських королїв Шведи, а данські королї місто зєднувати собі добротою і лагідностию швецький нарід, старали ся удержати унію жорстоким поступованєм. Такі відносини трївали до 1513. р. колито на престолї союзних трех держав засїв Християн II. 1513.—1523. Шведи не хотїли признати єго королем. Християн виправив ся до Швеції, здобув Штокгольм, коронував ся шведскою короною, а підчас коронації казав стяти 90 найзнатнїйших духовних і сьвітських мужів. По штокгольмській різні, наказав Християн II. перевести екзекуції Шведів по цілім краю і певний вже супокою і послуху в Швеції, вернув до Данії. Однак завів ся. Син одного зі страчених

Густав Ерихзон Ваза, який перебував як шведський закладник в Данії, утік з в'язниці, прибув до Швеції і візвав нарід до повстання. Людність Швеції перейшла дуже скоро на сторону Густава Вази. Густав підпомаганий грішми Ганзи, яка стало ворогувала з Данією, обляг Штокгольм, де стояла данська залога, і здобув єго по дволітній облозі, а сойм Швеції признав Густава королем.

Панованє Християна II. було зненавиджене рівнож і в Данії. Данські пани, користаючи з неповіджень Християна в Швеції, покликали на данський престіл стрія Християна II. князя голштинсько-шлезвицкого Фридерика I. 1523.—1533. Фридерик I. узнав независимість Швеції і надав свободу віроісповіданя в Данії, а єго наслідник Християн III. 1534.—1559. перевів на соймі 1536. р. ухвалу, що пануючої релігією в Данії є лише наука Лютра.

Рівночасно старав ся Густав Ваза впровадити протестантизм в Швеції, але що тут людність була дуже прихильною католицькій церкві, поступав Густав дуже обережно. Підчас повстаня одержала Швеция грошеву поміч від союза міст Ганзи, через що попала в цілковиту економічну зависимість від Ганзи. Щоби увільнити ся від сеї зависимости мусів Густав Ваза віддати позичені гроші, а міг

їх здобути лише конфіскацією величезних церковних дібр у Швеції. Густав сприяв тому ширенню науки Лютра, яку впроваджував сам поволеньки, а для задержання позору католицизму, задержав уряди єпископів, але ограбив їх з церковних дібр. З продажі церковних дібр, одержав Густав Ваза таку суму грошей, що не лише освободився з під економічної залежності Ганзи, але побудував сильну флоту, зорганізував армію і полишив велику готівку в державній касі. В сей спосіб дав Густав Ваза початок могутості Швеції, яка з сего часу стає первородною державою в північно східній Європі.

Рівночасно переходить на протестантизм німецький орден. Великий магістер німецького (пруського) ордену Альбрехт скинув 1525. р. монаші ризи, прийняв протестантизм і оголосив себе світським дідичним князем під зверхністю Польщі.

§. 6.

Тридентський собор і орден Єзуїтів.

Здобутки протестантизму. Заstraшаючий зріст протестантів змусив папу, ліпшу частину духовенства і горячих та щирих сторонників католицизму, призадумати ся над справою і глядіти способу, вже не знищення протестантизму, але повздержання єго в дальшій поході. Цілковито відпали від католицької церкви Англія, Данія, Швеція, Норвегія, північна Німеччина і Швайцарія, а в полудневій Німеччині, Австрії, Франції, Угорщині і Польщі ширив ся протестантизм з застрашаючою скоростию, а навіть в двох чисто католицьких краях в Італії і в Іспанії почали являти ся чимраз частійше случаї переходу на протестантизм. Головною причиною ширення ся реформації була жажда загарбання великих церковних дібр, а ще більше невдоволенє з лихих церковних відносин. Направи лихих відносин підняли ся папи. Вже папа Лев X. пізнав, що напади на церкву можна найліпше побороти примірним житєм духовенства, тому взивав духовенство до простого побожного житя, та до строгого ви-

повновання своїх обов'язків. На жаль наслідники папи Льва X. місто займатися церковними справами, старалися прогнати Іспанців і Французів з Італії, вмішувалися в тяжкі політичні борби, а церковні справи полишали на боці. Доперва почавши від папи Павла III. що скликав тридентський собор 1545. р. починають папи звертати пильну увагу на церковні діла. Цілий ряд знаменитих пап як Павло IV. Пій IV. Пій V. Сикий V. працювали над піднесенем церкви, обмежували впливи різних реформаторів, а рівночасно старалися вести місіонарські місії поза Європою.

Собор в Триденті 1545.—1563. До піднесення поваги церкви причинився дуже багато тридентський собор, що з двома перервами радив від 1545.—1563. р. З початку думали члени собору приєднати протестантів назад до католицької церкви, але по угодах в Пасаві і Авгзбургу 1555. р. покинули сімрії, а старалися запобігти дальшому ширенню реформації, перевести реформу церковних відносин і ясно та точно означити правди віри. (На соборі прийнято число св. Тайн 7, признано, що до спасення потрібна не лише віра але і добрі діла, признано жерелом віри не лише св. Письмо, але і традиції церковні і письма св. отців церкви, щож до св. При-

частия під двома видами рішено полишити децизию папі. На соборі признано папі начальний провід над церквою і затверджено церковний устрій).

Завдяки ухвалам тридентского собору стали ясними всі правди віри, зістали виключені всякі непорозуміння, усунено всякі церковні надужитя, чим піднесено дуже значінє католицької церкви. Ухвали собору о поправі обичаїв увійшли в житє, духовенство переняло ся новою енергією і стало з подвійною силою працювати над добром церкви. Переконали ся всі, що оружиєм і декретами не вдіє ся нічого проти реформації, пізнали всі потребу борби словом, тому ціле духовенство кинуло ся до проповідий.

Орден Єзуїтів. Найбільше заслуг на поли проповідий поклав новий орден Єзуїтів. Основатель ордену Єзуїтів свв. Ігнатий Льюїоля 1491.—1556. був родом з Іспанії. Ранений в борбі підчас слабости розчитував ся в свв. письмі, і постановив по повороті до здоровля посвятити ся навчаню невірних. По виздоровіню удав ся в подорож до Палестини відтак записав ся на університет в Саламанці і в Парижи. В Парижи запізнав ся з кількома молодими людьми, і зложив з ними спільний обіт, посвятити ціле своє житє на службу папі. В тій ціли оснував

Ігнатий 1534. р. товариство Ісусового Серця. Вступаючи до товариства складали побіч звичайних монаших зобов'язань єще новий обіт, безвзглядний підслух папі. Папа Павло III. затвердив статут нового товариства 1540. р. сьв. Ігнатий був знаменитим організатором, надав новому ордену устав, після якого всі члени товариства були безуслівно підчинені генералови товариства, який перебував в Римі.

Єзуїти старалися краснорічистістю і проповідями, впливати на людей і притягати їх до католицької церкви. Їх завданням в Європі була боротьба з протестантами, по за Європою навертанє поган на Христову віру. Попри се причинилися Єзуїти своїми школами до піднесення просвіти.

Орден Єзуїтів розвивався дуже скоро, і вже за життя сьв. Ігнатія числив орден 13 провінцій і до 1000 членів.

Заходом тридентського собору, пап і численних орденів, головнo Єзуїтів, удалося недопустити до розширення протестантизму в Іспанії і в Італії, а позискано назад для католицької церкви Францію, полудневу Німеччину, Австрію і Польщу.

§. 7.

Часи Филипа II. іспанського короля. 1556.—1598.

Вдача Филипа. Филип II. син і наслідник Кароля V. був чоловіком пильним, працюючим, побожним, дуже охочо займався справами держави, але рівночасно був гордим, зимним, замкненим в собі, часами навіть жорстоким. Ревний католик, все говорив, що волівби володіти над пустинею, як над просторим і багатим краєм єретиків. В своїх краях поступав супроти протестантів дуже жорстоко, установив суд званий сьвятою інквізицією с. є. духовний суд, котрий мав строго карати всіх відступників від католицької церкви. Війн Филип II. не любив, однак обставини так склали ся, що мусів їх вести.

Війна з Францією. Зараз з початком свого володіння вів Филип II. війну з Францією, а іменно з Генриком II. з котрим получив ся папа Павло IV. щоб прогнати Іспанців з Італії. Іспанські війська під проводом Альби змусили папу відступити від союзу, а вожд Филипа граф Егмонт побив двічі Французів, почім заключили спорядчі сторони мир, який утвердив перевагу Іспанії над Францією, по-

мимо сего, що союзничка Іспанії Англія утратила в сій війні кріпость Калє.

Війна з Турками. За часів пановання Филипа дійшла могутість турецької держави до найвисшого степеня. Підчас коли німецько-австрійські Габсбурги вели з Турками війни на суші, Филип постановив знищити силу Турків на мори. В союзі з папою Пієм V. і Венецією—виставив Филип II. велику флоту на чолі якої станув єго брат Дон Хуан д' Австрія (Don Juan d' Austria) і розбив цілковито турецьку флоту під Лепанто 1571. чим зламав раз на всегда могутість Туреччини на мори.

Филип займає Португалію. В 1580. р. перейшла під панованє Іспанії Португалія. На піренейскім півострові було з початком нових віків дві держави Іспанія і Португалія. Послїдна дійшла до найбільшої могутости за пановання Мануїла Великого 1495.—1521. Внук Мануїла Себастьян згинув без слїду в борбі з Арабами в Марокко, а коли єго стрий Генрик помер по коротким панованю, заняв Филип II. Португалію 1580. на сій підставі, що був сином дочки Мануїла Великого. Від сего часу оставала Португалія під панованєм Іспанії до року 1640. Хотяй Филип II. старав ся правити Португалією при помочи самих Португалців і поступав дуже оглядно,

Португалці ненавидячи Іспанців і зривали ся часто до повстань. Іспанці дбали дуже мало про португальські кольонії, з чого скористали Голяндці, які заняли майже всі португальські кольонії в Азії і утворили одну з наймогутійших морських держав.

Повстанє в Нідерляндах. Вільгельм князь оранський. Не так щасливим був Филип в війні з Нідерляндами і Англією. Нідерлянди належали в 15. столітю до князівства Бургундії, яке підніс до найбільшої могутости князь Кароль Сьмілий. Через подружжє Максиміліяна I. з дочкою Кароля Сьмілого Марією перейшли Нідерлянди під панованє Габсбургів. Коли-ж Габсбурги поділили ся на дві лінії старшу іспаньску і молодшу австрійску, перейшли Нідерлянди під панованє Іспанії. Нідерлянди складали ся з країв ; нинішної Бельгії, Голяндії, Люксембургу і французских посіlostий Фляндрії і Артуа ; були поділені на 17 провінцій. Кароль V. перебував дуже часто в Нідерляндах і опікував ся щиро сим краєм. Він виріс в Нідерляндах і уважав ся Нідерляндцем. Филип II. виховав ся в Іспанії, і признавав ся до Іспанців. Сам до Нідерляндів не виїздив, управу Нідерляндів віддав своїй сестрі Маргареті княгині Парми, а як дорадника додав єї кардинала Гранвелю. Управу краю повірив іспаньским урядникам,

а в містах удержував іспанські залоги. Щоби спинити ширенє протестантизму в Нідерляндах, завів Филип сьвяту інквізицію і постановив побільшити число епіскопів в краю. Зарядження Филипа II. викликали великі невдоволення в Нідерляндах. 300 найзнатнійших нідерляндских мужів удало ся в депутації до Маргарети з просьбою, щоб регентка вставила ся у короля і довела до відкликаня королівських розпоряджень. Маргарета настрашила ся депутації і з початку не знала що робити. Тогди оден з дорадників Маргарети мав сказати „Нема чого боятися сих жебраків“ (гезів). З сего часу всі невдоволені Нідерляндці стали звати себе Гезами, а коли побачили, що всякі просьби остають без успіху, підняли повстанє і стали нищити церкви та монастирі. Щоб успокоїти Нідерлянди, вислав Филип II. з війском князя Фердинанда Альбу. Найбільшого значіння зазнавали в сім часї в Нідерляндах Вільгельм оранський князь, граф Егмонт і адмірал Горн. На відомість про похід Альби до Нідерляндів утік Вільгельм з краю, Егмонт і Горн позістали, але мусїли за се відпокутувати. Як лише Альба прибув до Нідерляндів, Маргарета виїхала з краю. Альба покликав всіх підозрілих о участь в забуренях перед суд і засудив на смерть до 2000 люда між ними

Егмонта і Горна. Богато протестантів до 100.000 ратуючи ся перед інквізицією, опустило рідний край. На разі здавало ся, що в краю настане супокій, колиж Альба став накладати на нарід великі податки, та ограничив торгівлю Нідерляндів з Англією, вибухло в північних провінциях повстанє. Вільгельм Оранський зібрав довкола себе численних утікачів, звербував в Німеччині військо, нападав на Нідерлянди і наносив Іспанцям великі шкоди, а навіть здобув деякі прибережні міста.

Филип II. побачив, що жорстоким поступованєм Альби не успокоїть краю, відкликав князя, а на єго місце вислав Дон Хуана д' Австрию, а сей старав ся лагідностию і толеранцією позискати любов народа. По єго смерти став намісником Нідерляндів Александер Фарнесе син Маргарети з Парми. Єму удало ся відзискати для Іспанії полудневі провінції, замешкані католиками (нинішна Бельгія). Північні провінції утворили 1579. р. Утрехтску унію, і узнали релігійну свободу з застереженєм виключно кальвінської науки для Голяндії і Зеландії, однак узнавали на дальше Филипа II. королем. Дперва 1581. виповіли Нідерляндці послух Филипови і оголосили Голяндию републикою, а намісником вибрано Вільгельма Оранського. По за-

мордованню Вільгельма обняв управу єго син Маврикий. Нова республіка не лише задержала свою незалежність, яку признано єї остаточно 1648. р. але загарбала велику часть португальських колоній і стала одною з наймогутнійшій морських держав. Рівночасно прославилися Нідерланди великим числом учених і знаменитих малярів. Якраз жили тогди Павло Рубенс, Ван Дик, Рембрандт.

Марія Стюарт, єї ув'язненє і смерть.
В боротьбі Нідерландців з Іспанією помагала першим англійська королева Єлисавета. Рівночасно з Єлисаветою, панувала в Шкотії королева Марія Стюарт. Родина Стюартів належить в загальї до найнещасливіших пануючих родин. (Більша частина королів з сего роду умерла неприродною смертю). Оден з сеї родини Яків V. король Шкотії оженився з дочкою Генрика VIII. З сего подружжя уродилася дочка Марія, що в хвили смерті Якова V. мала всего 8 день. Марія, вихована на французькїм дворі, позискала серця всіх своєю красою і добротою. Вийшла за Францішка II. французского короля, однак повдовіла дуже скоро, опустила Францію і повернула до Шкотії. В ріднім краю застала лихі відносини, Іван Нокс (Кнох) ученик Кальвіна заціпив тут кальвінізм. Молода королева, вихована в католицькїм дусі, призви-

чаєна до блеску і забав на французским дворі, не подобала ся своїм підданим. В краю повстали розрухи, нищено і грабовано церкви і монастирі. Марія своїм поступованєм і добротою, позискала дуже скоро серця підданих, а коли віддала руку кривному Генрикови Дарнлєєви, приєднала єще більше Шкотів для себе. Однак Марія переконала ся, що Дарнлєй є негідним єї любови. П'яниця, зарозумілий, домагав ся від Марії поділу королівської влади, а коли Марія не згодила ся на се, убив Генрик зі своїми прихильниками дорадника королевої Річія. Невдовзі по убійстві виїхав Генрик на село, де серед ночі вилетів разом з замком в воздух. В Шкоції підозрівано о сей злочин дорадника королевої Ботвеля. Колиж. Марія віддала Ботвелеви свою руку, посуджено королеву о співучасть в убійстві Генрика. В Шкоції вибухло повстанє. Марія дістала ся до в'язниці, але завдяки своїм приятелям удало ся єї втечи. Она удала ся до Єлисавети, в тій гадці, що у своєї кривної знайде поміч. (Марія виступала передтим з претенсіями до англійської корони. Коли-ж Єлисавета засіла на англійськім престолі, жадала Марія, признання єї прав до англійської корони по смерті Єлисавети).

Єлисавета, хоть глибоко образована, була пустою і незвичайно мстивою. Памятаючи добре, що Марія виступала з претенсіями до англійської корони, місто дати їй поміч, увязнила. З сего часу перевела Марія 19 літ в тяжкій неволи (1568.—1587.) Коли-ж 1587. р. утворили католики заговор на жите Єлисавети, обвинила королева Марію о співучасть в заговорі, поставила перед суд, який засудив Марію на смерть. Засуд виконано 8. лютого 1587. р.

Війна Філіпа II. з Англією. Велика армада. Смерть Марії Стюарт була остаточною причиною війни поміж Филипом а Англією. Відносини Іспанії до Англії вже від довшого часу були дуже напружені. (Єлисавета відмовила Филипови II. своєї руки, підпомагала з початку грошем, а відтак і військовою помочію Нідерляндців, фльота англійська грабила іспанські кольонії). Смерть Марії розбудила співчуте в цілій Європі, а Филип II, що так ненавидів Єлисавету, почав приготувляти ся до виправи на Англію. Велика фльота зложена з півтора сотки кораблів, так звана, непобідима армада, поплила під проводом Медини Сидонія на здобуте Англії 1588. Але в проливі Калє буря розбила велику часть фльоти, а з останками Медина Сидонія не міг ставити опору англійській

фльоті. тому оплив довкола Англію і вернув до Іспанії. Филип II. приняв з великим супокоем відомість про розбите фльоти. „Не проти вітрів, а проти людей я вислав свою фльоту“.

Послідні літа Филипа і Єлисавети. Розбите непобідимої армади мало великі наслідки в історії. Давні могучі морські держави Іспанія і Португалія підпадають цілковито, їх місце займають від тепер Англія і Голляндия.

Остатні літа Филипа були сумні. Умираючи бачив Филип II. упадок свого значіння і могучости. Умер зі словами „Так минає всяка велич“.

Рівно-ж не зазнала щастя і Єлисавета. Грижа совісти з причини засуду Марії Стюарт не давала їй супокою. Щоби хоть в часті облегчити своєму сумлінню, записала англійський престіл синові Марії Яковови VI.

За часів Єлисавети дійшла Англія до гарного розцвіту. Францішок Драке, який мав перший привести бульбу з Америки до Європи, заложив в Америці перші англійські кольонії, які в честь Єлисавети названо Віргінією. За Єлисавети розпочала Англія велику торгівлю зі сходом.

За Єлисавети жив найбільший драматичний поет Вілїям Шекспір. Найважніші

діла Шекспіра є драми: Гамлет, Отельльо, Король Лір, Юлій Цезар, Макбет, Венецький купець і інші. В Іспанії за часів Филипа II. жив найбільший іспанський поет Сервантес, автор Дон Кіхота.

За наслідників Филипа II, Филипа III. і IV. підупадає Іспанія чимраз більше. Филип III. мусів узнати независиміств Голляндії 1640. р. а Португалія висвободила ся з під панованя Іспанії.

Фердинанд I. 1556.—1664. Рівночасно з Филипом II. засідали на німецькім престолі Фердинанд I. Максиміліян II. 1564.—1576. і Рудольф II. 1576.—1612. Фердинанд старав ся злучити тіснійше майже окремо стоячі австрійські краї, тому вже 1527. р. почав творити центральні інституції, з яких найважнійші були: Тайна рада, що занимала ся заграничними справами, надворна рада, яка мала вести німецькі справи, надворна канцелярия, скарбова палата і надворна військова рада.

Максиміліян II. 1564.—1576. Борба з Турками. Перед смертю поділив Фердинанд австрійські краї поміж синів. Найстаршому Максиміліянови, котрий одержав цісарске достоїнство, дав обі Австрії, Чехи і Угорщину, Фердинандови дав Тироль і Передню Австрію (посілости Габсбургів в Альзаций і Лютарингії) зі столицею в Інсбруку; третій

Кароль одержав Стирию, Країну, Каринтию і Істрию зі столицею в Грацу.

Максиміліян був чоловіком ученим, любував ся в штуках і науках, передовсім цїнив високу музику. Супроти протестантів був толерантним, тому протестантизм ширив ся в Австрії.

За панованя Максиміліяна підніс старий турецький султан Солейман свою державу до найвисшого розцьвіту. Розпостер панованє Туреччини над Молдавією, Венециянам видер Морею і багато островів на егейскім морю, на Персії здобув Георгію, в Африці Тріполїс, а Тунїс і Альжир узнали єго зверхність. Своєю рукою сягнув по остров Мальту, де перенїс ся орден Йоанїтів, а коли не удало ся єму здобути Мальти, постановив єще раз попробувати щастя у Відни. 1566. р. вирушив з великою армією до Угорщини і обляг твердиню Сигет, Твердині боронив Никола Зріні, який присягнув, що скорше згинє, як віддасть замок Туркам. Кілька приступів відбила хоробра залога. На дармо жертвував султан Зрінію Хорвацию за видачу замку, надармо грозив, убитем єго сина, що знаходив ся в турецькїм полонї. В кінци згрижений неповодженнями захорів старий султан і під час облоги помер, проклинаючи кожного султана, котрий хотївби здобути Відень. Єго

син Селім затаїв смерть батька і вів облогу дальше. В кінці оборонцям замку не стало поживи, они постановили хоробро умерти. З окликом Ісус встала залога під проводом Зрінйого і ударила на Турків, де серед борби полягли до одного. З великою радістю впали Турки до замку, але в хвили, коли замок був повний Турків, наступив страшний вибух пороху, замок вилетів в воздух, покриваючи своїми руїнами 3000 Турків. Зріні іду-чи до послідної борби, полишив в замку вірного жовніра, котрий в хвили як замок заповнив ся Турками, підпалив склади пороху і висадив замок в воздух. Знеохочений Селім заключив з Максиміліяном II. мир на підставі давних договорів і завернув в Туреччину.

§ 8.

Історія східної Європи в XVI. віці.

Початки ривалізації Московщини з Литвою о рускі землі. Від часів подружжя Ягайла з Ядвигою і сполучення уніїю Литви і Польщі, виступають в обидвох союзних державах два зовсім собі противні стремління

Підчас коли Поляки старали ся, знищити зовсім самотійність велико-литовского князівства, а литовські краї прилучити впрост до Польщі як коронні провінції, то Литовці і Русини стреміли до зірвання унії. Казимир Ягайлович з початку стояв по стороні Литви, з часом під впливом польських панів, перекинув ся в сторону Польщі і не позволяв поставити в Литві осібного великого князя, а управу Литви віддав литовским панам.

В тім часі повстає на Литві новий рух, який виявив ся в перше в Київщині. Литовські пани опираючи ся на католицкій Польщі, нехтували права Русинів і православну церкву. В Києві за часів Казимира був осібний князь, свояк короля Семен Олелькович. По смерті Семена, Казимир не хотів обсадити князівства і надати єго синові Семена, Михайлови Олельковичови, але вислав там свого намісника Литвина Мартина Гаштовта. Се дало причину до змови. Рускі князі хотіли посадити на велико-княжім престолі Михайла Олельковича і увійшли в близші зносини з Москвою. Однак змову викрито 1481. р. і Михайла Олельковича покарано смертию. Кинене раз зерно не пропало. Московські князі побачили, що много маленьких князів, які були головно в пограничній Чернигівщині, бачучи погорду литовців до православної віри, радо-б перейшли

на сторону Москви, стали намовляти князів до переходу до Москви. В літах 1470.—1490. багато чернигівських князів перейшло зі своїми областями до Москви. З причини переходу чернигівських князів до Москви, прийшло до війни помежи Литвою і Москвою. Найтяжші часи для Литви настали за наслідника Казимира Олександра.

Іван І. Ольбрахт 1492.—1501. По смерті Казимира зірвали Литовці і Русини унію з Польщею. В Польщі вибрано королем Івана Ольбрахта, в Литві великим князем его брата Олександра. З часів пановання Івана Ольбрахта в Польщі замітні є дві події. 1. Пйотрківські статуту 1496. р. на підставі яких; а) лише шляхта могла займати висші уряди, б) міщанам заборонено набувати земські добра. Друга подія, се похід Івана Ольбрахта на Волощину. Іван Ольбрахт хотів здобути на Туреччині Білгород і Кілію. Похід не удав ся, до сего підчас повороту скрізь буковинські ліси, напав на повертаючого короля, молдавський воєвода і розбив цілковито.

Олександр (як в. лит. князь 1492.—1506. як польський король 1501.—1506.) Рівночасно з Іваном Ольбрахтом володів на Литві Олександр. Часи его пановання записали ся дуже сумно в історії України. Чернигівські князі дальше переходять до Москви, з чого при-

ходить до нових непорозумінь поміж Литвою а Москвою. Щоб увільнити ся від свого ворога московского князя Івана III. оженив ся Олександр з єго дочкою Оленою, але і се подружжє не принесло мира, противно дало причину до дальших непорозумінь. Іван III. під позором, що єго дочку навертають на католицизм, шукав нової зачіпки з Олександром, а в кінци получив ся з молдавским воєводою Стефаном і з перекопским (кримским) ханом Менглі-гераям, увійшов з війском в Чернигівщину і взяв цілу землю в своєї посіданє, Чернигів, Стародуб, Новгород-Сіверский перейшли під панованє Москви. Рівночасно нищив Менглі-герай українські землі. 1482. пішов походом на Київщину, заняв Київ, знищив околицю, а в слідуючих літах напав на Поділе і знищив в застрашаючий спосіб. По Україні і Поділю знищили Татари Волинь. Ціле Подніпровє зістало знищене татарскою ордою і перемінене майже в пустиню. Доперва 1506. р. побіда Михайла Глинського над Татарами під Клецком, положила кінець страшному пустошеню українських земель.

З внутрішньої історії Польщі за часів Олександра є замітною політична реформа під назвою *Nihil Novi* 1505, на підставі якої король і єго наслідники не могли нічо нового

установити без наради з сенатом і соймом. Олександр умер нагло 1506. р.

Жигмонт І. Старий 1506.—1548. Повстанє Михайла Глиньского. З часів панування Жигмонта І. найважнішою подією для нас є повстанє Михайла Глиньского. Рід Глиньских, походження татарського, осів за часів Витовта на Руси і зрушив ся. Родина Глиньских не визначала ся нічим, славною зробив її доперва Михайло Глиньский, чоловік сьмілий, здібний і образований. В молодім віці виїхав за границю, був в Італії, Іспанії, Голяндії, жив на дворі цїсаря Максиміліяна І. По повороті до вітчини здобув собі великий вплив на велико-литовського князя Олександра. Олександр полюбив Глиньского, зробив его своїм дорадником, а его братів і свояків наділяв почесгами і добрами.

Олександр умер нагло і денеякі стали підозрівати, що Михайло Глиньский отруїв Олександра, щоби міг стати великим князем. Найбільший ворог Михайла Глиньского, Іван Забжезїньский, став отверто голосити, що Глиньский убив Олександра. Глиньский заїзвав Забжезїньского на суд короля Жигмонта, а коли тут не знайшов справедливости, убив Забжезїньского, а сам візвав руску шляхту до повстання проти Польщі. Здаєсь носив ся Глиньский з гадкою при помочи Москви

і Татар, утворити з українських земель князівство під зверхністю Москви. Однак руска шляхта не зрозуміла ваги повстання, поперла Глиньського дуже слабо, хан помочи не дав, московський князь вислав вправді військо, але завернув его скоро назад і повстанє не удалося. Глиньський мусів утікати в Москву. Повстанє Глиньського потягнуло за собою цілий ряд війн з Москвою, в яких Польща утратила, помимо великої перемоги князя Острозького під Оршою Смоленськ.

А за часів пановання Жигмонта Старого завершилося кілька помітних подій в Польщі, як: а) Секуляризація Прусс 1525. Великий магістер Хрестоносців Альбрехт Бранденбургський з роду Гогенцолернів, скинув монаші ризи, прийняв протестантизм, оголосився світським князем під зверхністю Польщі, і зложив на краківському ринку голд польському королеви. б) В році 1529. вимерає родина П'ястів в Мазовії, і з сего часу мазовецьку землю прилучено впрост до корони. в) Жигмонт старався завести лад в державі і стремів до переведення реформ в Польщі. Головно старався зреформувати військо і скарб. Однак через опір шляхти не удалося королеви перевести сего діла. Лише на Литві зумів Жигмонт зібрати закони. Їх списано в рускій, польській і латинській мові під

заголовком Литовський Статут 1529. г) Закріпощенє селян в Польщі. Якраз тоді шляхта в Чехах і в Угорщині закріпостила селян. За їх приміром пішла Польща. На соймі в Торуні 1521. р. ухвалено, ловити всіх селян, що утікали на східні границі і змушувати їх (на разі) до одного безплатного дня роботи на паньскім лані. Се був початок до цілковитого закріпощення селян, які незадовго потім попали під судівництво і повну зависимість шляхти. з) Послідні літа панованя Жигмонта зазначили ся зіпсутєм і корупцією двора. За одержанє якої небудь посади потреба було оплачувати ся. Перед у тім вела жена короля Бона Сфорца княгина Бару і Медиоляну. З таких обставин була невдоволена польска шляхта. Коли-ж 1537. король скликав шляхту на війну проти молдавского воєводи, шляхта зібрала ся в числі понад 100.000 люда під Львовом, але замість іти на ворога, утворила сойм, і виступила рішучо проти надужить. Король мусів прийняти денеякі услівя шляхти, яка не пішла на війну, а розіхала ся домів.

Жигмонт II. Август. 1548.—1572. Прилученє Інфлянт. Панованє Жигмонта Августа, (що був рівночасно польским королем і великим литовским князем) є важним задля внутрішньої історії держави. З зовнішних

події є замітним прилученє Інфлянт до Польщі і Литви. На північно-східних берегах Балтийского моря, над заливами фінським і риєнським, лежать три країни Естонія, Лівонія і Курляндія, звані спільним іменем Інфлянтами. Пануючим в Інфлянтах був німецький Орден Мечевий. В часах реформації Мечевий Орден підупав, а що край мав багато догідних пристаней, тому сусідні держави як Данія, Москва, Швеція і Польща старали ся заволодіти краєм. Московський цар Іван Грізний 1533.—1584. наїхав Інфлянти і заняв Нарву і Дорпат. Рівночасно Шведи заняли Естонію, Данці частину Курляндії і остров Езель. В такій прикрій хвили звернув ся великий інфлянтський магістер Готгард Кетлер до Польщі, піддав ся Польщі і Литві, за що запоручили обидві держави Інфлянтам автономію, свободу авґзбурского віроісповідання, а Готгард Кетлер одержав Курляндію, яко ленно Польщі. Цілі Інфлянти належали до Польщі і Литви лише з імени, доперва польський король Стефан Баторий здобув цілий край.

Зріст просьвіти на Руси. Братства, За часів панованя Жигмонта Августа припадає найкрасший час розцьвігу польского письменства. Рівнож і в рускій літературі зазначили ся тогдішні часи піднесенєм нашого

письменства. Під впливом реформації, гуманізму і винаходу друку підносить ся просвіта на Руси. В краківській друкарни Швайпольта Фіоля друкує ся перша книга кирилицею. 1491. р. Франц Скорина друкує в Празі біблію, Іван Федорів засновує друкарню у Львові і видає в Острозі Острозську біблію. Рівночасно завязують ся при церквах церковні братства, які удержують школи. Найславнішим було львівське братство при церкві Успенія. Пр. Діви Марії зване Ставропігією. З поміж інших братств замітні братства в Вилні, Київі, Острозі і ин.

Побіда католицизму. Від часів реформації ширили ся в Польщі різні секти. Лютеранізм зчавшов ту мало прихильників, за се багато з шляхти перейшло на Кальвінізм, повстала секта Ариян, а у Велико-Польщі ширила ся наука Ческих Братчиків, останків Гуситів. На Руси ширили ся найбільше Кальвінізм і Ариянїзм, крім різних найдивачнійших сект. При католицькій церкві позістало дуже мало вірних, так що Польщу годї було уважати католицкою державою. Жигмонт Август видав на соймі 1562. р. толеранційний патент, яким запоручив свободу віри, але сам позістав вірним католицькій церкві і позволив на спровадженє Єзуїтів до Польщі 1565. Завдяки праці Єзуїтів більша частина

протестантів повернула назад до католицької церкви. Польща в короткім часі стала знова католицькою державою.

Жигмонт Август старався перевести реформи сойму, війська, скарбу, суду, але з його праці не вийшло нічого. Шляхта посварила на соймі і розіхала не ухваливши жадних реформ.

Люблинська унія 1569. Бажання Поляків цілковито прилучити Литву до своєї держави, сповнилися доперва на соймі в Люблині 1569. р. Довгі часи не могли Поляки довершити сего діла, з причини опору литовсько-руських панів, як рівнож і з причини своїх королів. Ягайлони самі були противні тісній унії і старалися вповні задержати великокняжий престіл. Польща була державою елекційною, Литва наслідственною. Дідичні пани Литви могли мати надію на легкий вибір польським королем. Се добре розуміли Ягайлони і у власнім інтересі не попирали унії. Обставини змінилися за пановання Жигмонта II. Августа. Він дітий не мав і байдуже було йому, хто буде його наслідником. Жигмонт II. дався переконати польським панам, що тісний союз Литви з Польщею може вийти лише на користь обидвом державам, постановив довести діло зачате перед віками до кінця. Литовські пани опиралися унії, бо через унію

тратили своє значінє. Кілька соймів скликаних для заключеня унії не довели до ціли. О мало що не розбив ся також люблинський сойм. Литовські пани не хотіли нічо чути про унію і в ночи з 28. лютого на 1 марта виїхали потайки з Люблина. Тогди Поляки постановили перевести унію без литовских панів. Передовсім постановили підтяти Литві крила, прилученєм руских країв до Польщі. Вперед намовили короля прилучити до Польщі Волинь і Підлясє. Король видав грамоту прилученя сих земель до Польщі і наказав сенаторам і послам сих земель засісти в польськім соймі. Коли-ж литовські і рускі сенатори не хотіли сего вчинити, загрозив король відобранєм урядів і дібр, чим змусив литовских і руских сенаторів з Волиня і Підляся, зложити присягу вірности Польщі. В такий сам спосіб прилучив король до Польщі Враславщину і Київщину, а панів сих країв змусив зложити присягу вірности польській короні. Литовські пани загрожені Москвою, полишені собі, позбавлені руских земель, приїхали до Люблина, де мусіли згодити ся на унію.

На підставі Люблинської унії, Литва перестала істновати як осібна держава. Великокнязівське достоїнство знесено цілковито, сойм мав бути спільний, Литва одержала лише своїх урядників, свій скарб і своє військо, однак

з застереженєм, що уряди на Литві можуть займатися також Поляки,

З прилученєм руских країв до Польщі прийшов на Україну новий лад і польське право, яке цілковито змінило обставини в краю. Князі і пани утратили свої давні привілеї і значінє, стали зрівнані зовсім зі шляхтою. Руска шляхта і пани переходять дуже скоро на латинський обряд, а за тим покидають свій національний табір, польонізується і стають найбільшими ворогами всякою руского народного руху. Міщанство видане на ласку і неласку шляхти, не маючи жадних заступників в соймі, підупадає дуже скоро. Найгірше діяло ся селянам, які попали в цілковиту зависимість від шляхти, они стають панськими кріпаками, а польське право дозволяє шляхті своїх підданих навіть карати смертю.

Перший свободний вибір в Польщі. По смерті Жигмонта запанувала в Польщі хвилева безрадість. Заходом тогдішного примаса зібрався зїзд в Касках коло Варшави, де ухвалено скликати сойм до Варшави. Такий сойм мав збиратися від тепер все по смерті кожного короля і звався конвокаційним. Перший конвокаційний сойм зібрався в січні 1573. р. На соймі порішено, державою завідує підчас безкоролівя при-

мас держави, він має скликати сойм, підчас виборів короля має проводити, а по виборі має іменувати короля. Вибір короля має відбуватися ся *viritim*, значить кождий шляхтич має право вибирати короля.

Підчас нарад негатолицка шляхта, звана в Польщі дисидентами, злучила ся разом для оборони свободи віроісповідання, а сойм прийняв їх заяву до відома.

1573. р. в цьвітні відбув ся вибір короля при участі около 40.000 шляхти. З поміж многих кандидатів, найбільше обіцював заступник французского королевича Генрика Валезия, тому і Генрик дістав найбільше голосів. Заки приголошено його королем мусів повномочник Генрика згодити ся на услівя звані від тепер *pacta conventa*, які предклядано до затвердження кождому нововибраному королеви. Найважнійші з поміж них були а) король признає свій вибір елекційним і зрікає ся наслідства престола, б) запевняє всім свободу віроісповідання, в) зобовязує ся не вести війни анї заклjučати мира без призову сенату, г) має бодай що два роки скликувати сойм, д) наколи-б не додержав одного з услівій, увільняє нарід від послуху.

Генрик Валезий 1573.—1574. чоловік лихого характеру, зовсім не думав додержати даних приречинь, противно носив ся з гадкою,

завести в Польщі такий сам абсолютний спосіб правління, як у Франції, але не мав на се часу. На відомість про смерть свого брата французского короля Кароль IX. виїхав потайки з Польщі, прибув до Франції, де став володіти під іменем Генрика III. В Польщі по кілька місячним очікуваню, оголосили безкоролїве, а при новім виборі вибрано королем Стефана Батория семигородского князя.

Стефан Баторий 1576.—1586. носив ся з великими плянами. Хотїв здобути Москву, стати московским царем і спільними силами Польщі і Москви ударити на Турків. Причину до війни дав сам московський цар Іван Грізний, наїхавши польські Інфлянти. В війні, що тревала від 1577.—1582. поводило ся Іванови Грізному зле. Польські війська взяли Полоцк, Великі Луки і інші міста над горішною Двиною, а вкінці станули під мурами Пскова. За посередництвом папи став в Ямі Запольскім 10-літних розєм, в яким Польща одержала Полоцк і майже цілі Інфлянти.

По смерти Стефана прийшло підчас вибору короля до борби. Більша часть шляхти під проводом Зборовских вибрала королем архикнязя Максиміліяна, сина цісаря Рудольфа, меньша під проводом гетьмана Івана Замойского, швецкого королевича Жигмонта Вазу. В борбі, яка повстала з причини

подвійного вибору, побив Замойський Максиміліяна, в наслідок чого в цілій Польщі узнано королем Жигмонта. Жигмонт впроваджує на польський престіл нову династію, за якої відиграли ся на Україні великі події звістні в історії під іменем козацких повстань.

§. 9.

Початки козаччини.

Перші відомости про козаків. В історії України-Руси відиграло козацтво велику роль. Козацтвом занимало ся багато учених, они старали ся пояснити початки козаччини. На жаль сказати щось певного про перші часи козацтва годї, бо в часах формованя ся козацкого стану ніхто не звертав на него уваги, не припускаючи, що колись сему козацтву прийде ся відограти так важну роль в історії східної Європи.

Місцем де козацтво повстало було середуще Подніпровє понизше Київа. Почавши від десятого віка, людність середного Подніпровя жила все на воєнній стопі, як погранична сторожа проти кочуючих на степах народів, як Печенігів, Половців і Татар. По упадку самостійного житя на Руси Подніпровє

прийшло під панованє Литви. Литовський ряд дбав дуже мило про долю сих сторін, які по грізних нападах кримської орди, передовсім за часів татарського хана Менглі-Герая опустіли майже цілковито. Людність краю скупляла ся доокола укріплених городів, якими були Київ, Канів, Черкаси, Житомир, Брацлав... Але і населенє городів і їх окресностей жило у вічнім страсі о своє добро і житє, у вічній борбі з Татарами, тому держало все воєнну зброю і уміло добре володіти оружьем.

Помимо страху, який кидала татарська орда, богатства України надили до себе численних очайдухів, які на зиму вертали до укріплених замків, а літом перебували в степах, де вели з першу оборонну борбу з Татарами, яка з часом перемінила ся в зачіпну, та в грабежу татарського добра. Від повертаючих під зиму, старостиньські урядники відбирали звичайно найкрасшу частину добичі, яко оплату на замок. З сеї то причини багато люда не вертало на зиму до замків.

Перші відомости про козаків маємо з року 1470. а в документах перший раз подибуємо назву козак доперва 1492.—1499. р. Слово козак татарського походження, означає тільки що бродягу жовніра. І так потреба розуміти се слово в перших початках козаччини. Доперва пізнійше слово козак стало

назвою осібного стану. З початку означувало оно лише рід занятя, рід способу життя. Говорено, ходити в козаки, іду козакувати. Ходити в козаки означало іти на промисл в степи, ловити рибу, зьвірі, займатися пасічництвом, а як луить ся нагода вчинити похід на Татар, ограбити татарского купця. Ходженє в козаки давало українській людности великі користи, тому число козакуючих зростало з кожним днем.

Перші проби організації козаків. Незвичайно скорий зріст козацтва і сформованє єго в осібний стан, припадає під кінець XVI. і на початок XVII. віка. На се зложили ся головнo три причини. 1. По заведеню люблинської унії, впроваджено в руских краях підданьство селян. Польска шляхта довідавши ся, що на Україні знаходять ся великі простори дуже урожайної землі, випрошує у королів грамоти на посіданє величезних просторів землі, прибуває на Україну і старає ся замінити вільну до тепер людність в своїх підданих. Свобідна українська людність не могла погодити ся з новими обставинами і воліла радше вирічи ся рідної землі і іти в козаки, як ставати паньским підданим. 2. Другою причиною зросту козаків було почутє своєї сили. Люди бачили, що Татари не є непобідимі, повага Татар підупадає,

а свідомість народу, що козак се великий воїн і чоловік, причинила ся не мало до збільшення числа козаків. 3. Сам польський ряд давав причину до зросту козаків, організуючи їх як рід свого війська. Польща вела великі війни, потрібувала війська, а що польський скарб майже завсїгди був порожним, то мусїла Польща оглядати ся за дешевим жовніром, а таким якраз були козаки. По укінченню війни мали-б паньські піддані вертати в кріпацтво, але зазнавши волї волїли їти і збільшати ряди козаків. Часті набіги Татар навіть помимо данини, яку платив польско-литовський ряд Татарам, (Данину Татарам називали Поляки дуже з лагідна упомінкєм.) спонукували Польщу і Литву до організації козаків в ціли оборони границь держави. І так вже велико-литовський князь Жигмонт 1524. р. радив литовському правительству уладити з козаків відділ 1000 до 2000 люда. Однак з сеї ради нічо не вийшло, як нічо не було з ради старости Дашкевича, який поставив таке саме внесенє на польськїм соймі 1533. р. А тимчасом число козакуючих зростало, а зі зростом козаків повтаряли ся чимраз частїйше напади на татарскі землі. З другої сторони Татари нападали на землі польского королівства і поясняли, що їх напади є нічим иншим, як відплатою за козацкі

наїзди. Тому то великий князь Жигмонт радив знов списати козаків і піддати під надзир мійських старостів. Жигмонт Август задумав успокоїти козаків і взяти їх на державний жолд. Козаки реєстрові мали бути вільні від панської юрисдикції і мали творити рід королівського війська. З сих реформ не вийшло нічого. Списано заледви около 300 козаків, а прочі вели свої напади дальше. 1577. р. наїхали Молдавію, а 1578. р. Туреччину. У відповідь Туреччина загрозила Польщі війною.

Тогдішній польський король Стефан Баторий звербував до 500 козаків на війну проти Москви, а проти позісталих козаків видав дуже суворі розпорядження, ловити і арештувати всяких учасників походу на турецькі і татарські землі.

Кождоразове приймає козаків в державну службу, мало для розвою козацтва велике значінє, бо правительство приймаючи когось в реєстр козаків, увільняло єго рівночасно від всяких панщизнянних робіт, від панського судівництва, а робило зависимим лише від козацких властей. Хотяй ті привілеї (до списаня козаків в реєстр стреміли старости Остап Дашкевич, Предислав Лянцкоронський і Дмитро (Байда) Вишневецкий) відносили ся лише до так званих реєстрових козаків, користували ся сими привілеями і не реєстровці

так що поміж народом виробила ся гадка, що кождий приступивши до козаків стає свобідною людиною.

Запороска Січ. Нї правительство її тим-більше шляхта не мали охоти признавати козакам свобод. Тому в спокійних часах, коли правительство не потребувало війська, старало ся знищити козацкий рух. Але здавити козаків польске правительство не могло, бо побиті козацкі ватаги утікали в степи, або поїсше порогів Дніпра, та в недоступні для королівської влади місця. Вже під кінець XVI. віка утворили козаки рід воєнного братства. Осередком братства був укріплений табор званий кошем, Січию. Січ не бувала довго в однім і тім самім місци, але переносила ся з одного місця на друге. Серед табору стояли великі деревлянні шопи, в яких мешкали козаки. Ті шопи звали ся куренями, звідки і назва курінний атаман. В окремім домі серед Січи мешкав начальник війська кошовий атаман, що мав найвисшу війскову і цивільну владу. Однак єго влада була неограниченою лише підчас війни, підчас мира була обмежена радою старшини і радою цілого запороского війська. Крім кошового і курінних атаманів належали до старшини війсковий судия, війсковий писар і війсковий осаул, що був помічником кошового атамана і сповняв полі-

ційну владу на Запорожжю. Урядова назва запороского війська була: Славне військо запороске низове“. З часом заволоділи Запоросці всею землею над долішнім Дніпром і назвали її запороскими вольностями. Вольности ділили на паланки, (мала кріпость, слово турецке) а на чолі паланок стояли полковники. Частина запоросців перебувала стало в Січи і була готова кожної хвилі до воєнного походу, друга частина поселяла ся по козацких вольностях, занимала ся риболовством, скопарством, або митливством. Козак міг кожної хвилі виступити з братства і поселити ся на хуторі, але тогди мусів платити данину до коша.

Великий зріст козацтва, вічні наїзди на турецькі і татарські землі, напади на шляхоцкі двори, мусіли звернути увагу польского правительства. Польский ряд старає ся знищити козаків, на що они відповідають оружьем і так приходить до перших козацких повстань. Про бунт козаків говорити не можна, бунт се виступ поодиноких людей, що найвисше якоїсь верстви, але рух народний, а такими були козацкі повстаня, називати бунтом не можна.

Повстанє Кшиштофа Косиньского 1592.
Перші козацкі повстаня не мали ні політичної ні релігійної закраски, а були повстанями

з чисто економічних причин. Шляхта хоче знищити козаків, відобрати їм їх вольности і замінити в своїх кріпаків, козаки відплачують ся за се руйнуючи шляхоцкі двори. Були се якраз часи, коли польска шляхта цілими сотками зіздить на Україну і хоче закріпостити тамошню людність. Населенє України покидає свої землі, вступає в ряди козаків і мстить ся грабіжию і паленєм шляхоцких осель. Перше козацке повстанє вибухло під проводом польского шляхтича Кшиштофа Косиньского, 1591. р. Косинський наїхав добра князя Василя Острозьского, пограбив і забрав багато майна князя, здобув Київ, Переяслав і багато менших городів. З Київщини удав ся Косинський на Волинь де змушував панів признати владу козаків над собою. Князь Острозький з другими шляхтичами зібрав військо і побив козаків під Пяткою. Козаки зобовязали ся видати Косиньского і не грабити шляхоцких дібр, однак Косиньского не видали а 1593. приготовляють ся до нової борби з панами. Сим разом звертає ся Косинський проти князя Вишневецкого, але Вишневецкий заманив Косиньского в засідку. Косиньского вбито, момо того козаки в коротким часі стали панами східної України. Однак дійшовши несподівано до такої сили,

козаки не уміли використати обставин, тому правительство скоро знищило їх силу.

Повстанє Наливайка і Лободи 1596. р.
По смерті Косиньського став козацким гетьманом Григорій Лобода, а на Волини склалася самостійна козака громада під проводом Семерина Наливайка. Поміж обидвома групами відносини були не зовсім приязні. Якраз в тим часі цісар Рудольф II. прислав своїх послів до козаків, щоб позискати їх до походу на Волощину. Козаки Лободи на Волощину не пішли, але пішов Наливайко, побив Волохів, знищив Молдаву, спалив Яси і змусив молдавського воєсду покинути Турків і получить ся з цісарем. В поході проти Турків мало брати участь 12.000 козаків.

По повороті з Молдавії вернув Наливайко на Волинь і почав грабити наново шляхоцкі добра. Польський ряд постановив положити кінець грабежам козаків і висилає проти них гетьмана Станислава Жолкевського. Жолкевський хотів побити осібно Наливайка а осібно Лободу. Коли-ж єму се не удало ся, заждав аж надійшла поміч і пішов за уступаючими козаками, наздігнав їх під Лубнами і окружив зі всіх сторін. Козаки отаборили ся і бороли ся дуже завзято, однак помежи ними вибухли непорозуміння, серед яких убито Лободу. Жолкевський бачив, що козацкого

табору так легко не здобуде, тому обіцяв козакам свободний вихід, як видадуть старшину, армати, і оружжє. Колиж козаки зробили се, зажадав Жолкевський проти умови, щоби кожному панову було вільно вибрати собі з поміж козаків своїх підданих. Козаки на се не згодили ся. Тогди кинуло ся польське військо на безборонних і вирізало безмилосердя майже всіх козаків. Лише не велика частина передерла ся і утікла на Січ. Наливайка держано рік у вязниці, а відтак покарано смертю.

Берестейска унія 1596. Перші козацькі повстання мали чисто економічний характер, доперва в дальших повстаннях видно побіч економічних вже релігійний і народний елемент. Козацтво, яке з початку стояло в звязи лише з українським селянством, дбало лише про інтереси селян, починає чимраз більше ставати в обороні всіх верств української суспільности і боронити віри і цілий український нарід перед польським правительством і шляхтою. Одною з причин сеї зміни була берестейска церковна унія.

Руска церква в сих часах була дуже підупала. Епископами були часто люди негідні сего достоїнства. Богато ліпших і знатнійших мужів з поміж руского духовенства старало ся перевести церкозні реформи, а

що з Царгороду годі було сподівати ся попертя, бо царгородські патріярхи попали самі в тяжку турецьку зависимість, тому денеякі єпископи підняли гадку звернути ся до Риму і відновити фльорентийску унію. Великими приклонниками унії були з польскої сторони Єзуїти головно Скарга і Поссевин, а з поміж Русинів Іпатій Потій і Кирило Терлецький.

По кількох зїздах і нарадах єпископів зібрав ся синод в Берестю литовськім 1595. р. де уложено услівя унії, причім єпископи застерегли собі збереженє своїх обрядів. Король Жигмонт був дуже вдоволений ділом унії і обіцяв зі своєї сторони опіку і поміч. Єще сего року Потій і Терлецький поїхали в грудни до папи і зложили присягу на вірність католицькій церкві.

З унії не було сподіваної користи і добра. Князь Острозький, з початку прихильний унії, перейшов на сторону неуніятів і потягнув за собою кількох єпископів. Коли на нозім соборі 1596. р. в Берестю мали оголосити унію, скликав Острозький рівночасно антісобор, який відкинув унію. Між иншими неприняли унії єпископи львівський і перемиский.

З сего часу польське правительство стало переслідувати неуніятів. Польський король Жигмонт III. Ваза був ревним католиком і хо-

тів Русинів хотьби силою змусити до унії. Правительство на силу відбирало неуніятam церкви, обсаджувало дієцезії лише уніятами. Неуніяти знайшли ся з часом в дуже прижрім положеню, і стали бояти ся, що з часом не станє неуніятских єпископів і сьвященників. Осередком неуніятів був Печерский монастир, де завдяки ігумена Єлисея Плетеньского основано, зглядно спроваджено зі Львова друкарню і założено братство. Правительство дуже радо було-б розвязало братство і сягнуло по Печерский монастир, але не сьміло сего зробити, бо поза братством стояли козаки, готові кожної хвилі боронити православної віри.

Кільканайцять літ по берестейській унії переїздив через Україну єрусалимский патриарх Тофан і на просьбу козацкого гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, установив на ново неуніятских єпископів і в сей спосіб місто бажаної унії наступило роздвоєне в церкві, уніяти і неуніяти стали поборювати себе найострійшими средствами. Уніяти мали по своїй стороні польский ряд, неуніяти козаків.

Жигмонт Ваза тратить шведский престіл. Жигмонт Ваза був наслідником престола в Швеції. В 1592. році помер єго отець Іван, і Жигмонт став шведским королем, але що він був завзятым католиком а Шведи про-

тестантами, нелюбили єго в Швеції. З сего невдоволення скористав єго стрий Кароль князь судерманський і оголосив ся королем Швеції. Се дала причину до довгих війн поміж Польщею а Швецією. Дві війни за часів Жигмонта, закінчили ся шестилітнім роємом в Альтмарк 1629. (в північно західних Прусах) в яким Швеція задержала велику часть Інфлянт і денеякі надморські міста в Прусах.

Вимерте Руриковичів в Росії. Самозванці. В 1598. році вимерла родина Руриковичів в Росії. Цар Іван Грізний мав двох синів Дмитра і Федора. Федір був слабосильним і можна було предвидіти, що не поживе довго. Дмитра убив свояк царя Борис Годунов, (Слідство ведене в сій справі самим Борисом виказало, що Дмитро сам відобрав собі жите) щоби в сей спосіб промостити собі дорогу до царского престолоа. Дійсно по скорій смерті Федора 1598. Борис оголосив себе царем. В кілька літ пізнійше, явив ся на дворі польского короля чоловік, котрий казав, що він є нібито убитим Дмитром. Він знайшов віру в Польщі, передовсім у сяндомирского воєводи Юрія Мнішка, з котрого дочкою Мариєю, обіцяв ся оженити. Так званий Дмитро Самозванець дістав від польских панів поміч, відніс над московскими війсками

побіду, засїв 1605. р. на московскім престолі і оженив ся з Мариєю Мнішківною. Панованє его не тревало довго. Коли Дмитро почав насильно вводити католицизм в Москві, вибухло повстанє, Дмитра убито, а царем проголошено Василя Шуйского 1606. р.

Не задовго потім з'явив ся в Польщі другий Дмитро Самозванець і хотяй всі знали, що він є лише самозванцем, дістав з Польщі поміч, Мария Мнішківна узнала его своїм мужем, і новий Дмитро виправив ся на Москву. Тогди московскі бояри постановили положи-ти кінець замішаням в державі і хотіли вибрати царем сина Жигмонта, Володислава, під услівєм, що перейде на православє. Одіак нещирість і захланність Жигмонта, що хотів здобути московску корону для себе, а не для сина, попусували все. Хотяй польскі війська заняли Смоленськ, а Станислав Жовкевський відніс побіду під Клушином, не удало ся Жигмонтови засісти на московскім престолі, ба що більше, московскі бояри поминули тепер вже і Володислава і вибрали царем Михайла Романова 1613. р.

Чотири роки пізнійше виправив ся Володислав на Москву і хотів здобути корону вже для себе. Однак наємне військо не одержавши гроший, збунтовало ся, в більшій часті опустило Володислава, і королевич

знайшов ся в дуже прикрім положеню, з якого освободив єго козацький гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, що прийшов на поміч Володиславови з 20.000 армією. Завдяки козацькій помочи, Володислав вправді не відзискав московської корони, але заключив для Польщі дуже користний мир, в яким Польща зискала Смоленськ, Новгород сіверський і Чернігів.

Зріст козаччини. Петро Конашевич Сагайдачний. Жолкевський розбив козаків під Лубнами і здавало ся, що козаків знищено цілковито. Однак не так легко було знищити житєву силу народа. Козацтво відживає дуже скоро і приходить до єще більшого значіння. Сам Жолкевський каже, що в таборі короля під Смоленськом 1609. р. було понад 30.000 козаків. Певно що не всі козаки пішли на війну з Москвою, а багато тисяч лишило ся на Україні, тому силу козаків около 1610. можемо сьміло числити на 50.000 люда.

По московській війні тисячі козаків вернуло на Україну. Призвичаєні до вічної війни і добичі, шукають нового поля до борби і звертають ся на Чорне море проти Турків і Татар. Борба козаків з Магометанами відзначає ся великою відвагою, завзятем і зручностію, тому і не диво, що сею борбою

здобули собі козаки славу в цілій Європі, так що навіть французький посол, який бачив на власні очі наїзд козаків на турецькі землі, радить французькому рядови, не щадити гроша, утворити козацку флоту і нею здержувати Турків від Середземного моря. Свої морські походи відбували козаки на маленьких лодках званих чайками. Брили довгий около 15 метрів вербовий або липовий пень, видовбували в ній заглиблене, відтак оббивали дошками. Тоді човен мав до 20 метрів довжини а до 4 м. ширини. В середині човна ставили щоглу на вітрила, по боках давали 10. до 12. весел з переду і з заду керми. В такий човен сідало 50 до 70 люда; флотилія зложена зі 100 човен була вже на козацькі сили досить значною. Почавши від 1613. р. виправляють ся козаки майже що року на турецькі і татарські землі, нищать їх і грабують. Турки висилали проти них тяжкі кораблі звані галерами, однак в борбах козаки звичайно виходили побідоносно і затопили багато турецьких галер, а рівночасно знищили турецькі міста Кафу, Синопу, Трапезунт, ба навіть відважили ся наїздити на сам Царгород.

В тім часі стає на чолі козащини Петро Конашевич Сагайдачний, родом з Галичини з Самбірщини. Коли вступив на Запороже не знати, мабуть вже в около 1590. а виступає

як гетьман по 1615. р. Конашевич був визначним політиком. Він хотів піднести значіне козащини і привернути неуніятську церкву. Їго політика полягала на сим, щоби услуга-ми козаків для Польщі, приспати увагу польського ряду на зріст козацтва. Коли прийшло до переговорів межи Польщею а козаками, Сагайдачний годив ся на всі услівя і на ограниченє козаків до кількох тисячів, але ніколи не виповняв точно услівій, а тимчасом надійшла нова війна, Польщі було потреба козацкої помочи і умови лишали ся не сповнені, а число козаків зростало.

Війна з Туреччиною. Битва під Цецорою. Походи козаків викликували в Туреччині гнів. Турецкий султан грозив Польщі війською если не знищить козаків і не перепинить їх нападів. Коли-ж з сих погроз нічого не вийшло, вислав султан Скіндер-башу з 80.000 на Польщу. Проти такої сили виступив Жолкевский з заледви 8.000 армією і укріпив ся під Цецорою. Неслухняність польського війська довела до катастрофи. Одної ночі більша половина війська утікла з табору, на прочу напали Турки і вирізали в пень. Поляг тогди і сам Жолкевский. В битві під Цецорою брало участь дещо козаків, поміж ними чигиринський сотник Михайло Хмельницький і єго син Богдан. Михайло поляг на поли

битви, а Богдан дістав ся в турецкий ясир, де перебув два роки.

Битва під Хотиним. Султан Осман захочений лёгкою побідою під Цецорою, виправив ся слідуючого року сам на Польщу на чолі 300.000. Поляки знайшли ся в дуже прикрім положенню, бо могли виставити заледви 30 до 35 тисяч війська. Польский ряд постановив звернути ся знов о поміч до козаків. На чолі козаччини стояв тогди Сагайдачний, але велика часть козаків, невдоволена мирною політикою Сагайдачного супроти Польщі, вибрала гетьманом Якова Бородавку. Сагайдачний постановив використати обставини, дати Польщі поміч, а за се одержати привілеї для козаків і признанє неунїятської церковної єрархії.

Гетьман Бородавка повів козацке військо під Хотин, де козаки мали получити ся з польским війском, а Сагайдачний поїхав до короля, просити признаня неунїятської єрархії. Підчас походу козаків під Хотин, лучила ся подія, яка може сьміло рівнати ся з грецкими Тернопілями. Гетьман Бородавка позволяв роодиноким відділам козаків полишати головний табор і виходити на злѣбичу, через що згинуло по дорозі багато козаків. Раз відбив ся відділ 400 люда від головного табору за далеко, єго окружило кілька тисяч

Татар. Страх перед козаками був так великий, що Татари не важили ся самі напасти на козаків і ждали приходу цілого турецького війська. Надійшов Осман з цілою армією і казав ударити на козаків, що отаборили ся в печері. Всі приступи Турків відбили козаки і через два дні 400 козаків повздержало кількасоттисячну турецьку армію. Дперва коли султан казав наскладати багато галузя під печерою і підпалити, козаки щоб не удусити ся мусіли вийти з печери. Турки переловили всіх і убили.

Підчас коли козацке військо ішло під Хотин, вернув Сагайдачний з Варшави, віднайшов козаків і впровадив до табору під Хотином. По дорозі одержав в борбі з Татарами рану. Рана не гоїла ся і від неї прийшло ся пізнійше Сагайдачному умерати. По приході Сагайдачного під Хотин, виступили козаки проти Бородавки, закинули єму, що зле вів військо і через се потратив багато люда в переході через Молдавію. Бородавку скинено з гетманьства і стято. Козаки увійшли в польський табор в силі около 35.000 люда.

Сполучені козаки з Поляками відперли всі приступи Турків і Татар, ба навіть козакам удало ся кілька разів впасти до турецького табору і нанести великі втрати. Знеохочений султан, невідявши нічого відступив з під Хотина.

Слїдуючого року 1622. помер Сагайдачний від рани, яку одержав в битві під Хотином, а з єго смертю скінчили ся добрі відносини козаків до Польщі. Бо хотяй козаки причинили ся дуже багато для добра Польщі, то Поляки обходили ся добре з ними так довго, доки їх потребували.

Козацкі повстання 1625. і 1630. р. По битві під Хотином вислали козаки послів до короля і просили підвищення платні з 40.000 на 100.000 золотих і признання неунїятської єрархії. Король Жигмонт котрий вже не потребував козаків, жадної війни тогди не було, дав козацким послам виминаючу відповідь, а сам казав вислати комісарів до козаків, яким приказав обмежити число козаків до 2.—3. тисяч, прочі мали вернути в паньске підданьство, що-ж до віри, то мало лишити ся все по давньому. Відомість про се дійшла до Сагайдачного і добила хорого гетьмана. Сагайдачний помер, але єго діла остали, він показав слїдуючим гетьманам дорогу, куда іти. Всї наслїдники Сагайдачного пильнували від тепер не лише козацкої справи, але признали православних владик, старали ся піддержати неунїятску українську шляхту. Козацтво стає від тепер в обороні цілого народа.

Король був противний такій політиці козаків, але козаки собі з сего нічо не ро-

били, ходили на море, грабили Турків, нападали навіть на сам Царгород. Польський ряд терпів все, бо на разі не мав сили виступити проти козаків, але де міг там не відступав від знищення неунїятів. Коли-ж роздражнені Білоруси убили 1623. р. унїятского владику Йосафата Кунцевича, покарав ряд жорстоко винних і невинних. А тимчасом польський гетман Конецпольський збирав військо, щоби знищити непокірних козаків. Як раз тогди виступили Кияни проти свого віта Федора Ходики, великого прихильника унії і втопили сго в Дніпрі. В обороні унїятів станув Конецпольський і несподівано наїхав на Україну. Козацький гетьман Жмайло був до борби не приготований, тому Конецпольському удалося побити козаків, усунути Жмайла, а число козаків обмежити до числа 6.000. Се сталося 1625. р.

В році 1630. виступають козаки до нової борби. Коло Переяславля в битві так званій Тарасовою ночью, розбили козаки Конецпольского і реєстр козаків підвищено до числа 8.000.

Часи перед повстанєм Богдана Хмельницького. В 1632. р. помер Жигмонт. Єго наслідником мав стати єго син Володислав, пізнійший король Володислав IV. На конвокаційнім соймі піднесли неунїяти знов справу

затвердження нових владик. Берестейська унія не то що не принесла пожаданої згоди, але противно поділила Україну на два ворожі табори. Володислав заняв ся церковною справою і вже на елекційнім соймі поділено церковні добра поміж уніятів і не уніятів, признано свободу віроісповідання і дано обидвом сторонам право будувати церкви, закладати братства і школи. Неуніятський митрополит одержав церкву сьв. Софії в Київі враз з добрами, а неуніяти дістали дієцезії львівську, перемиску, луцьку і могилівську. Однак справи сим не полагоджено. головно тому що в церковні відносини мішали ся чужі патріярхи, тому Володислав IV. хотів основати патріярхат на Руси. Єго старання попирав неуніятський митрополит Петро Могила, основатель славної Могилянської колегії.

Після умови з 1630. р. мало бути козаків лише 8.000, прочі мали вернути в панське підданство. Однак умова не довела до ціли. Виписані козаки не вертали зовсім в панське підданство, а утікали на Січ, або закладали осібні громади і нищили панські двори. Щоби спинити утечу людей на Січ, побудував Конецпольський кріпость Кудак, в якій мало стояти стало військо і придержувати всіх утікачів на Січ. Побудоване кріпости Кудак, викликало повстанє Івана Сулими. Вправді

Сулима зруйнував Кудак, але з сего нічо не вийшло. Сулиму побито, взято в полон і стято.

В два роки пізнійше вибухає повстанє Павлюка, єго побиває Микола Потоцкий під Кумейками. Шляхта бажає тепер знести всі козацкі привілеї, що викликає нове повстанє Яцка Острянина і Дмитра Гуні. Однак Острянина побив Потоцкий, а Гуня окружений польским війском мусів з голоду піддати ся 1638. р. Тепер придушено цілковито козаччину. Козацке військо ограничено до 6.000 але і сего числа не додержувано. Козаки не мали від тепер права вибирати гетьмана і старшини, їх наставляли польські власти і то з поміж польських шляхтичів. Всі не вписані в реєстр мусїли повернути в підданьство панів. З сего часу запанував на Україні через 10 літ глухий супокій. Прибитий нарід стогнав і терпів, доки не розбудив 1648. р. нового життя гетьман Богдан Хмельницький.

§ 10.

Трийцятьлітна війна.

Рудольф II. 1576.—1612. Авгзбурский мир 1555. не впровадив в Німеччині мира. Протестантизм ширив ся чим раз більше, а рівночасно протестанти проти угоди забирали церковні добра. За часів пановання Фердинанда I. і добродушного Максиміліяна II. навіть католицька Австрія стала в більшій часті протестантскою. По Максиміліяні вступив на престіл цісар Рудольф II. чоловік учений, добродушний, але не здібний володіти державою в так бурливих часах. Рудольф любував ся в науці і штуці, громадив на своїм дворі твори штуки, та окружав ся ученими.

За часів Рудольфа II. жили на цісарськім дворі учені Тіхо Браге і Кеплер. В сих часах побіч правдивих наук хемії і астрономії, розвивали ся ложні науки альхемія і астрольогія. Альхемики думали при помочи ріжних мішанин, винайти „камінь мудрости“ з якого вже дуже легко можна би зробити золото. Астрольоги хотіли з бігу зьвізд вичитати будучність. Так одна як і друга наука була ложною,

але в тих часах всі були переконані о правдивості обидвох наук, тому дуже багато людей навіть учених занимало ся ними. Також і Рудольф II. велику частину свого життя посвятив альхемії. Державними справами займав ся дуже мало, тому члени Габсбурскої родини ухвалили на родиннім зїзді, узнати головою родини єго брата Матвія. Матвій заключив з семигородским князем Стефаном Бочкаєм мир у Відни, а з Турками в Зітва Торок 1606. де Турки за одноразове винадгородженє в сумі 200.000 дукатів, зрікли ся річного гарачу по 30.000 дукатів.

Лист маєстату 1609. Рудольф II. не узнав мирів заключених Матвієм і своєї власти не хотїв відступити, тому поміж обидвома прийшло до борби. Матвій увійшов в союз з протестантами і станами Угорщини, Австрії, Моравії і змусив Рудольфа відступити єму Австрію, Угорщину і Моравію. Рудольф задержав для себе лише Чехи, але і ту не чув себе безпечним. Щоби задержати для себе Чехи і приєднати собі ческих протестантів видав цісар 1609. лист маєстату, яким запоручив ческим станам, а іменно вельможам, шляхті і міщаньству свободу віроісповідання. Однак і се не помогло. Матвій получив ся 1611. р. з протестантами Чех і прогнав Ру-

дольфа з Праги. Рудольфови остав лише сам цісарський титул.

Унія 1608. Ліга 1609. Рівночасно в Німеччині омало що не прийшло до війни. Протестантські мешканці місточка Донауверт напали на католицьку процесію, за що цісар кинув на них опалу, а виконанє егзекуцій псвірив князеви Баварії Максиміліянови. На-страшені протестантські князі утворили союз Унією 1608. під проводом електора Палатинату Фридерика V. У відповідь на се католицькі князі зложили союз Лігу 1609. На чолі Ліги станув Максиміліян Баварський.

Тогдішний король Франції Генрик IV. станув по стороні Унії. Генрик IV. хотів піднести значіне королівської влади і замінити Францію в абсолютну державу. Рівночасно старав ся загоїти рани завдані домовою війною, заопікував ся селянами, старав ся піднести рільництво і промисл. Своєю працею коло піднесеня добробиту, позискав Генрик IV. у народа велику популярність. Звістні єго слова. „Хочу, щоби кождий з моїх селян мав що неділі курку в горшку“

В заграничній політиці стремів Генрик IV. до зломаня Габсбурскої могучости, в тій ціли получил ся з Унією і приготовляв ся до війни. Однак несподівана смерть (Генрик IV.

умер замордований) відсунула початок війни в Німеччині о кілька літ.

Матвій 1612.—1619. Причина трийцять-літної війни. Наслідник Рудольфа II. Матвій знайшов ся в дуже прикрім положеню. В борбі з Рудольфом опирав ся Матвій на протестантах, тому надав їм численні привілеї, коли-ж став цісарем хотів обмежити привілеї протестантів, через що опинив ся в лихім положеню. В Чехах побудували протестанти на церковних добрах в Гробі і Брунові свої церкви. Цісар казав одну збурити, другу замкнути. Ческі протестанти підозрівали, що причиною такого рішення були намісники Чех, впали до цісарского замку і викинули скрізь вікно цісарских намісників Мартинїца і Слявату 23. мая 1618. Викененє цісарских намісників скрізь вікно дало початок до трийцять-літної війни.

Трийцятьлітна війна ділить ся на чотири части. 1) Ческо-палятинацка війна 1618.—1625. 2) Даньска війна 1625.—1629. 3) Шведска війна 1630.—1635. 4) Шведско-Француска війна 1635.—1648.

Ческо - палятинацка війна. Фердинанд II. 1619.—1637. По викененю цісарских намісників установив ческий сойм нове правління і почав приготовляти ся до війни. Тимчасом помер цісар Матвій, а єго наслідником

став Фердинанд II. Архикнязь Фердинанд, вихованок Єзуїтів, був великим ворогом протестантів. Перед смертю Матвія володів в Стирії, де знищив цілковито протестантів. Чехи відмовили послуху Фердинандови і покликали на престіл електора Палатинату Фридерика V., щоби в сей спосіб запевнити собі поміч протестантської унії, і вислали свої війська під проводом графа Льва Турна під Відень. Рівночасно австрійські стани наставляли на Фердинанда II. і хотіли вимусити свободу віри. З прикрого положення висвободили Фердинанда цісарські кирасієри, які несподівано прибули до Відня. Турн побачив, що Відня не здобуде, завернув до Чех, а Фердинанд удав ся до Франкфурту над Меном, де єго вибрано цісарем. Рівночасно чеський сойм оголосив детронізацію Фердинанда, а Фридерик V. прийняв чеську корону і вислав графа Мансфельда з війском боронити Чех.

Битва на Білій Горі 1620. Обставини змінили ся дуже скоро і то на користь цісаря. Папа прислав Фердинандови гроші, військову поміч дала Ліга і Іспанія. Католицькі війська під проводом славного вождя графа Тіллього впали до Чех і в одногородній битві на Білій Горі, розбили цілковито Ческо-палатинатські війська. По битві на Білій Горі Фридерик V. утік з Чех, а Фердинанд власно-

ручно знищив лист маєстату і відобрав Чехам всі привілеї, засудив на смерть багато чеських протестантських вельмож, skonфісковав соткам їх добра, а протестантам велів або прийняти католицьку віру, або опустити край. На Фридерика кинув цїсар опалу. Цїсарські війська увійшли до Палятинату. Фридерик утік до Англії, а Палятинат віддав цїсар разом з електорською гідністю князеві Максиміліянови.

Даньська війна 1625.—1630. Альбрехт Валєнштайн. Побіда цїсаря і католиків затрівожила протестантів, але що самі не мали сили вести дальше війни, звернули ся з просьбою о поміч до короля Данії Християна IV. Християн одержав грошеву підмогу з Франції і Англії і впав до північної Німеччини.

До тепер цїсар не мав свого війська, через що був зависимим у всім від Ліги і Іспанії. В такій хвили фридляндський князь Альбрехт Валєнштайн обіцяв виставити цїсареві щонайменше 20.000 армію, яка не буде цїсаря нічо коштувати. Альбрехт Валєнштайн походив з чеської протестантської родини, але був вихований (по смерті родичів) в католицькій вірі. В борбі цїсаря з Чехами, стояв по стороні цїсаря, відзначив ся в кількох битвах, за що винадгородив єго цїсар по війні, надав багато skonфіскованих дібр і титул фридляндського князя.

В короткім часі зібрав Валенштайн кількадесят тисячну армію, яку удержував за помочю контрибуцій накладаних на здобуті краї. Валенштайн скоро зєднав собі всіх своїх жовнірів, а приймаючи битву лише тогди коли був певним побіди, позискав назву непобідимого вождя.

Протестанти виступили проти цісаря з двома арміями. Одну провадив Мансфельд, другу Християн IV. Валенштайн побив Мансфельда під Дессав, гнав за ним на Угорщину, де змусив семигородского князя Бетлена залишити дальшу борбу проти цісаря. Переслідуваний Мансфельд помер в Боснії. Тимчасом вожд Лїги Тіллі побив Християна під Лютер ам Баренберге. Валенштайн вернув з Угорщини, впав до Данії і заняв посїлости Данії на суши, за що одержав від цісаря Меклембурске князівство, через що став одним з наймогучійших князїв в Нїмеччинї. Валенштайн постановив побудувати цісарску флоту і зробити Нїмеччину могучою морскою державою. однак перешкодила єму в замірах морска кріпость Штральзуд, якої помимо всіх старань неміг здобути. Християн IV. бачив, що дальший опір неможливий, заключив з цісарем мир в Любеці 1629, заручив, що не буде мішати ся в нїмецкі справи, за що одержав назад утрачені краї.

Реституційний едикт 1629. По даньській війні дійшов цісар до найвисшого степеня могучости, тому постановив використати обставини і знищити протестантизм в Німеччині, як знищив в Австрії і Чехах. В тій цілі видав реституційний едикт, яким приказав протестантам звернути всі церкові добра, які загорбали по 1555. р. (Два архієпископства, 12 єпископств і понад 100 монастирів і менших церковних дібр). Цісар розпоряджав близько 100.000 армією, міг отже сподівати ся перевести свої пляни. Однак сим разом не пішли за ним навіть католицькі князі, бо і они не бажали за великого зросту цісарської власти. Коли-ж цісар хотів перевести вибір свого сина на цісаря еще за свого життя, всі князі зажадали димісії Валенштайна, на котрим якраз опирав цісар цілу свою силу. Цісар уступив і дав Валенштайнові димісію, але князі помимо сего не вибрали єго сина цісарем, але відложили вибір на пізнійше. Фердинанд сподівав ся, що по димісії Валенштайна військо позістане при нїм, однак завів ся. З Валенштайном зникло і військо і то в хвили, коли якраз єго найбільше цісар потребував.

Шведска війна 1630.—1635. Побіди цісаря і зріст могучости Габсбургів занепокоїли передовсім Францію, де по смерти Генрика IV.

засїв на престолї Людвик XIII. 1610.—1643. В єго імени правив державою оден з най-визнатнїйших французских мужів, кардинал Рїшелїє, котрий стремів до заведеня цілковитого абсолютизму у Франції і до знищення Габсбурскої могутости. По смерти Генрика IV. обняла управу в імени малолїтного сина Людвика XIII. єго мати Марія Медицейска. У Франції вкрав ся нелад, довги зросли, тому Марія скликала 1614. р. генеральні Стани. Дперва коли управу краю обняв кардинал Рїшелїє, настав лад і супокій в державі. Рїшелїє желїзною рукою здусив всякий опір панів і шляхти, Гугенотам відобрав надані Генриком IV. твердинї, а полишив лише свободу віроісповіданя. В короткім часї завів у Франції абсолютну управу, навіть мати короля Марія мусїла опустити край, а брат короля упокорив ся перед кардиналом. Завівши лад у внутр держави, постановив знищити могутість Габсбургів. Він то намовив Християна IV. до війни з цїсарем, а коли Християна побито, старанєм Рїшелїє прийшло до мира поміж Швецією а Польщею (розєм в Альмарк 1629. р.) щоби шведский король Густав Адольф міг ударити на Нїмеччину.

Густав Адольф в Нїмеччинї. 1630. р. висїв Густав Адольф з 15.000 армією в Нїмеччинї. Шведский король сподївав ся, що

всі протестантські князі перейдуть сейчас на його сторону, але завів ся. Страх перед могутим цісарем був так великий, що жаден з князів не получив ся з Густавом добровільно. Густав Адольф здобув Меклембург і змусив бранденбургського електора получить ся з ним. Тимчасом вожд Ліги Тіллі обляг Магдебург, який не хотів узнати реституційного едикту, здобув місто і не знати з чиєї вини і з якої причини місто згоріло. По здобуттю Магдебурга увійшов Тілі до Саксонії. Тоді саксонський електор візвав помочи Густава Адольфа. Не далеко Липска під Брайтенфельдом 1631. р. побив Густав Адольф війська Ліги, чим отворив собі дорогу до полудневої Німеччини. Ранений Тіллі мусів скоро уступати, однак Густав Адольф наздігнав його і побив над рікою Лехом. Тіллі поляг в борбі. Густав Адольф мав отворену дорогу на Відень. Могучість цісаря упала відразу. Валенштайнового війська не було, військо Ліги розбите, найліпший вожд Тіллі помер. В так прикрій хвили постановив цісар звернути ся з просьбою о поміч до Валенштайна.

Смерть Густава Адольфа і смерть Валенштайна. По довгім надумуванню згодив ся Валенштайн виставити цісареві армію, але зажадав від цісаря; винадгородження за утра-

ченє Меклембургского князівства і необмеженої влади над війском, яке сам збирає і сам буде удержувати. В короткім часі виставив Валєнштайн сильну армію і вирушив проти Густава Адольфа. В Баварії під Норимбергією станули обидва найбільші вожди проти себе, але жадеи не хотів розпочинати битви. Остаточнo Густав Адольф загрожений голодом ударив приступом на табор Валєнштайна, але відбитий завернув до Саксонії. За ним пішов Валєнштайн. Під Літцен 1632. р. прийшло до завзятої битви. Густав Адольф побив Валєнштайна, але в борбі сам поляг.

По смерті Густава Адольфа вкрали ся в шведськім таборі непорядки і якби Валєнштайн був хотів використати обставини, мідуже легко розбити Шведів. Однак Валєнштайн думав прощо инше. Він заміряв зрадити цїсаря, увійти в переговори зі Шведами і протестантами і при їх помочи здобути для себе чєску корони. На цїсарськім дворі стали підозрівати Валєнштайна, в кінци цїсар дав вождови димісію. Валєнштайн постановив перейти до шведского табору, але більша частина війська позістала вірною цїсарєви і опустила Валєнштайна. З останками війська, які полишили ся при Валєнштайні, спішив вожд чимскорше до Шведів, але в місточку

Хебі (Єгер.) полковник Вальтер Бутлер і начальник твердині Хеб убили Валенштайна 1634.

Мир в Празі 1635. р. По смерті Валенштайна обняв провід над війском архикнязь Фердинанд, пізнійший цїсар Фердинанд III. і відніс над Шведами під Нердлінген так рішучу перемогу, що Шведи не могли далше вести війни. Зараз по битві відступив від Шведів саский електор і заключив з цїсарем мир в Празі. Цїсар відступив Саксонії Лужиці і обіцяв здержати виконанє реституційного едикту 40 літ. За приміром саского електора заключили з цїсарем мир майже всі знатнійші німецькі князі з винятком Бадену, Віртембергії і Гесії.

Війна шведско-француска. 1635.—1648. Такого закінчення війни зовсім не желав собі кардинал Рїшелїя. Вся єго праця над знищенєм Габсбурскої могутности, тільки виданого гроша малоби піти на дурно. Шведи самі не мали сили вести далше війни, тому Рїшелїє постановив дати поміч Шведам. З сею хвилиєю змінєє війна свій характер. До тепер була се чисто релїгійна війна. Проти себе стояли з одної сторони протестанти з другої католики. Тепер католицька Франція лучить ся з протестантскою Швецією проти католицького цїсаря, протестантські князі Саксонії і Бранденбургії дають поміч цїсареві. Війна веде ся

дуже жорстоко і завзято. Серед війни помер Фердинанд II., його син **Фердинанд III. 1637.— 1657.** провадив війну далше. Війна ставала чимраз більше нещасливою для цїсаря, шведські генерали заганяли ся майже під Відень, а тимчасом Франція старала ся заволодіти посїлостями Габсбургів в Альзациї. 1648. р. шведський генерал Кенїгсмарк вже здобув частину Праги, коли надійшла відомість про закінченє мира. Війна розпочала ся і закінчила ся в Празї.

Вестфальський мир 1648. р. Рішелїє не діждав кінця війни (умер 1643. р.) але єго наслідник Мазаринї, міністер малолїтлого Людовика XIV. пішов слїдами свого попередника і зібрав овочі праці своєї і свого попередника. Мир заключено в двох містах Вестфалїї Мінстер і Оснабрік. **Що до релїгійного питання** прийнято рік 1624. за нормальний. Котра сторона посїдала що в сїм роцї, се оставало при нїй. Цїсар міг згодити ся на рік 1624. бо се було вже по битві на Білій Горі, коли протестантизм в Чехах і в Австрії вже був знищений.

Франція одержала признанє занятих єще Генриком II. міст Мец, Туль і Верден, крім сего одержала Габсбурські посїлости в Альзациї, а по правім боцї Рену кріпость Брайзах. **Швеція** одержала західне Поморє,

остров Ругію і округи Бреми і Верден, через що взяла в свої руки горла всіх найбільших німецьких рік. Крім сего дістала 5,000.000 талярів воєнного відшкодованя. **Бранденбургія** одержала Магдебург і часть Поморя, **Саксонія** Лужиці, **Баварія** горішний Палятинат і титул електора. **Син Фридерика V.** Кароль одержав долішний Палятинат. **Швайцарії і Голландії** признано независимість. Німецькі князі стали майже независимими панами ; могли навіть проти волі цїсаря заключати союзи, коби лише не проти цїсаря і німецької держави. З сего застереження німецькі князі нічого собі не робили.

Власть цїсаря в Німеччині змалїла цілковито, зате зістала зміцненою в австрійских дідичних краях. Значіне станів звинятком Угорщини підупало, на їх місце наступив абсолютизм.

Наслідки трийцятьлїтної війни. Вестфальський мир підніс значіне Швеції і Франції, які стають домінуючими державами, зате упадає цілковито значіне Іспанії. Німеччина розбита на більше як 300 князівств, тратить на довгий час своє значіне. Габсбурги бачили упадок цїсарської власти в Німеччині, тому дбають мало про Німеччину, а стараються піднести свої дідичні краї. Добробит в Німеччині зруйнованій чужими війсками, підупав

цїлковито. Цїлі сотки сїл зникли зовсїм, по містах стояли доми пустками. Людність Німеччини спала з числа 18·мільйонів на 7, в Чехах з 3 мільйонів на 1. Війна вплинула лихо на моральне вихованє. Цїлі поколїня не бачили нічого як війну, пожари і знищенє, що вплинуло не користо на виробленє нових характерів.

.

.

Друга часть.

Стюарти в Англії 1603.—1688. Олівер Кромвель.

Яків І. 1603.—1625. Панованє чотирех королїв з родини Стюартів було непереривною борбою королїв з парляментом. Вже від давна здобув англійський нарід численні привілеї для себе. Без позволеня парляменту король не міг видати жадних установ, не міг накладати податків, не міг самовільно вязнити і судити англійских горожан. Тудори уміли зручно обходити устави і ніколи не доводили до борби з парляментом. За Стюартів обставини змінили ся. Вже перший зі Стюартів **Яків І.** голосив все „Власть моя походить лише від Бога“, підчас коли парлямент уважав короля намісником краю, якому дав власть нарід. **Яків І.** вже по кількох літах стратив любов Англійців. Англійські католики, думали, що син католицької Марії, приверне католицьку церкву в Англії, коли-ж завели ся на королі, що був ревним протестантом, уложили заговор і хотіли висадити короля разом з парля-

ментом в воздух. Заговір викрито, а положенє католиків єще погіршило ся.

Кароль І. 1625.—1649. Спiр поміж королем а парламентом довів за Кароля І. до отвертої війни. Панованє Кароля се непереривна борба з парламентом. Кароль проти волї парламенту вмiшав ся в борбу з Нiмеччиною, де попирав Фридерика з Палятинату і розпочав борбу з Францією, де попирав Гугенотів. Кароль легковажив права парламенту, не признавав єму права накладати податків і кілька разів розвязував неслухняний парламент, а від 1629.—1640. року правив державою без парламенту. В Лондоні панувало велике невдоволенє, мимо сего неоглядний Кароль розпочав борбу зі Шкотами. В Шкоції пануючою релігією був кальвінізм, а Кароль хотів завести англїканьску церкву. Шкоцкий парламент ухвалив усунути єпископів в Шкоції, зібрав армію і виступив проти короля. Кароль побитий мусїв скликати англїйский парламент, але розвязав єго вже по трех тижднях. Коли-ж Шкоти наїхади Англїю, скликав новий парламент званий довгим 1640. р. Новий парламент станув сейчас до борби з королем, зніс всі розпорядженя короля видані без парламенту і ухвалив, що король не сьміє розвязати теперішного парламенту. Відносини помежи Каролем а парламентом ставали чим-

раз гірші і довели остаточно до війни. По стороні Кароля станула переважно шляхта так звані кавалери, по стороні парляменту міщани, так звані круглі голови.

Олівер Кромвель. На чолі армії парляменту станув Олівер Кромвель, чоловік строгий, на позір побожний, неустанно зносив очі до неба, молив ся, взивав імя Бога, а рівночасно супокійно видавав засуди кари смерті і в жорстокій спосіб нищив своїх противників. Кромвель зібрав за свої гроші зі своїх одnodумців полк війська, що складав ся з побожних і богатих людей, яким не вільно було лихословити, грати в карти, ходити до театру, всі вільні хвилі мали посьвячувати молитві і побожним сьпівам. Кромвель і єго товариші не узнавали жадних церковних урядів, ані сьвященників, кождий котрий чув в собі покликанє, міг виступити і проповідати сьвяте Письмо.

Кромвель побив кілька разів королівське військо, взяв короля до неволі і спровадив до Лондону. Своім війском окружив парлямент, усунув з него всіх прихильників короля, а відтак поставив Кароля перед суд парляменту. Король боронив ся відважно і заперечив парляментови права судити короля. Але парлямент, в яким були самі одnodумці Кромвеля, засудив Кароля на смерть. Засуд виконано

1649. р. 29. січня. Кароля стято, а Англію проголошено республікою

**Англія республікою. Кромвель про-
тектором Англії.** Ірляндія і Шкотія не визна-
ли англійської республіки і покликали на пре-
стіл сина Кароля I. Кароля II. але Кромвель
кроваво здусив повстанє, покарав сторонни-
ків Стюартів і злучив всі три краї в одну
республіку. Англія стала республікою, але лише
з імени. В дійсности настав більший абсолю-
тизм як за Стюартів. Кромвель впровадив
військове правління, не звертав уваги на парла-
мент де навіть єго давнішні сторонники по-
чали виступати проти Кромвеля. Кароль II.
утік з краю і перебував у Франції.

На зовні панованє Кромвеля багато при-
чинило ся до піднесеня могутности Англії.
Кромвель збільшив флоту і задав рішучий
удар другій морській державі Голландії. Голан-
дія від часу освободження ся з під зависи-
мости Іспанії прийшла до великої могутности.
Вела значну заграничну торгівлю, мала
численні кольонії з яких черпала доходи.
Кромвель постановив підорвати могутність
Голландії. В тій ціли видав розпорядженє
„Навігаційний акт“ яким наказує чужим ко-
раблям привозити до Англії чужі плоди. Се
було звернене проти Голландців, котрі приво-
зили велику силу східних товарів до Англії.

Голяндія відповіла Кромвелеві війною. По короткій борбі перехилила ся перемога на сторону Англії. Вправді Кромвель заключив з Голяндією мир і злагодив дещо навігаційний акт, але зламав силу Голяндії, яка з сего часу стало підупадає, що виходить на користь Англії, яка вже від часів Кромвеля, стає наймогутнішою морською державою.

За заслуги Кромвеля для піднесення Англії, надав єму парламент титул Протектора. По смерті Кромвеля 1658. став управителем Англії єго син Ришард. Ришард не мав здібностей свого вітця і сам по короткім часі зложив владу. Новий парламент ухвалив повернути королівство і покликав на престіл Кароля II.

Поворот Стюартів. Кароль II. 1660.-1685. Повертаючого до краю Кароля II. прийняли в Англії з великим одушевленням, але дуже скоро відвернув ся нарід від свого короля. Король сприяв католикам і вів політику противну волі народа. Якраз тогди панував у Франції Людовик XIV чоловік гордий, зарозумілий і жадний влади. Єго нічим не оправдані напади на сусідні краї, викликали у всіх сусідів Франції ненависть проти Людовика XIV. До сего Людовик XIV. зніс Нантейський едикт і приказав всім французким протестантам перейти на католицизм. Людність Англії бажала

війни з Францією і не могла погодити ся з політикою Кароля II., котрий якраз вступив в союз з Людвигом XIV. ба навіть упав морально так низько, що побирав від Людвика XIV. річну пенсію. Коли-ж Кароль II. хотів поліпшити долю католиків в Англії і надати їм повну релігійну свободу, виступив проти сего парламент і змусив Кароля II. видати розпорядженє, на підставі котрого католики не могли одержати жадного державного уряду.

Нові сторонництва в Англії, віги і ториси. За часів пановання Кароля II. повстають в Англії два сторонництва, які з усякими змінами задержали ся до нинї. Се сторонництва вігів і торисів. Так віги як і ториси були сторонниками конституційної монархії, але поглядами на королівську владу зовсім ріжнили ся від себе. Підчас коли віги казали, власть короля походить від народа, тому парламент має право навіть усунути короля і вибрати нового, ториси були гадки, що корона походить від Бога, єї нарушити не можна, вільно бороти ся з королем лише правною дорогою. З часом почато звати в Англії торисами тих, що старали ся задержати існуючі порядки в церкві і державі (так звані нинї консерватисти), а вігами тих, що стриміли до змін устрою держави (нинї названоби їх поступовими).

Стюарти тратять англійську корону

1688. р. 1685. року засїв на престолї брат Кароля II. Яків II. 1685.—1688. завзятий католик. Він хотїв запевнити католикам найбільше значінє. в Англії і тим розбудив до себе ненависть Англіїців. Так віги як і ториси звернули ся до мужа дочки Якова II. Вільгельма Ораньского намісника Голяндії і візвали єго на англійський престіл. 1688. р. прибув Вільгельм до Англії, а Англіїцї опустили короля. Яків II. утік до Франції, парлямент оголосив англійський престіл опорожненим, віддав корону Вільгельмови і єго женї Марії, а всіх католицких членів родини (сина Якова II. Якова III.) усунув від престола. Вільгельм запряг, що буде правити державою згідно з парляментом.

§. 12.

Людвик XIV. 1643.—1715.

Початки панованя Людвика XIV. Людвик XIII. умираючи полишив п'ятилітнього сина Людвика XIV. В єго імени правила мати Анна Австрійска. Она здала ряди Італійцєви Юлієви Мазаріньому. Мазаринї провадив дальше розпочате діло своїм попередником і стремів до знищення Габсбурскої могутости. Великі

кошта війни, піднесенє податків, невдоволенє королівської родини з правління міністра Марії, викликали домову війну. Мазарині мусів хви- лево утікати з Франції, зібрав за свої гроші військо, вернув до Парижа, поборов невдово- лених і з сего часу правив державою до своєї смерті 1661. Умираючи радив Людовику XIV. управляти державою без головного міністра. Ніхто у Франції не думав, щоби молодий веселий король хотів сам займатися спра- вами держави, тому всі дуже здивувалися, коли Людовик заявив, що буде сам правити державою.

Людовик XIV. чоловік великих здібностей уважав себе паном Франції. „Держава се я“ говорив все. Від свого оточення жадав без- взядного послуху, а найменший непослух карав в'язницею без суду і переслухання. Жа- ден з міністрів не смів на свою руку видати якого небудь розпорядження. На висші уряди покликавав Людовик XIV. лише дрібну шляхту і міщан, вельможам і членам королівської ро- дини не щадив своєї ласки, ордерів і поче- стий, але від впливових урядів держав їх все з далека. Людовик XIV. мав велике щастє у виборі урядників. Оточився найліпшими силами Франції, які працювали для єго слави. Найбільше заслужився для піднесення Фран- ції міністер Кольберт, сумлінний і трудящий

урядник. Кольберови завдячував Людовик, що ему ніколи не забракло грошей на ведення війни і на виставне життя. Кольбер підніс французький промисел і торгівлю, головне морську. Для забезпечення торгівлі постарався Кольбер о сильну воєнну флоту, яка перевишала навіть англійську. Своєю довголітною і щирою працею довів Кольбер до сего, що у Франції піднісся добробит. Перші літа самостійного пановання Людовика XIV. се одні з найкрасших часів Франції.

Побіч Кольбера цілий ряд визначних людей працював для піднесення Франції. Видосконалено і збільшено французьке військо, а границі Франції покрили ся нездобутими твердинями.

Розцвіт французької науки і штуки. За часів Людовика XIV. доходить французька література до найкрасшого розцвіту. В сим часі жили і писали Петро Корнель (Corneille) і Іван Расін (Rasine) найбільші французькі драматурги, писатель комедій Молієр (Molier) писатель байок Ляфонтен (Lafontaine). Всі жили на дворі короля, старались ему приподобати ся і славили короля в своїх письмах.

Рівночасно підносить ся штука передовсім архітектура. За Людовика XIV повстас новий стиль бароковий, який ріжнить ся від ренесансу нечуваною пересадом в окрасах,

залишенєм правила гармонії і гоненєм за штучними вражіннями. Величаві палати в Ст Жермен і у Фонтенебльо не вдовольнили Людвика. Він бажав поставити нову палату і величавійшу від попередних. На єго приказ станув замок в Версалю, зі славним огоро- дом, водограями, статуами. Стїни нової па- лати приокрасив славний французский маляр Лебрен.

На дворі Людвика панував незвичайний збиток. Францускі вельможі спішили з цілої Франції до Версалю і старали єя о ласку короля. Около палати короля виросло в ко- роткім часі ціле місто поменьших палат. Ціла Європа гляділа з подивом на французский двір, всюда старали ся наслідувати Людвика і єго двір, що дало початок до французкої моди в Європі. Під сим зглядом Європа єще до нинї не визволила ся з під пановання Франції.

Відкликанє нантейского едикту 1685. Людвик, пан Франції, не міг знести сего, щоби в єго краю визнавав хтось иншу віру як він, тому постановив знищити Гугенотів. Росказав протестатским родичам виховувати свої діти в католицькім дусі, а як котрі не хотіли сего зробити, закватерував до не- послушних королївских драгонів. В кінци хо- нив ся остаточного средства, 1685. року від-

кликав нантейський едикт. Серед Гугенотів повстав великий страх. Протестанти цілими тисячами покидали границі Франції. Гугеноти займалися переважно промислом, тому грозила Франції небезпека, що по виємігрованю Гугенотів упаде промисл Франції. Щоби до сего не допустити, обставив Людовик границі держави війском і не позволяв опускати Гугенотам краю. Позісталі мусіли перейти на католицизм. Помимо сего около 50.000 протестантских родин опустило Францію. Найбільше з них удалося до Берліна, де бранденбургський електор прийняв їх дуже радо. Знесенє нантейського едикту творить границу в панованю Людовика XIV. Часи до 1685. се красші часи Франції. Від 1685. підупадас добробит Франції, великі війни Людовика випорожнили цілковито французський скарб. Людовик XIV. умираючи полишив величезні довги.

Заборчі війни. Зараз по обнятю власти розпочинає Людовик XIV. ряд заборчих війн. Людовик не питався зовсім о причину до війни, навіть не вишукував їх хоть би на позір, часто розпочинав борбу не маючи жадної правної причини, лише охоту загарбання чужого краю. Війни Людовика можна сьміло назвати розбишацкими, заборчими, а Людовик сими війнами позискав собі імя лицаря розбишаки (равбрітера) на престолі.

Заборчих війн вів Людвик XIV. три. В першій хотів заволодіти іспанськими Нідерляндами. Щоби не допустити до сего, зличили ся Голяндия, Англія і Швеція в потрійний союз, дали поміч Іспанії і змусили Людвика заключити мир в Аквізграні. Людвик вдоволив ся частиною Фляндрії (в північно-східній Франції) і денеякими містами на границі Бельгії.

Всю вину своєї невдачі бачив Людвик в Голяндії, тому постановив розбити потрійний союз і покарати Голяндию. Грішми підкупив Людвик англійського короля і запевнив собі неутральність Англії. За гроші обовязала ся Швеція напасти на Бранденбургію. Полишену саму собі Голяндию, наїхав Людвик і о мало єї не заняв. Голяндці ратували ся лише сим, що продерли греблі і заляли край водою. Людвик мусів спинити дальший похід війська і ждати зими. Тимчасом Голяндці одержали поміч від цїсаря, Іспанії і бранденбургського електора. Шведські війська ударили на Бранденбургію, але зістали цілковито побиті під Фербелїном 1675. почім бранденбургський електор Фридерик Вільгельм здобув шведске Поморє.

Людвик постановив розділити противників, заключити з кождим з осібна мир і в сей спосіб зискати як найбільше. Перша

приступила до мира Голяндия в Нїмвеген 1678. за що нічо не втратила, другий цїсар. Сей вже мусїв відступити Франції Фрайбург в Брайсгаві. Іспанія відступила Франції графство Франш-Комте і 12. пограничних твердинь. Полишений всіма бранденбургський електор мусїв погодити ся з Людвигом і відступити Шведам здобуте Поморє. В сей спосіб Людвик XIV. дипломатично поборов всіх своїх противників.

Реїніони. По другій заборчій війні став Людвик XIV. на вершку своєї могучости і щастя. Він хотїв використати догідну хвилю і придбати для Франції нові краї. В тій цілі установив чотири трибунали, які мали доходити прав Франції до нових країв. Людвик XIV. рішив заняти всі міста і села, що належали колинебудь до відступлених єму країв в послїдних мирах. В сей спосіб прилучив до Франції багато міст і сіл, а найважнїйшою добичею було заняте багатого міста Штрасбурга 1681. Цїсар Леопольд занятий війною з Турками не міг виступити оружно проти Людвика XIV.

Трета заборча війна. В кілька лїт по занятю Штрасбурга виступив Людвик з претенсіями до Палятинату і без відповідженя, війни єго війська увійшли до краю і знищили Палятинат в застрашаючий спосіб. Лише

дикі Вандали або Гуни могли допустити ся таких діл. Богато руїн над Реном остало до нині, як сьвідки високої культури французького короля. Французи знищили багато міст, а навіть нарушили кости давних цїсарів. Таке поступованє Людвика звернуло проти него майже цілу західну Европу, а душею коалїції був Вільгельм Ораньський. Він сам обняв провід над союзними військами, Англії, Голляндії, Німеччини і Іспанії. Війська французькі мусїли уступити з Палятинату, а сполучена фльота Англії і Голляндії знищила майже цілковито французьку фльоту. Людвик бачив, що мусить уступити перед коалїцією і згодив ся на мир в Райсвіку в яким звернув більшу часть неправно загарбаних країв і міст.

§ 13.

Леопольд I. 1658.—1705. Війни Австрії з Туреччиною.

Леопольд I. наслідник Фердинанда III. чоловік мирної вдачі, противник війни, мусїв як раз провадити довгі і завзяті війни. З заходу зновляв Людвик XIV. одну війну за другою, від полудневого сходу загрозила

Австрії турецька держава, де відновлено заборчу політику Солеймана Великого і постановлено здобути Відень.

По смерті Солеймана Великого упали значінє і могучість Туреччини, доперва за часів Леопольда I. великі везирі з родини Кепрілі піднесли Туреччину до давної могучости. Турки здобули Крету, побили Польщу і здобули в Буцацкім мирі Україну і Поділе з Камінцем.

Перша війна з Туреччиною 1664. Турки хотіли замінити ленне семигородське князівство в свою провінцію. 1660. р. вибрали Семигородці князем Івана Кеменього, але султан Магомет IV. не узнав єго князем і надав князівство Михайлови Апафієви. Кемені звернувся з просьбою о поміч до Леопольда. Цісар дав поміч і се стало причиною до війни. Турецьке військо вступило в Угорщину, але австрійський вожд, князь Монтекукулі, відніс над Турками велику перемогу під Ст. Готгардом. Перемога над Турками, хочай не принесла жадних великих користей, мала велике значінє, бо європейські народи пізнали, що Турків можна на суші перемогти.

По битві під Ст. Готгардом заключив цісар з Турками без порозуміння з Уграми мир, на підставі давнього стапу посідання. Цісар не міг використати перемоги, бо мусів всі свої сили звернути проти Людовика XIV. Сего не хотіли

зрозуміти Угри і повстали проти Габсбургів. Повстанє в Габсбурскій Угорщині придушено, але невдоволенє на Угорщині тревало дальше.

Тимчасом Людовик XIV. старав ся намовити Турків до нового нападу на Відень. Людовик, мріяв про цісарску корону в Німеччині. Він хотів, щоби Турки заняли Відень, а тогди німецькі князі мусіли би звернути ся до него з просьбою о поміч. Він побє Турків і слава розбитя Магометан припадає єму. Однак пляни Людовика не здійснили ся.

Облога Відня 1683. р. За намовою Людовика XIV. підніс Емерик Текелій повстанє на Угорщині, а султал Магомет IV. вислав 200.000 армію на Відень під проводом великого везира Кари Мистафи. Цісар предвидів війну з Турками і вже заздалегіть старав ся позискати для себе польского короля. Іван Собеский, польський король, був з початку сторонником Людовика XIV. але по короткім часі перейшов на сторону цісаря. Собеский провів ціле своє житє на борбі з Турками. Турки були для него найбільшими ворогами, тому мусів Собеский лучити ся з ворогами Туреччини, а таким ворогом Турків був як раз Леопольд I.

На відомість про похід Турків, Леопольд опустив Відень і переніс ся до Ліңцу. Оборону Відня полишив графови Ридігерови

Штарембергови і залозі міста зложеної з 14.000 люда. Дня 10. липня війська Кари Мустафи оточили Відень. Розпочалися тяжкі дні для віденців, але залога міста оборонила Відня дуже завзято. По двох місяцях тяжкої облоги, думав вже Штаремберг про послідню борбу на улицах міста, коли несподівано, серед ночі над горою Каленберг, вилетіло в воздух кілька ракет на знак, що поміч зближаєся.

Битва під Віднем 1683. р. 12. вересня. На поміч загроженому містови спішив з німецьким військом князь Кароль Льотаринський і польський король Іван Собєський. Над сполученими військами обняв начальний провід Іван Собєський і відніс над Турками під Віднем цілковиту перемогу. Цілий турецький табор з величезним майном дістався в руки переможців. Собєський вїхав до Відня, витаний ушасливленими мешканцями, а Кару Мустафу покарав султан смертю. Битва під Віднем є гробом турецької могутності. Від сего часу цісарські війська відносять над Турками одну перемогу за другою, значіє Туреччини упадає цілковито.

Евгеній Сабавдський. Іван Собєський повертав до Польщі через Угорщину і відніс по дорозі славу перемогу над Турками під Парканами, почім піддалася цісареві твердира Гран,

а Кароль Льотариньський здобув на Турках 1686. Буду. Угри одушевлені перемогами імператорського війська піддалися Леопольдові, а угорський сейм 1687. р. оголосив угорський престол династичним в Габсбурзькому роді. Проти Турків повсталася велика коаліція зложена з Австрії, Польщі, Венеції і Росії, однак головний тягар війни спочивав на Габсбургах.

Австрійський вождь Людвиг Баденський переміг Турків під Саланкмен 1691. р. однак мимо сього війна велася досить мляво. До першої по закінченню третьої заборочної війни на заході, зміг імператор перекинути свої війська проти Туреччини і вести успішніше боротьбу.

На чолі імператорського війська стає один з найбільших австрійських вождів Євгеній Савардський, кривний пануючого володаря в Савардії Євгеній уродився і виховався в Парижі і хотів вступити до французького війська. Євгеній був слабосильний, малого росту, тому Людвиг XIV. побачивши малого чоловіка, порадив Євгенієві вступити до монастиря а не до війська. Обиждений такою радістю, удався Євгеній Савардський до Австрії, а Леопольд прийняв його в ряди свого війська. Євгеній аванзував дуже скоро і ще перед кінцем війни з Турками став начальником вождом австрійської армії, напав 1697. р. на Турків під Зентою і наніс їм так страшний погром, що

30.000 Турків знайшло смерть в водах ріки Тиси.

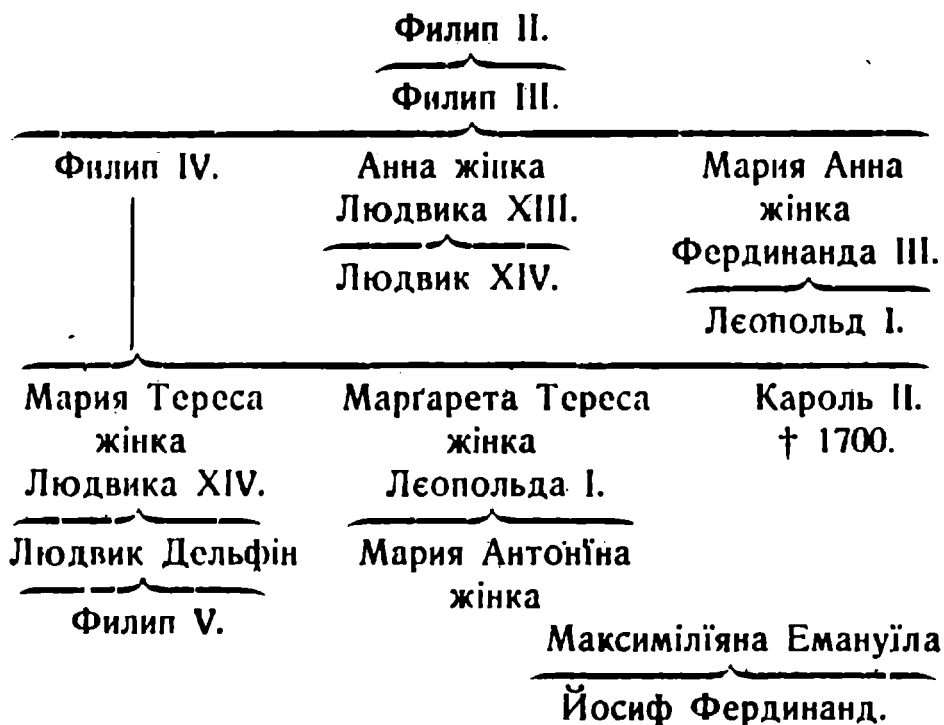
Мир в Карловицях 1699. р. Султан бачив, що дальший опір стає неможливим, заключив мир в Карловицях. Туреччина зреклася в користь Австрії цілої Угорщини з винятком Темешварского Банату, віддала Австрії Семигород, який вже в часі війни заняли австрійські війська, а семигородский сойм 1697. ухвалив прилученє краю до Габсбурскої монархії. Польща одержала Україну і Поділе з Каменцем, Венеція, Дальмацию і Морею, Росія пристань Азів.

Цісар Леопольд бажав дуже скорого укінчення війни з Турками, бо якраз тогди на заході почали збирати ся нові хмари і грозила нова війна з Францією.

§ 14.

Сукцесийна іспанська війна 1701—1714.

Родовід іспанських Габсбургів.

Причина війни. В Іспанії володів від 1665.—1700, останній з іспанських Габсбургів Кароль II. Він не мав жадних дітей, тому вже за його життя стали виступати кандидати

до іспанської корони; Людовик XIV. і Лсо-польд I. Людовик XIV. в дійсности не мав жадних прав до Іспанії. Вправді єго отець Людовик XIII. і він сам оженили ся з іспанськими княгинями, але так жінка Людовика XIII. як і Людовика XIV. виходячи за муж, зрекла ся всяких прав до іспанської корони. Однак Людовик XIV. не узінав зреченя ся свої жінки і хотів здобути іспанську корону для свого внука Филипа V.

Більші права до Іспанії мав Леопольд I. Він рівнож оженив ся з іспанською княгинею Маргаретою Тересою, котра не зрекла ся своїх прав до Іспанії; до сего Леопольд походив з Габсбургів, які панували в Іспанії.

Найбільші права до іспанської корони мав хто инший. Маргарета Тереса мала лише одну дочку Марию Антоніну, на яку перейшли всі права до іспанської корони. Мария Антоніна вийшла за муж за баварского електора Максиміліяна Емануїла і з сего подружия уродив ся Йосиф Фердинанд і він був дідичем Іспанії. Кароль II. навіть записав Йосифови Фердинандови цілу неподільну Іспанію. На жаль. Йосиф помер 1699. р. значить ся еще перед смертією Кароля II. Одиноким дідичем іспанської корони був тепер Леопольд I. Він хотів посадити на іспанськiм престолі молод-

шого сина Кароля, старший Йосиф мав одержати австрійські краї і цісарску корону.

Тимчасом Людвик XIV. не дармував і єго дипломатам удало ся намовити Кароля II. записати цілу Іспанію внукови Людвика XIV. Филипови V. під услівем, що Іспанія остане неподільною і не буде ніколи полученою з Францією. Леопольд I. не узнав завіщання Кароля II. через що прийшло до так званої сукцесийної війни 1701.—1714.

Леопольд I. позискав багато союзників. Князеви ГанOVERу надав єще 1692. р. титул електора, а бранденбурскому електорови дав 1700. р. титул короля, за що обидва приобіцяли цісареви поміч у війні з ЛюдвиКом XIV. Рівнож Англія і Голяндия не бажали занадто великого зросту Бурбонів і станули по стороні цісаря. Людвик XIV. одержав поміч лише від баварского електора Максиміліяна Емануїла і від архієпископа Кольонії.

Дії війни. Перша частина війни випала щасливо для Людвика XIV. Францускі війська заняли Медиолян і Неаполь і загрозили діличним краям Габсбургів, а баварський електор впав до Тиролю, але повстанє хороброї і вірної Габсбургам людности, змусило електора вицофати свої війська. Англія і Голяндия з початку узнали Филипа V. королєм Іспанії, але коли Людвик XIV. став попирати сина Якова

II. Якова III. і хотів посадити єго на англійським престолі перейшли Англія і Голяндия на сторону цїсаря. До коалїції проти Людвика XIV. приступили єще Сабавдия і Португалія. Англійський парлямент, де тогди мали перевагу віги, ухвалив великі суми на війну і вислав проти Людвика військо під проводом князя Івана Мальбру (Marlborough).

Війна вела ся рівночасно в Італії, Нїдерляндах і Іспанії. В Італії удало ся Евгенієви Сабавдському перейти Альпи і побити Французів. Тимчасом Мальбру вступив до Німеччини, получив ся з повертаючим з Італії Евгенієм Сабавдским і обидва побили цілковито французске військо під Гохштет 1704. почім здобули Баварию. З сего часу стало неповодило ся Людвикови XIV. Евгеній поспішив назад до Італії, побив Французів під Турином 1706. в наслідок чого французські війська мусїли уступити з Італії, а рівночасно Мальбру відніс побїду в Нїдерляндах під Раміле. Відтак оба вожди злучили свої сили і побили Французів під Уденар 1708. р. і під Мальпляке 1709. Людвик XIV. знайшов ся в дуже прикрім положенню, а навіть сам радив Филипови V. зречи ся іспанської корони, коли несподївано дві події ввели цілковиту зміну обставин.

Йосиф I. 1705.—1711. По смерти Леопольда I. засїв на німецьким престолі єго син

Йосиф I. а его брат Кароль мав стати іспанським королем. Коли-ж 1711. умер Йосиф II. не полишивши мужеского наслідника, Кароль став німецьким цісарем і паном австрійських країв. Англія і Голяндия бояли ся захитання європейської рівноваги. Они підняли війну лише тому, щоби зломати могутність Людовика XIV. а тепер малаби наступити лише зміна імени. Кароль VI. мав стати паном Австрії, Німеччини і Іспанії. До сего в Англії упало войовниче сторонництво вігів, а перевагу одержали ториси, які відкликали князя Мальбру з поля битви. Англія і Голяндия заключили з Людовиком XIV. мир в Утрехті 1713.

Мир в Раштаті 1714. Цісар Кароль VI. пробував вести війну дальше сам, але побачив, що не буде в силі здобути Іспанії, тому заключив мир в Раштаті 1714. Филип V. став іспанським королем і одержав Іспанію разом з американськими кольоніями, а Франция заручила, що Іспанія ніколи не буде злученою з Францією. Бельгію, Неаполь, Медиолан і остров Сардинію одержав цісар. Сицилію дістав король Сававдії, Англія зискала Гібральтар і французські посілости над рікою сьв. Лаврентія. По межі Іспанією а цісарем не заключено жадного мира; цісар не зрік ся своїх прав до Іспанії, а Филип до Італії і Бельгії.

В кілька літ пізнійше хотів Філіп V. здобути Італію, получив ся з королем Сабавдії і наїхав посїлости Кароля VI. Однак союз Австрії, Англії, Голляндії і Франції відпер наїзд Іспанії, а королеви Сабавдії за кару заміняно остров Сицилію, (який одержала Австрія), на гірший Сардинію. З сего часу стало ся королівство Сабавдії звати королівством обидвох Сардиній.

§ 15.

Кароль VI. 1711.—1740.

Кароль VI. Сукцесийна іспанська війна збільшила посїлости австрійських Габсбургів, але ново здобуті краї були винищені війнами. Заняті еще за Леопольда I. Угри, знищило довголітне і нездарне панованє Туреччини, Бельгію і Льомбардию зруйнувала війна. Кароль VI. пильно старав ся загоїти нанесені війною рани, піднести добробит, промисл і торговлю в Австрії. Щоби піднести торговлю, оголосив Кароль Триєст і Фіюме вільними містами, і побудував битий гостинець з Відня до Триєсту через Семерінг. Для оживлення торгівлі зі сходом заложив в Остенді східно-індійску компанію, яка мала вести

торговлю з Азією. В короткім часі східна компанія розвинула ся так гарно, що стала загрожувати інтересам Англії і Голяндії. За часів Кароля повстало багато фабрик головно в Чехах (вироби суконні і шклянні). Для піднесеня промислу накладав Кароль великі оплати на чужі вироби і старав ся піднести добробит ь державі.

Рівночасно опікував ся Кароль штуками і науками. За єго часів збудовано величаву палату в Шенбруні, а у Відни повстало багато красних будівель, з яких найважнійші були церква Кароля і палата Бельведер побудована Євгенієм Сабавдским.

Війна з Туреччиною. Зараз по сукцесийно-іспанській війні провадив Кароль нову війну з Турками, які заняли Венециям Морею. В обороні Венеції цісар виповів Туреччині війну. Славний вожд Євгеній повів австрійські полки до нової побідоносної війни. Він побив Турків під Петроварадином 1716. здобув Білгород і змусив султана заключити мир в Пожаревачу, в яким Австрія зискала Темешварский Банат, північну Боснію, північну Сербію і Волощину по ріку Алюту.

Прагматична санкція. Кароль VI. не мав мужеских потомків, а бачив наглядно, що стало ся з Іспанією, тому постановив забезпечити Австрії неподільність. В тій ціли

.

видає він 1713. р. розпорядженс, Санкцію прагматичну, яке установляє. 1. Австрія є неподільною, 2. управилняє наслідство престола. В браку мужеских потомків мають за-сісти на престолі дочки Кароля VI. і їх на-слідники, а в браку сих наслідники дочок Йосифа II. По кількох літах признали прагматичну санкцію всі австрійські краї.

Кароль старав ся, щоби всі європейські держави признали прагматичну санкцію. В сих часах держави рідко додержували даного слова, тому Евеній Сабавдский зовсім добре радив цісареві, що всі умови з європейськими державами нічого не варті. Добра і сильна армія буде найліпшою заporукою прагматичної санкції. Цісар не слухав Евгенія і по-ніс задля прагматичної санкції великі жертви. Англія і Голяндия узнали прагматичну санкцію доперва тогди, коли Кароль VI. зніс східну компанію в Остенді, яка в короткім часі дуже красно розвивала ся.

З німецьких князів не хотіли узнати прагматичної санкції електори Баварії і Саксонії, бо они обидва оженили ся з дочками Йосифа I. і на сій підставі виступали з претенсиями до австрійських країв. Щоби позискати для себе саского електора, постановив Кароль VI. поперти єго при виборі на польского короля. Якраз тогди умер польський

король Август II При виборі частина польської шляхти віддала свої голоси єго синові саскому електорови Августови III. друга частина оголосила королем Станислава Лещинського. Росія попірала Августа III. Франція Станислава Лещинського Кароль дав поміч Августови III. за що сей узнав прагматичну санкцію, але Кароль замотав ся через се у війну з Францією і Іспанією. Вправді при помочи Росії і Австрії засїв на польськїм престолї Август III., однак Кароль понїс у віденьскім мирі 1735. велики страти. Муж дочки Кароля VI. Марії Тереси, Францішок Стефан льотариньський князь зрік ся Льотарингії, яку одержав досмертно Станислав Лїщиньський. По смерти Лещинського Льотарингія мала перейти під панованє Франції. Яко винадгородженє одержав Францішок льотариньський Тосканію, де якраз тогди вимерла Медицейска родина. Рівночасно відступив Кароль Іспанії, Неаполь і Сицилію з яких утворено секундогенїтуру іспаньского дому. Одиноким вдоволенєм Кароля VI. було хиба се, що майже всі європейскі держави узнали прагматичну санкцію.

Війна з Турками. При кінци життя вів Кароль VI. спільно війну з Росією проти Туреччини. Старий вожд Євгеній вже не жив (умер 1736. р.) нові генерали не уміли по-

вести австрійського війська. Турки здобули Білгород, а в білгородському мирі 1739. р. зрікся Кароль VI. північної Боснії, Сербії і Волощини по ріку Алюту.

В рік по білгородському мирі помер Кароль VI., а з ним вимерла мужеска лінія Габсбургів. На австрійський престіл вступила його дочка Марія Тереса.

§ 16.

Повстанє і розвиток прускої держави до Фридерика II.

Початки прускої держави. 1415. р. заставив цісар Жигмонт Люксембурський бренденбурску мархію родині Гогенцолернів. З сего часу позістала бренденбурска мархія стало під скиптром Гогенцолернів і їм завдячує она своє значінє і зріст. 1525. р. здобула родина Гогенцолернів новий край для себе. Альбрехт з Гогенцолернів великий магістер німецького ордену, скинув монаші ризи, перейшов на Лютеранізм і оголосив ся сьвітським дідичним князем під зверхністю Польщі. В сей спосіб панували Гогенцолерни в бренденбурскій мархії і в Прусах. Коли-ж 1618. р. вимерли прускі

Гогенцолерни, одідичили бранденбурські Гогенцолерни також Пруси. До сего здобули Гогенцолерни над Реном князівства Клеве і грабства Марк і Равенсберг, а в трийцять-літній війні одержали часть Поморя, Магдебург і денеякі духовні посілости. Всі три комплекси країв зєднав в одну цілість і надав їм спільну управу Фридерик Вільгельм Великий елєктор. Користаючи з війни помежи Каролом X. королем Швеції. а Іваном Казимиром королем Польщі, одержав за обіцяну поміч Польщі 1657. р. звільненє від польської зависимости, збільшив і видосконалив бранденбурску армію. (Хоробрість і вдатність бранденбурскої армії показала ся в битві під Фер-беліном.)

Син і наслідник Фридерика Вільгельма Фридерик III. приняв за зізволенєм Леопольда I. титул короля Прус 1701. р. Новий титул старав ся Фридерик (як король Прус Фридерик I.) покрити величавим блеском двора, через що при кінци житя полишив великі довги. Для Прус заслужив ся Фридерик I. головно основанєм академії наук в Берлінії і заложєнєм університету в Гальє, (Halle).

Фридерик Вільгельм I. 1713.—1740. наслідник Фридерика I. великий деспот, однак строгий і жорстокий лише там де ходило о заведенє ладу і добра для держави. Чоло-

вік скритий, непритель виставного життя і ворог французької цивілізації. Зараз по вступленню на престіл продав дорогоцінності батька і зменьшив видатки на театр, оперу, науку і штуки. Не жалував гроша лише на військо, тому поступенно все збільшував пруску армію. Фридерик Вільгельм чув велику слабість до високих ростом людей, з яких утворив свою прибічну сторожу. По цілій Європі їздили королівські агенти і вербували високих людей.

По при всї свої дивацтва і деспотизм, Фридерик Вільгельм багато причинив ся для піднесення прускої держави. Завів лад в прускім скарбі, не лише поплатив довги батька, але зложив єще багато гроша, завів взірцеву адміністрацію, завів лад і порядок.

Свого сина Фридерика II. старав ся вже в молодости призвичаїти до військового життя, однак молодий хлопець одушевляв ся якраз сим, чого не любив отець. Він був марнотравним, любовав ся в літературі і музиці. Поміж батьком а сином приходило часто до непорозумінь. Остаточню Фридерик II. постановив опустити батьківський дім, але утеча не удала ся. Фридерик Вільгельм замкнув сина в кістриньській кріпости, а єго дорадника казав покарати смертю. Незадовго потім погодив ся Фридерик II. з батьком і прийняв службу в урядї. Серед праці пізнав Фриде-

рик II. адміністрацію держави і навчився цінити працю свого вітця. Хотяй і надаліше віддавав ся наукам і літературі, все-ж таки повірив словам вітця, що жерелом всякої слави є могутність та сила і коли лише став королем, сейчас збільшив своє військо о 20.000 люда.

§ 17.

Марія Тереса і Фридерик II.

Війна сукцесийна австрійська і дві перші шлескі війни. Заледви Кароль VI. замкнув очі, а вже згромадили ся чорні хмари над єго дочкою Марією Тересою. Баварський електор, що не узнав прагматичної санкції, виступив з претенсіями до австрійського престолу, позискав для себе поміч Франції, Іспанії і розпочав сукцесийну австрійську війну 1740.—1748.

Рівночасно пруский король Фридерик II. званий Великим 1740.—1780. виступив з претенсіями до Шлеску, впав до краю і розпочав ряд шлеских війн. (Фридерик II. не мав жадних прав до Шлеску, а єго претенсії до сеї країни були що найменше дивні: 1) 1523. р. посідав оден з Голенцолєрнів мале шлеске

князівство Єгерндорф, але стратив його по битві під Білою Горою 1623. 2) Електор Йоахім II. заключив 1537. р. з князем Лігніци умову наслідства, але сеї умови не признав Фердинанд I. На сих двох з перед висше як сто літ подіях опер Фридерик II. свої претенсії до цілого Шлеску.)

Рівночасно з сукцесийно австрійською війною вела Марія Тереса дві війни шлескі 1740.—1742. і 1743.—1745. Хотяй майже всі європейські держави uznали прагматичну санкцію, помимо сего Іспанія, Франція, Баварія і Саксонія виступили проти Марії Тереси. Баварський електор Кароль Альберт впав до Горішної Австрії і Чех, здобув обидва сі краї, удав ся до Франкфурту, де вибрано його цісарем під іменем Кароля VII. 1740.—1745. Рівночасно Фридерик II. впав до Шлеску відніс побіду під Мольвцями 1741. почім майже цілий Шлеск впав в его руки.

Марія Тереса не стратила відваги, уда-ла ся на Угорщину, де по коронації в Прес-бургу прибула до соймової салі і зі слезами в очах просила Угрів о поміч. Угри, оду-шевлені промовою королевої, виставили дві армії, прогнали баварські війська і з Чех і з Австрії, а навіть заняли Баварию. Лише з Фридериком II. не була Марія Тереса щас-ливою. По новій побіді Фридерика II під

Чаславом заключила Марія Тереса з ним мир в Берліні 1742, в яким віддала Фридерикови II. цілий Шлеск звинятком цешинського і опавського князівства.

Тимчасом прибув на поміч Марії Тересі гановерський елєктор і заразом англійський король Юрій II. Англійські війська увійшли в Німеччину і віднесли над сполученими Французами і Баварцями побіду під Деттінген 1742. р. Фридерик II. настрашений побідою Марії Тереси і боячи ся, щоб Марія Тереса не відобрала єму здобутого Шлеску, розпочав без wypowiedження війни нову борбу, але хотяй відніс кілька побід, не зискав нічого і заключив 1745. р. мир в Дрезні 1745. на підставі услівій берлінського мира. В тім самім році умер Кароль Альберт (1745. р.) а єго син Максиміліян погодив ся з Марисіо Тересою і заключив мир у Фіссен, одержав назад Баварию, за що зобовязав ся так як і Фридерик II. при виборі цїсаря віддати свій голос мужеві Марії Тереси Францішкови Стефанови. 1745. р. Францішок Стефан став цїсарем 1745.—1765. і з сего часу родина Габсбурско-Льотариньска панує без перерви в Німеччині до 1806. а в Австрії до нині.

Родовід Габсбурско-Льотариньського дому.

Марія Тереса жєна Францішка І. Льотаринського			
Йосиф ІІ.	Леопольд ІІ.	Фердинанд.	
Францішок ІІ. (І.)			
Марія Люїза жєна Наполеона І.	Фердинанд І.	Францішок Кароль	
Францішок Йосиф			
Максиміліян,		Кароль Людвик	
Рудольф	Францішок	Отто.	Фердинанд
Елисавета	Фердинанд.	Кароль.	

Сукцесийна австрійська війна вела ся межі Іспанією і Францією з одної сторони, а Австрією і Англією з другої еще кілька літ. Вправді французькі війська здобули Бельгію, зате Англія нанесла Франції великі пораження на морю і видирала єї одну колонію за другою, тому Франція згодила ся на мир в Аквізграні 1748. в яким звернула Австрії Бельгію. Австрія утратила лише князівства Парму і Піяценцу, які одержала яко винагородженє за часів Кароля VI. за утрачений Неаполь і Сицилією у віденьскім мирі. В сей спосіб вийшла Австрія з тяжких війн лише зі стратого Шлеска і малих італійських князівств.

§ 18.

Реформи Марії Тереси. Трета шлеска війна.

Війскові реформи Марії Тереси. Марія Тереса вступила на престіл в тяжких і прикрих хвилях. Славно заповідало ся володінє Кароля VI., але скінчило ся досить сумно. Державна каса була зовсім порожною, військо підупало на дусі, і було приноблене послідними неповодженнями, генерали і всі міністри були людьми старими та нездарними.

Марія Тереса мала тяжку задачу оборонити свій край від численних ворогів і перевести цілковито організацію своєї держави. В першій мірі старала ся Марія Тереса перевести війскові реформи і впровадить до армії нового духа. За порадою генерала графа Леопольда Давна, заложила Марія Тереса академію у Вінернайштаті, де мали виховувати ся нові офіцири, місце старих та нездарних генералів заняли люди молоді і одушевлені для армії.

Кінець ривалізації Габсбургів з Бурбонами. Рівночасно, головний дорадник Марії Тереси і канцлер австрійської держави, Вячеслав Кавніц працював над позисканням нових союзників проти Фридерика II. Завдяки старанням Кавніца удалося Марії Тересі замінити Францію з ворога в приятеля. 1756. р. приступив Людвиг XV. до союзу з Австрією. Через це наступила цілковита зміна в політичному житті Європи. Два найбільші вороги, що від довгих віків вели з собою тяжкі борби подали собі руки до згоди і до приязни. За те довголітня приятелька Австрії, Англія, покинула Австрію і перейшла на сторону Фридерика II. Англія вела з Францією довголітні війни о колонії в Америці. Коли-ж Австрія погодилася з Францією, не могла Англія оставати в приязни з Австрією, яка получила ся з її ворогом і перейшла на сторону ворога Австрії Фридерика II.

Семилітня або трета шлеска війна 1756.—1763. Австрійському канцлерови Кавніцови удалося позискати для Австрії крім Франції, російську цесареву Єлисавету, Саксонію і Швецію. Всі союзники (Австрія, Росія, Франція, Саксонія, Швеція) мали вислати свої війська проти Прусу і знищити Фридерика II. Однак поки ще коаліція дійшла до кінця, Фридерик II. не чекав відповідження війни, але

сам розпочав воєнні кроки, чим дав початок до третьої (семилітної) шлескої війни 1756.—1763.

Фридерик II. несподівано впав до Саксонії і змусив саску армію до здачі під Пірною, а слідуючого року 1758. впав до Чех і обляг Прагу. На поміч zagrożеному містови поспішив генерал Давн і відніс над армією Фридерика II. цілковиту перемогу під Коліном. Фридерик II. мусів полишити облогу Праги і опустив поспішно Чехи.

На відомість про перемогу під Коліном, настала у Відні велика радість, а Марія Тереса установила в пам'ятку перемоги ордер Марії Тереси, який можуть одержати лише військові люди за воєнні заслуги. Перший одержав сей ордер генерал Давн.

По перемозі під Коліном впало австрійське військо до Шлеску і заняло столицю краю Вроцлав, а тимчасом наспіли на терен війни війська союзників. Француска армія стратила вже своє значінє і показала ся слабою і нездарною. Фридерик II. знищив єї майже цілковито під Росбахом, впав на Шлеск побив князя Кароля Лютариньського і здобув на ново Шлеск, а невдовзі потім відніс перемогу над Росіянами під Цорндорфом. В загалі у війні поводило ся лїпше Фридерикови II. Коалїція вела війну безпляново, кожда держава вела боротьбу на свою руку, підчас коли Фридерик

II. вів війну сам і після гочного з гори означеного пляну.

По щасливих літах для пруского короля настали прикрі часи. Генерал Давн впав до Саксонії, а коли проти него звернув ся Фридерик II., напав Давн на пруске військо так несподівано під Гохкірхом, що Фридерик II. був вдоволений, що виратував останки свого війська від цілковитої заглади.

Найтяжші часи настали для Фридерика II. 1759. р. Російські війська сполучили ся з австрійськими під проводом генерала Лявдона і завдали Фридерикови II. рішуче поразенє під Кунерсдорфом. По битві Фридерик II. стратив всяку надію на побіду, а навіть носив ся з гадкою відобрати собі житє. Російські війська заняли Берлін. Однак з лихого положеня освободила Фридерика II. смерть російської цариці Єлисавети. Наслідник Єлисавети цар Петро III. великий почитатель Фридерика II. казав зараз перейти російським військам на сторону Прус. Справді цар Петро панував заледви кілька місяців, але єго наслідниця Катерина II. відкликала російські війська з поля битви. На французькі війська годі було Австрії числити, тому Марія Тереса мусіла сама своїми силами вести дальшу борбу. Обидві сторони, так прускі як австрійські війська бороли ся

хоробро і на переміну відносили побіди, але побороти противника не мали сили.

Марія Тереса побачила, що не буде в силі здобути Шлеска, заключила з Фридериком II. мир в Губертсбургу 1763. і полишила Прусам Шлеск.

Рівночасно Англія і Франція заключили мир в Парижі. В Європі Франція не втратила нічого, але її значінє в Індиях підупало цілковито, а в Америці відступила свої кольонії аж по ріку Місісіпі Англії.

§ 19.

Реформи Марії Тереси і Фридерика II. Сьвітлий абсолютизм.

Реформи шкільництва за Марії Тереси.
Єще перед семилітною війною розпочала Марія Тереса реформу шкіл. За порадою свого прибічного лікаря Гергарда ван Світена зорганізовано вже 1749. р. університети, а 1760. утворено надворну едукційну комісію.

В р. 1773. папа Клементий XIV. зніс орден Єзуїтів. По ордені полишало ся велике

майно, з якого утворила Марія Тереса шкільний фонд.

В 1774. р. Іван Фельбігер з Жеганя організував народні школи і поділив їх на три роди. 1. Нормальні школи по головних містах, які заступали нинішні семінарії. 2. Головні чотироклясові школи по менших містах і 3. тривіальні школи по маленьких місточках і по селах.

Рівночасно Граціян Маркс уложив плян реформи гімназійальних шкіл. Установлено шість клас. По укінченю шостої класи, вступали ученики на дволітний філософічний курс, а доперва по укінченю філософічного курсу могли вступати на теологічний, правничий, або медичний курс на університеті.

Літературний рух у Франції. З початком XVIII. віка виступає в науці новий філософічний напрям; раціоналізм, який опирався на досвід над природою. Вітцем раціоналізму був англійський філософ Джон Лок, але раціоналізм розвинувся найкраще і найскорше у Франції, де виступають славні мислителі як: Вольтер, Монтескіє, Русо і інші. Вольтер чоловік великого талану, незвичайний письменник, але лихого характеру, був завзятим ворогом християнства і виступав завжди проти церкви і духовенства. Другий писатель Монтескіє був прихильником консти-

туційної монархії і бажав поділу влади поміж короля а нарід, Яків Русо горячий републиканець провадив завзяту борбу з абсолютизмом. Побіч згаданих писателів виступали у Франції ціли десятки учених і писателів, що під проводом Дідерота видають першу Енциклопедию (збір всякого знання). Письма французских писателів діставали ся вперед до аристократичних сальонів, а відтак переходили в найнижші верстви, діставали ся також на двори европейских володарів і викликували всюда переворот.

Сьвітлий абсолютизм. Европейські володарі використовували новий літературний рух і голосячи, що хотять добра для своєї держави і свого народа розпочали борбу з упривілюваними станами і стреміли до цілковитого знесення привілеїв поодиноких станів, та заведення необмеженого абсолютизму. Сей рух носить назву : „Сьвітлий абсолютизм“. Наймогучійшим станом в сих часах була церква, тому всюда звертаються монархи проти церкви, а головно проти Єзуїтів і остаточно доводять до сего, що папа Климентий XIV. зносить орден Єзуїтів 1773. (Найбільше проти Єзуїтів виступали Бурбони).

Реформи Марії Тереси і Фридерика II. Головними представителями сьвітлого абсолютизму були Мария Тереса і Фридерик II. По

укінченню третьої шлескої війни старалися Марія Тереса і Фридерик II. загоїти рани, які нанесла обидвом краям семилітна війна. Вже під час семилітної війни розпочала Марія Тереса реформувати управу своїх країв, по укінченню війни старалася ще пильніше поправити відносини в краю. Так Марія Тереса як і Фридерик II. жадали від своїх горожан цілковитого підданства, правили державою абсолютно, але ділали все лише в користь своєї держави і свого народу. Марія Тереса поступала в реформуванню держави обережно і чистилася з різнородними уладженнями своїх країв. Передовсім злучила всі австрійські краї в одну цілість, усунула на границях поодинокі краї цла і мита, і стреміла до централізації краю; усувала станові привілеї і утворила для всіх країв спільну австрійську адміністрацію. До часів Марії Тереси духовенство і шляхта були вільні від плачення податків, Марія Тереса наложила податки на всі стани. В судівництві наступила рівнож велика зміна, списано закони, які обовязували всіх горожан (*Nemesis Theresiana*) а 1776. р. знесла Марія Тереса тортури. Рівночасно опікувалася Марія Тереса школами, піддержувала вже існуючі школи, та закладала нові. тому справедливо названо її основателькою народної австрійської школи.

Рівночасно з Марією Тересою працював Фридерик II. Він заводив численні реформи на поли судівництва і школи, він перший завів шкільний примус. Сам звав себе найвисшим урядником народа і старався піднести рільництво, промисл і торгівлю, а рівночасно стремів до цілковитого знесення привілеїв станів. В державі старався піднести просвіту, але на німецьку літературу не звертав уваги, зато любовався у французских письмах; Вольтер був його особистим приятелем.

За часів Марії Тереси жив оден з найбільших німецьких музиків Моцарт.

§ 20,

Цісар Йосиф II.

Йосиф II. 1765.—1790. В році 1765 р. умер нагло цісар Францішок I. на удар серця. По нім наслідив німецький претіл его син Йосиф II. а Марія Тереса приняла его за співрегента в Австрії і віддала всі війскові справи і веденє заграничної політики.

Йосиф II. старався розширити границі австрійської держави, тому взяв участь в першій поділі Польщі 1772, в якій зискала Австрія

нинішну Галичину без Кракова, а 1775. р. заняли австрійські війська турецький край Буковину.

При кінці життя Марії Тереси омало що не прийшло до нової війни з Фридериком II. 1777. р. вимерла родина баварських електорів Віттельсбахів, а Баварию мав одідижити електор Палатинату Кароль Теодор. Цісар Йосиф II. виступив з претенсіями до часті Баварії. Фридерик II. не хотів допустити до зросту Австрії і наказав своїм військам увійти до Чех. Йосиф II. хотів розпочати війну з Прусами, бо австрійське військо було добре організоване, але Марія Тереса заключила з Фридериком II. проти волі Йосифа 1779. р. мир, в яким одержала з Баварії лише округ над Іном, який прилучила до горішньої Австрії.

Слідуючого року 1780. 29. падолиста померла Марія Тереса, а управу австрійських країв обняв Йосиф II. Зараз по смерті своєї матери, хотів Йосиф II. єще раз спробувати набуті Баварию, яку хотів одержати за Бельгію. Але Фридерик II. утворив союз німецьких князів проти цісаря і Йосиф II. мусів залишити свій плян.

Реформи Йосифа II. Йосиф II. вів дальше реформи розпочаті Марією Тересою. Лише сго мати була в переводженню реформ більше обережною Йосиф II. стремів до безвзглядної

централізації, хотів накинути всім своїм краям одні устави і одну урядову мову. З його реформ найважніші дві. Церковні реформи і знесення підданства селян. Йосиф II. стремів до централізації, тому хотів підчинити церкву світській влади, сам видавав церковні устави, а єпископами іменував таких людей, о котрих знав, що будуть поступати після його волі. В р. 1781. видав цісар „толеранційний патент“, яким признав протестантам і греко-католикам повну свободу віри, рівність перед правом і вільний доступ до всіх державних урядів. (Толеранційний патент не відносився до Жидів і інших віроісповідань.)

Ще більшого значіння був едикт з року 1781. яким цісар зніс підданство селян, чим облегшив долю робучого люду. Крім сих розпоряджень видав цісар багато інших. Заказав оголошувати в Австрії папські булі без позволення пануючого, 1782. р. зніс всі монастирі, які не занималися якою небудь публичною працею. Всі монастирі, які удержували школи, дбали про хорих, Йосиф II. полишив. (Тоді знесено 738. монастирів.) Добра замкнених монастирів Йосиф II. забрав і утворив з них релігійний фонд в цілі піднесення добробиту низшого духовенства. Цісар не поперестав на сих реформах, але почав мішати ся в най-

дрібнійші церковні справи, все мусіло бути після его волі.

На відомість про церковні реформи, прибув папа Пій VI. до Відня і старався відвести Йосифа II. від дальших церковних реформ. Йосиф II. прийняв папу дуже величаво, називав себе сином папи, але від реформ не відступив.

Рівночасно реформував Йосиф II. школи, які після него мали служити державі і приготувляти її добрих і здібних урядників. Зніс деякі університети, а другі зреформував. За Йосифа II. повстав 1784. р. львівський університет. При сім університеті існувала ціла гімназія, яку потім відділено від університету, є се нинішня академічна гімназія у Львові.

Йосиф II. впроваджував свої реформи дуже скоро, часто без відповідного приготування, чим викликав заколот в державі, в Бельгії і Угорщині вибухли народні повстання, а Йосиф II. мусів перед смертю відкликати багато своїх реформ.

При кінці свого пановання підняв цісар Йосиф II. в спілці з Катериною II. російською царицею війну з Туреччиною. Підчас коли російські війська під проводом Суварова відносили побіди, австрійській армії не поводилося. Цісар захорував на поли битви і хорий вернув до Відня де незадовго помер.

Вдача Йосифа II. Йосиф II. був людяним

і добротливим чоловіком. Через цілий час свого володіння подорожував по своїх краях і старався пізнати стан своїх підданих, і де лише міг ніс свою поміч. Свої подорожі відбував цісар звичайно під укритим іменем як граф з Фалькенштайну. Своім поступованем і добротою позискав Йосиф II. серця своїх підданих. Найбільше любили єго віденці, яким цісар висьвідчив багато добра, а вже великим добродієм віденців став цісар, коли віддав огороди Авгартен і Пратер до розпорядимости всіх віденців. Вдячні віденці поставили Йосифови II. пам'ятник з написом. „Йосифови II, що жив для добра народа, не довго, але лише для него.“

Леопольд II. 1790—1792. Наслідник Йосифа II. єго брат Леопольд II. архикнязь Тосканії зумів розумними розпорядженнями утихомирить Бельгійців і Угрів і привернути супокій в державі. З Турками заключив Леопольд II. мир в Систові, на підставі стану з перед війни.

§ 21.

Повстанє Богдана Хмельницького.

Володислав IV. 1632. — 1648. польський король мусів з початком свого пановання прова-

дити війну з Москвою. Цар Михайло зірвав під час безкоролівя розем і обляг місто Смоленськ. Польські війська освободили Смоленськ, побили московські війська і змусили царя до заключеня мира в Полянові. В мирі зрік ся Володислав царської корони, а Москва відступила Польщі, Сіверщину, Чернигівщину, Смоленськ і Інфлянти.

Церковні відносини на Руси. Берестейська унія, не принесла бажаної поправки церковних відносин, але противно поділила Русь на два ворожі табори, уніятів і неуніятів. Неуніяти вносили жалоби на уніятів, уніяти на неуніятів. Володислав заняв ся церковною справою і вже на елекційнім соймі поділено церковні добра і церкви поміж уніятів і неуніятів. Обидвом сторонам признано свободу віроісповідання, право закладання шкіл, брацтв і будови церковей. Неуніятський митрополит одержав церкву сьв. Софії, а неуніятам признано диєцезії львівську, перемиску, луцку і могилівську. На неуніятським митрополичім престолі засідав в сїм часі Петро Могила, чоловік вельми заслужений около піднесеня просьвіти на Руси. Єго найважнішою заслугою є основанє висшої школи так зв. Могилянської колегії.

Причини повстаня Богдана Хмельницького. Король Володислав хотів вкоротити самоволю польської шляхти. До сего потребу-

вав він сильної армії, тому задумав провадити війну з Туреччиною. Війну мала вести Польща в союзі з папою, Венецією і Москвою. Король візвав до себе козацку старшину і дав їм гроші на будову чайок. Козаки мали напасти на турецькі землі і викликати війну з турками. Але пляни короля вийшли скоро на яву, шляхта повстала проти короля і змусила розпустити вже зібране військо. Майже рівночасно з тими подіями стався факт, який спричинив велике повстання українського народу під проводом Богдана Хмельницького

Причиною повстання було загальне переслідування українського народу та насильства, яких допускала польська шляхта на спілку з жидами над українським народом. Кривда заподіяна лично Хмельницькому зовсім не була причиною повстання, була лише остаточною краплиною, яка викликала вибух.

Богдан Хмельницький походив зі старинного козацкого роду, був сином Михайла Хмельницького. Богдан одержав, як на сї часи дуже старанне вихованє. Брав участь в битві під Цецорою 1620. де дістався до турецької неволі, в якій перебував два роки. Тоди навчився говорити по турецьки.

По своєму батькови одідижив Богдан хутір Суботів, але Чигиринський староста Олександр Конєцьпольський віддав хутір під-

старостови Чаплинському. Чаплинський наїхав на хутір, жінку Хмельницького увів з собою, а малого сина Хмельницького так побив, що сей від побиття помер. Хмельницький упоминав ся від Чаплинського звороту коштів, які вложив в хутір, а коли Чаплинський не звернув грошей, заскаржив его до суду але в суді справу програв. Хмельницький удав ся на скаргу до короля, але король був безрадним супроти надужить шляхти і не міг нічо помочи Хмельницькому. Підчас авдиєнції Хмельницького мав король сказати до Хмельницького: „Ви-ж козаки, маєте шаблі при боці, а скаржите ся“.

Від короля поїхав Хмельницький просто на Січ, де почав збирати довкола себе всіх невдоволених. З Січи удав ся Хмельницький на Крим, щоби намовити хана до походу на Польщу. Якраз тогди татарський хан посварив ся з Польщею, за се, що не заплачено єму гарачу, який в Польщі називано делікатно упомінком. Татарський хан, незнаючи, чи удасть ся Хмельницькому побідити Поляків, не пішов сам з війском, а вислав на поміч Хмельницькому кілька тисяч Татар під проводом Тугайбея перекопского мурзи.

Битви під Жовтими Водами і під Корсунем 1648. р. З Криму вернув Хмельницький на Україну, вийшов з козаками з Січи і пішов проти польского війська, що стояло на Україні.

Король Володислав IV. довідав ся про повстанє козаків і вислав комісію для переговорів з Хмельницьким. Однак коронний гетьман Микола Потоцкий не послухав королівського розказу і вислав свого сина Стефана з польським війском і реєстровими козаками проти Хмельницького. Реєстрові козаки перейшли на сторону Хмельницького, а козаки з Татарами окружили Стефана Потоцкого над Жовтими Водами і розбили польське військо. Стефан Потоцкий від рани помер.

З під Жовтих Вод пішов Хмельницький проти головного польського війська, яким доводили Микола Потоцкий і Калиновский, наздігнав їх під Корсунем, заманив польське військо в урочище Крута Балка і розбив цілковито. Обидва гетьмани дістали ся в татарську неволю.

Битва під Пилявцями. Якраз в тим часі помер король Володислав IV. На конвокаційнім соймі повстали два сторонництва. Одно під проводом Осолїньського і руского шляхтича Адама Кисіля, котре хотіло згоди з козаками і друге під проводом народного ренегата Яреми Вишневецького, котре хотіло цілковитого знищення козаків. Перемогла гадка Кисіля, ухвалено розпочати переговори з козаками, але рівночасно приготовлявано ся до війни. Вибрано трех вождів Заславського, Ко-

нецьпольского і Остророга. Їх називав Хмельницький глумливо „перина, дитина і латина“.

Рівночасно розгоріла ціла Україна. По цілім краю творять ся численні козацькі полки, які на свою руку ведуть борбу з Польщею, нищать шляхоцкі добра, убивають шляхту, Єзуїтів і Жидів. Велика різня шляхти і Жидів по цілій Україні вчинила переговори з козаками неможливими.

Проти Хмельницького вислала Польща велике військо, яке заздалегідь вихвалювало ся своєю будучою побідою, але на відомість про прихід Хмельницького утікло з поля битви під Пилявцями (на Волини) і цілий польський табор дістав ся в руки Хмельницького.

З під Пилявець пішов Хмельницький на Львів, але не хотів єго здобувати, а вдоволив ся великим окупом і відступив під Замость. Ту наспіла відомість, що королем по бажаню Хмельницького вибрано Івана Казимира.

Битви під Збаражем і Зборовом. Зборівська угода. На відомість, що королем вибрано Івана Казимира, відступив Хмельницький з під Замостя і вернув до Києва, де нарід витав єго як свого спасителя. В Києві наступає у Хмельницького цілковита зміна думок. До тепер Хмельницький не думав про нічо, як лише про поверненє козацких привілеїв, він навіть настрашив ся свого діла і по битві під

Пилявцями думав, що пішов за далеко. Перед своїми очима мав він лише козацкі справи, а про цілий український нарід дбав лише остільки, оскільки потребував его до досягнення козацких бажань. В Києві під впливом патриотичного руского духовенства та єрусалимского патриарха, котрий тогди перебував в Києві і мав титулювати Хмельницького князем Руси, змінив Хмельницький свої думки. Від сего часу починає Хмельницький думати про визволенє цілого українського народа. На се вказують его слова „Визволю з ляцкої неволі руский нарід увесь по сам Люблин і під Краків“. Але Хмельницький прийшов до сего переконання запізно. Послідні дни пановання Володислава і дни безкоролівя, в яких міг Хмельницький виконати свій намір, вже минули, а слідоюча війна Хмельницького з Польщею, через зраду Татар, не повела ся.

Невдовзі по повороті Хмельницького до Київа приїхали на Україну польські комісарі, під проводом Адама Кисіля, але з договорів нічо не вийшло і в 1649. році відновила ся війна на ново. В борбі взяв участь сам татарський хан Іслям-Гірей що прийшов Хмельницькому на поміч з цілим своїм війском. Князь Ярема Вишневецкий цофав ся перед переважаючими силами козаків і Татар і замкнув ся в окопах Збаража. Хмельницький замкнув Збараж зі всіх

сторін і держав єго півтора місяця в облозі. Тимчасом король спішив з війском на поміч Збаражеви. Хмельницький полишив частину війська під Збаражем, з другою частию вийшов проти короля і окружив єго під Зборовом. Хмельницький бувби цілковито розбив польске військо, якби не зрада татарского хана, котрого підкупили Поляки сумою 200.000 талярів. Хан відступив від дальшої борби, а навіть став наставати на Хмельницького, щоби мирив ся з Польщею. Хмельницький мусів вчинити ханову волю, бо бояв ся, щоби хан, разом з польським війском, не ударив на козаків і розпочав переговори з Польщею. Розуміє ся само собою, що в таких обставинах, не міг Хмельницький думати про визволенє цілого-українського народу, але мусів пристати на угоду, яку подиктував король.

Зборівська угода опирала ся на слідуючих точках. Король признає Хмельницького козацким гетьманом, а реєстр козацкого війська підносить ся до 40.000. Козакам вільно мешкати у воєводствах Київским, Чернигівским і Браславским. На осідок признано гетьманови місто Чигирин над рікою Тасьмином, правобічною протокою Дніпра. В трех згаданих воєводствах не сьміли стояти польскі війська, ані не могли поселювати ся Єзуїти і Жиди. Всі уряди в повисших трех воєводствах мали одержувати

лише неуніятські шляхтичі, а київський неуніятський митрополит мав одержати місце в сенаті.

Битва під Берестечком. Угода в Білій Церкві. Зборівська умова не могла удержати ся. Обидві сторони заключали її не щиро, і жадна не мала охоти виконати її. Хмельницький, хотьби був і хотів, умови додержати не міг. По його стороні боролось ціле населення України, а зазнавши личної свободи, не хотіло вертати в панське підданство. Коли-ж Хмельницький почав переводити реєстр, вибухло населення України обуренням на Хмельницького, а невдоволення народних мас не притихло навіть тогди, коли Хмельницький збільшив число козаків далеко поза 40.000. Простий нарід подражаний поворотом шляхти до своїх маєтків, неслухав ні шляхти, ні Хмельницького, творив нові загани, нападав і грабив панські добра.

Не хотіли і не мали охоти додержати угоди і Поляки. Польська шляхта не могла супокійно згодити ся на се, щоби в державі існувала, так сильна військова організація як 40.000 козаків, а польське духовенство не хотіло допустити неуніятскою митрополита до сенату. Обидві сторони хоть позірно погодили ся, приготовляли ся до нової війни.

Хмельницький хоть навчений прикрим досвідом з ханом, місто оперти ся на щирім союзі зі своїм народом, починає знов шукати

заграничної помочи. Щоби бути певнішим татарської помочи, піддає ся Хмельницький Туреччині, а татарський хан дістав з Царгороду приказ іти Хмельницькому на поміч.

Нова борба 1651. випала єще більше нещасливо для України. В битві під Берестечком (на Волини) зрадив татарський хан Хмельницького і підчас борби уступив з поля битви, а коли Хмельницький хотів єго намовити до повороту до борби, хан увіз Хмельницького з собою і випустив доперва за зложенєм окупу. Тимчасом польське військо побило козаків в тридневній битві. Хмельницький не міг наразі провадити дальше борби і заключив з Польшею умову в Білій Церкві. Число козаків ограничено до 20.000, а на поселенє визначено їм лише київське воєводство.

Битви під Батогом і Жванцем. Умову в Білій Церкві заключив Хмельницький не з широго серця, а з konieczности і певно не думав додержати єї, ходило єму о використанє часу і приготованє ся до нової війни. Але він знов поповнив той сам блуд і місто сперти ся на силі свого народа, будував пляни на союзах з заграничними державами, на яких виходив все дуже зле. Сим разом хотів він здобути для себе Молдавію і тому хотів одружити свого сина Тимоша з дочкою молдавського воєводи Лупули, а коли воєвода не хотів від-

дати руки своєї дочки Тимошеви, вислав Хмельницький до Молдавії козаків. Козакам заступив дорогу польський гетьман Калиновський, але його козаки побили під Батогом (над Богом) 1652. р. почім козаки увійшли до Молдавії знищили Яси, а Тимош одержав руку дочки молдавського воєводи. Іван Казимир пішов проти козаків на поміч Молдавії, однак його побили козаки під Жванцем. Хмельницький і сим разом не міг знищити короля, бо татарський хан знов зрадив козаків. Тимош боронився довгий час в Сучаві, але згинув підчас облоги, а козаки з нічим вернули на Україну.

Союз Хмельницького з Москвою. В кінці побачив Хмельницький, що на приязнь Татар нема що числити, тому звертає ся до московського царя і піддає ся Москві.

В Москві панував тогди син царя Михайла Романова Олексій Михайлович 1645.—1676. р. Хмельницький розпочав переговори з московським правительством і просив помагати козакам і взяти в свою оборону всю Русь. Однак зносини Хмельницького з Москвою були з обох сторін не щирі. В Москві зрозуміли союз з Хмельницьким, як підданє ся України під московське володінє, а Хмельницький післав послів до царя, хотїв єго мати ніби царем, а рівночасно піддас ся турецькому султанови (1650,)

пересправляє з семигородским князем то входить в умови з королем Швеції Каролем Х. Остаточного прийшло до зїзду в Переяславї 1654. р. де уложено точки, на яких мала Україна злучити ся з Москвою, як вільна країна, що задержує свободний вибір гетьмана, власне судівництво і власну управу. Гетьман може за відомостию царя входити в зносини з чужими державами і може приймати послів від чужих держав. Число козаків піднесено до числа 60.000.

Зараз таки на самім зїзді у Переяславї вийшло непорозумінє. Хмельницький жадав, щоб московські послы присягли в імени царя, що цар буде боронити України від ворогів і буде шанувати права, та вільности козацкі. Однак московські бояри не зложили присяги, а козацка старшина присягла лише, тому щоб не розбити справи. Вже в Переяславї стало ясно, що Москва хоче на місце польських урядників прислати своїх, а по всіх містах наставити своїх воєводів. Також не хотїла Москва признати церковної автономії України, а домагала ся, щоб київський митрополит піддався під владу московского патріарха.

Підданє України Москві викликало війну Польщі з Москвою. Цар Олексій вислав дві армії, одна вступила на Литву, друга на Україну. Цїлий ряд міст між иншими Смоленськ

і Київ знайшли ся в руках Москви, а Хмельницький з московским війском загнав ся аж під Львів. Але російський цар в короткім часі відступив від війни, бо Поляки зробили єму надію, що виберуть єго польским королем. Польща погодила ся з Москвою, а Україна вийшла знова з порожніми руками. Тогди Хмельницький постановив получить ся зі шведским королем Каролем Х.

Зносини Хмельницького зі Швецією і Семигородом. Всі три польські королі з родини Вазів, виступали все з претенсіями до шведської корони. Коли-ж дочка Густава Адольфа Христина, зложила корону в користь Кароля Х. Густава князя Двох Мостів, Іван Казимир запротестував проти такої зміни, чим дав початок до війни Швеції з Польщею 1655.—1660. Кароль Х. впав до Польщі, заняв Литву і Польщу разом з Краковом і Варшавою; Іван Казимир мусів утікати на Щлеск. Кароль Х. получил ся з Юрим II. Ракочісм і Хмельницьким. Хмельницький постановив злучити ся зі Шведами і Семигородом з двох причин: 1. щоб визволити Україну з під пановання Польщі; 2. щоб увільнити ся від Москви, тому дуже радо приняв зазив шведского короля до спільної борби з Польщею. Щоби відтягнути Хмельницького від війни зі Швецією Іван Казимир обіцював

навіть повну автономію України, але Хмельницький вже не вірив польському правлінню. В році 1656. укладає Хмельницький тісний союз зі Швецією і Семигородом, умовляє ся поділити польські землі поміж козаків, Швецію і Семигород, а в році 1657. розпочали козаки, Шведи і Семигородці спільну війну з Польщею, з цілюю положити кінець польській державі. Однак війна не повелася. Данія наїхала шведські посілости і Кароль Густав мусів опустити Польщу, Ракочій зістав побитий і вернув до Семигороду. Серед війни захорував старий гетьман, а козаки довідавши ся про слабкість гетьмана, заявили, що без згоди Москви не будуть вести війни з Польщею. Довідав ся про все Хмельницький і так тим зіритував ся, що єму відобрало мову, а в кілька днів потім він помер 27. червня 1657. Помер в найважнійшій хвили, коли важила ся доля України.

Хмельницький безперечно чоловік великого талану, великий політик і державний муж. Україну любив щиро і хотів єї добра, але не мав відваги здати ся на власні сили свого народа, входив в союзи з чужими державами, з яких виходив все з порожніми руками.

§ 22.

Р у ї н а.

Гетьманованє Івана Виговского. Головною причиною невдачі Хмельницького, було роздвоєнє поміж народом а козацкою старшиною. Козаки підняли борбу не проти Польщі, а щоби здобути собі права польської шляхти, простий нарід хотів визволити ся з під паньского підданьства, бажав вигнати шляхту з України і заволодіти єї землями. Всякі проби згоди козаків з Польщею розбивали ся, бо український нарід бояв ся, повороту шляхти на Україну і нового закріпощеня селян. Козацка старшина забравши всю власть в свої руки, старала ся здобути для себе всі права шляхти, а навіть випрошувала собі в Москві грамоти на посіданє земских дібр. Через се помежи козацкою старшиною, а народом було роздвоєнє, яке ослабило сили України.

Роздвоєнє поміж козацкою старшиною а народом зазначус ся ще яркїйше по смерти Богдана Хмельницького. Козацка старшина стремить до згоди з Польщею і до зрівнаня з польскою шляхтою, нарід боячи ся підданьства бачив ціле своє спасенє в Москві.

Єще за життя Богдана Хмельницького ви-

брано гетьманом нездарного сина Богдана Юрія Хмельницького, але зараз по смерті Богдана усунено Юрія, а наставлено гетьманом Івана Виговського полкового писаря, чоловіка досвідченого, розумного, великого українського патрійота і не злого політика.

В початках гетьманованя вів Іван Виговський політику Хмельницького і держав ся союзу з Москвою, а рівночасно вів переговори з татарским ханом і Польщею. Проти Виговського виступило Запорозхе і денеякі козацкі полковники, однак Виговський розбив повстанців, головно полтавського полковника Мартина Пушкара, почім став сильнійшою ногою на Україні. Як лише Виговський позбув ся внутрішних ворогів, стремів до цілковитого зірвання з Москвою, а рівночасно старав ся зблизити до Польщі. За радою образованого руского шляхтича Юрія Немирича заключив Виговський з Польщею умову в Гадячи 1658. р. Се була одинока угода Польщі з Україною, що опирала ся на справедливих підставах. Три воєводства, київске, брацлавске і чернігівске злучено разом і утворено з них велике руске князівство, на таких самих правах, як велико литовске князівство. На чолі козащини мав стояти свобідно вибраний гетьман, котрий мав одержати до помочи осібних урядників з такими титулами як в Польщі. Всі урядники

одержали сенаторске достоїнство, а козакам признано права польскої шляхти. Забезпечено свободу віроісповідання так грецького як і римського з виключенєм уніятів, а єпископам і митрополитови признано сенаторські крісла

Гадяцка умова не увійшла в жите, бо Москва, щоб розбити згоду козаків з Польщею розпочала на ново війну. На Україні прийшло до значіння московске сторонництво, котре за впливом кошового Січи Сірка, скинуло з гетьманованя Виговського, а вибрало гетьманом нездарного Юрія Хмельницького 1659.

Поділ України на польську і московську. В війні поміж Москвою а Польщею стояв Юрій Хмельницький по стороні Москви, але коли побачив, що Москва стремить до отвертого знищення автономії України, перейшов з козаками на сторону Польщі. Москві поводило ся у війні зле, воєвода Шереметєв потерпів під Чудновом цілковите пораженє, а московске військо мусіло піддати ся. Все-ж таки Москва уміла дуже зручно використати незгоду поміж козаками і потягнула за собою лівобережну Україну. В наслідок сего розпала ся Україна на дві часті, правобічну польську і лівобічну московську. В польській часті гетьманував Юрій Хмельницький, а по сго уступленю 1663. р. Павло Тетера, в московській Іван

Брюховецкий. Через поділ України упала причина війни, поміж Польщею а Москвою приходить до тринадцятьлітнього розему в Андрусові 1667. в яким Москва одержала Смоленськ, лівобічну Україну і на два роки Київ.

Петро Дорошенко. В сей спосіб розділила ся Україна на дві часті, що єще більше ослабило сили України і щезла надія визволення з під чужого панованя.

Поміж обидвома частями приходить до суперечок а з частих замішань користають люди, котрі дбають про своє добро, а не про долю України. Серед тяжких часів виступає на Україні муж, що хотів добра України і стремів до злученя обидвох частий нещасливої країни. Сим чоловіком був Петро Дорошенко, чоловік великого духа, відданий цілковито рідному краєви. Дорошенко став гетьманом правобічної України по Павлі Тетері. Дорошенко хотів зручно обходити Москву, Польщу і Туреччину та запевнити Україні свободу і незалежність. Дорошенко піддає ся Туреччині, щоби придбати Україні таке становище як мала Волощина. При помочи татарского війська прогнав Дорошенко польські війська з України і освободив правобічну Україну, а відтак задумав позбути ся з лівобічної України Брюховецкого.

Брюховецкий удержував ся на лівобічній

Україні лише доносами в Москву на козацку старшину, та сповнюванєм волі московских бояр. Він посунув ся так далеко, що вислав до царя просьбу, щоби цар переняв на себе управу України, прислав своїх воєводів на Україну, щоби митрополита присилано з Москви, та щоби Москва сама збирала податки на Україні. На лівобічній Україні вибухло повстанє, з сего скористав Дорошенко, прибув з війском на лівобічну Україну, зловив Брюховецкого, а козаки вбили єго. Московські війська не мали відваги воювати з Дорошенком і уступили з України. Весного 1668. р. ціла Україна опинила ся в руках Дорошенка і єго плян забезпечити Україні автономію вже майже здійснив ся. Але Дорошенко в рішаючій хвилі поповнив блуд; вернув до Чигиринна, а на лівобічній Україні полишив полковника Демка Многогрішного. Многогрішний полишив Дорошенка, оголосив ся гетьманом, а козацка старшина під напором Москви ухвалила піддати ся Москві. Многогрішний виступив проти Дорошенка, але любив щиро Україну і боронив єї автономії, але не мав сили оперти ся Москві і на радї в Глухові 1669. мусїв згодити ся на услівя Москви. Московські воєводи мали бути від тепер не лише в Києві, але і по інших містах України.

Дорошенко бачив, що лівобічної України

не зможе сам здобути, тому піддає ся на ново Туреччині. 1672. р. вирушив турецький султан Магомет IV. на Польщу, здобув подільський Каменець і змусив Польщу заключити мир в Бучачи 1672. р. в яким Польща відступила Туреччині Поділля, а Україну мав одержати Дорошенко.

Послідні літа пановання Івана Казимира. Війна Польщі зі Швецією закінчилася по смерті Кароля X. Густава миром в Оливі під Гданьском 1660. р. Польща зрікла ся в користь Швеції Інфлянт по Двину, а Іван Казимир зрік ся своїх прав до шведської корони.

Великі війни (козацькі, московські і шведські), знищили зовсім Польщу. Від сего часу Польща паде чимраз низше. Упадає також просвіта, письменство, добробит, а з кожним днем збільшає ся нелад внутр держави. До збільшення неладу причиняє ся передовсім „liberum veto“ яким оден посол міг зірвати всі соймові ухвали. Першим що зірвав сойм був Володислав Сіціньський 1652. р. *Liberum veto* нанесло Польщі великі шкоди, бо від тепер всі, що хотіли пошкодити діяльності сойму, вельможі, шляхта, король, а що найгірше посли чужих держав, позискували собі послів і зривали сойми.

Знеохочений всіма неповідженнями, король Іван Казимир зложив 1668 р. корону,

опустив Польщу і удав ся до Франції, де помер 1672.

Михайло Вишневецкий 1669.—1673. р. Підчас вибору короля прийшло до заворень, а навіть шляхта стріляла до сенаторів. Борба вела ся помежи кандидатом французским князем d'Enghien а австрійским Каролем Льотариньским. Серед борби несподівано оголосила шляхта королем Михайла Вишневецкого сина славного Яреми.

Михайло Вишневецкий оден з найбільших нездар на польським престолі заключив з Турками мир в Бучачи і обов'язав ся платити Туреччині данину. Але Польща не прийняла мира і провадила війну дальше, а вожд Іван Собєский відніс побіду над Турками під Хотинном.

В тим часі, в марті 1672. усунено Многогрішного, а Москва вивезла єго на Сибір, де Многогрішний прожив зі своїми дітьми довгі літа в тяжкій біді. В лівобічній Україні став гетьманом Іван Самойлович, чоловік услужний для Москви. Самойлович переходить з війском на правобічну Україну, скликає 1674. р. раду до Переяславя, де вибрано єго гетьманом і правобічної України.

Дорошенко старав ся бороти з Самійловичем, але з борби вийшов побідженим

і зложив булаву 1676. Єго вивезено на північ, де він і помер 1698.

По упадку Дорошенка, висилає Туреччина на Україну Юрія Хмельницького 1677. котрий скинув чернечі ризи і прибуває на Україну. Війна з Туреччиною не принесла Україні хісна, противно знищила єще більше. Війна закінчила ся миром в Бакчисараю 1681. На підставі сего мира край поміж Богом а Дніпром мав лишити ся пустинею, яка мала розмежувати краї польські, московські і турецькі. Україна і на дальше остала поділеною. З сего часу на правобічній Україні козацтво зводить ся цілковито.

Руїна. Повстанє Богдана Хмельницького мало лихі наслідки для України. Невдача повстання відобрала охоту до всяких благороднійших поривів. Походи козаків, напади і спустошеня татарських, турецьких, московських і польських військ, знищили Україну так під зглядом економічним як і культурним. Населенє дуже зрішло, бо багато люда згинуло у війні, друга частина попала в татарський ясир, а третя, шукаючи супокійних осель, пересилила ся в донські степи. Богато міст і сіл перемінило ся в згарища та руїни, а з упадком міст, упали давні огнища просвіти, брацтва і школи. На Україні упадає духовий і письменний рух, а нечисленні

письменники мовби встидали ся своєї мови, пишуть по польски або по московскіи. Дрібна руска шляхта іде за приміром магнатів полишає національний табор і стає чужою для свого народа. По упадку повстаня Богдана Хмельницького переходить велике число люда на правобічну Україну, переселює ся за московску границу в так звану Слобідчину. Київщина і Брацлавщина опустіли майже цілковито, всяке жите на західній Україні устало, тому і не дивно, що нарід назвав сі часи руїною.

§ 23.

Велика північна війна. Росія за часів Петра Великого. Упадок автономії України.

Швеція по трийцятьлїтній війні. Від часу Густава Вази зростала Швеція поступенно до чимраз більшої сили і стреміла отверто до здобутя всіх побережий Балтицького моря. Підчас трийцятьлїтної війни дійшла Швеція до великої могучости, а в Вестфальскім мирі одержала Поморє і горла рік Лаби і Везери. За панованя нової династії Двох

Мостів зростала сила Швеції даліше. Кароль Х. Густав наїздить Польщу і в мирі в Оливі одержує Інфлянти по ріку Двину. По смерті Кароля Х. підчас малолітності єго сина Кароля ХІ. захитала ся хвилево могутість Швеції в наслідок битви під Фербеліном. З пораженья Швеції скористав Кароль ХІ. визволив ся з під опіки великих панів, завів абсолютизм в Швеції, привернув лад в державнім скарбі і підніс на ново значіне Швеції. Умираючи полишив 15 літнього сина Кароля ХІІ. 1697.—1718. З малолітності Кароля ХІІ. постановили скористати Росія, Польща і Данія, щоб зломити перевагу Швеції над Балтицьким морем.

Польща перед великою північною війною. По смерті нездарного Михайла Вишневецького вибрано королем Івана ІІІ. Собєского 1674.—1696. знаменитого вождя, що ціле своє жите перевів в борбах з Турками. Собєский помагав у війні цісареві Леопольдови І. і головно єго помочи завдячує Відень своє освободженє. По повороті з Австрії, провадив Собєский війну з Турками в Польщі, але помимо всіх зусилій не удало ся єму ані відзискати Каменця, ані здобути Молдавії. Собєский не діждав ся кінця війни. Єго наслідник Август ІІ. Саский 1697.—1733. виправив ся з саским війском проти Турків і відніс по-

біду під Підгайцями, а в Карловицкім мирі одержала Польща Подільський Каменець.

Початки панованя Петра Великого. Цар Олексій полишив трех синів Федора, Івана, Петра і дочку Софію. По короткім панованю Федора 1676.—1682. мав вступити на престіл Іван V., але що він був нездарою і тупоумним, окликали Росияни царем Петра, пізнійшого Петра Великого. Сестра Петра Софія хотіла сама стати царицею, тому довела до сего, що царска гвардия окликала царями обидвох братів, а управу держави віддала в руки Софії. Софія старала ся держати Петра здалека від управи краю, в тій ціли окружила єго розпустними молодцями, надіючи ся що лихе окруженє вплине дуже лихо на молодого царя, з него стане ся велике ледащо, а нарід відверне ся від Петра, а она Софія стане царицею Росії.

Бажаня Софії не сповнили ся. Завдяки кільком європейцям, що були в окруженю Петра, головно жєневця Лєфора, цар Петро запізнав ся з західною культурою і виріс на молодця сильного характеру, повалив ряди Софії і сам оголосив ся царем 1689.—1725. Цілию єго житя було перемінити єще на пів азиятицку Росию в європейску державу, та увійти в тісну звязь з західною Європою.

Петро Великий приступив до коаліції проти Туреччини і здобув кріпость Азов над азовським морем. По війні з Турками удав ся Петро в подорож по західній Європі. В товаристві Лєфора виїхав через Берлін до Голяндії, де в Цаандамі, перебраний за простого теслю працював в корабельних варстатах. З Голяндії удав ся цар до Англії, а з відси їхав через Дрездно і Відень до Венеції. По дорозі одержав відомість, що в Росії вибухла ворохобня під проводом єго сестри Софії. Петро вернув в Росію здусив бунт, покарав жорстоко ворохобників, а сестру Софію вкинув до вязниці, де она закінчила житє.

По поворотї в Росію, став цар Петро дуже пильно вводити численні реформи і перемінювати Росію на взір західно-європейских держав. Спроваджував з західної Європи чужинців, утворив нове піше і кінне військо, завів на царськїм дворі одїж, звичаї і обичаї французкі, вислав молодїж на науку до західної Європи, але заки зміг перевести свої реформи, вибухла велика північна війна.

Велика північна війна 1700.—1721. Петро Великий бачив, що Росія так довго не буде мати більшого значіння, доки не буде мати доступу до моря. Вправді притикала Росія до трех морий, але море Каспійске, се лише велике озеро, над Азовським морем посїдала Ро-

сия лише одну кріпость Азов, море Біле не придатне до плавби, бо через більшу часть року покрите ледом. Цар Петро постановив здобути частину побережа Балтийского моря, а сего не міг зробити без війни зі Швецією. Єще підчас повороту з західної Європи, зїхався цар Петро в Раві Рускій з польским королем Августом II. і намовив сго до війни з Швецією. До союзу приступила також Данія. Цар мав одержати побережа фіньского заливу, Польща Інфлянти, а Данія Гольштин. Швєцкій король Кароль XII. не ждав аж вороги зорганізують ся і нападуть на сго краї; але сам розпочав борбу.

Північна війна. Скорим нападом наїхав Кароль XII. Данію і обляг Копенгагу, в наслідок чого данський король заключив мир в Травендалю і відступив від союзу з Росією і Польщею. З Данії звернувся Кароль XII. проти Петра Великого, (Петро облягав тогди місто Нарву,) і побив сго цілковито під Нарвою. Відтак звернувся проти Польщі, побив війська Августа II. викликав в Польщі варшавську конфедерацію, і перепер вибір воєводи Станислава Лїщиньского на польского короля. Август II. утік до Саксонії, але Кароль XII. пішов за ним і змусив Августа II. до заключеня мира в Альтранштаті 1706, в яким Август

зрік ся польської корони і відступив від союзу з Росією.

Гетьман Іван Мазепа. З Саксонії звернувся Кароль XII. проти Петра Великого. Коли Кароль XII. воював з Августом II. цар Петро наїхав шведські посілости над Балтицьким морем, здобув їх і заложив там нові кріпости Шлісельбург і Кронштат і почав серед багнистої пустинної околиці над Невою будувати нову столицю Петербург, а рівночасно вислав свої війська до Польщі і старався повернути панованє Августа II., але на відомість, що Кароль XII. повертає з Саксонії уступив з Польщі. Кароль XII. поповнив великий блуд і місто перенести війну до надбалтицьких провінцій, завернув на Україну.

За гетьманованя Самойловича Москва зломилася церковну автономію України, а київських митрополитів наставляли від тепер московські патріярхи. Але помімо всіх заслуг Самойловича для Москви, спіткала його незavidна доля. Єго обвинено, що ділав умисно на некористь Москви і довів до сего, що похід Москви на Крим не повів ся, а царівна Софія заслала старого гетьмана на Сибір, де він в два роки потім помер.

На Україні вибрано нового гетьмана Івана Мазепу 1687. р. Мазепа пішов слідами Самойловича. Не виступав проти Москви, сповняв

сї волю, а рівночасно старав ся присвоїти собі та старшинї, просторї землї. Козацка старшина стала поволеньки перемінювати ся в поміщиків, та старала ся закріпостити нарід, а зате мусїла мовчки глядіти на се, як Москва поступенно ограничувала автономію України. В короткїм часї місто давних польских панів настали нові козацкі пани. З сеї причини повстало на Україні велике невдоволенє проти козацкої старшини, а гетьман і старшина нічо не робили, щоби усунути народне невдоволенє.

Якраз тогди віджило дещо козацтво в правобічній Україні, де полковник Палій провадив досить щасливі борби з Польщею, через що зеднав собі серед народа велику популярність. Мазепа бояв ся, щоб Палій не усунув сго з гетьманьства, запросив Палія до себе, зловив і відослав в Москву під закидом, що Палій держить сторону Шведів, а цар Петро вислав сго в Сибір. Доперва пізнійше, коли Мазепа перейшов на сторону Шведів, позволив цар Палієви вернути на Україну.

Битва під Полтавою 1709. і єї наслідки. Кароль XII. мав намір іти на Смоленськ, коли-ж почав побоювати ся, що єму нестане поживи, завернув на Україну і підступив під Стародуб. По довгих надумуваннях сполучив ся з ним гетьман Мазепа, але зробив се так пізно і незручно, що не потягнув за собою

народа. Царські війська увійшли на Україну, здобули столицю гетьмана Батурин, а цар наказав вибрати нового гетьмана Івана Скоропадського. З Мазеною получилося заледве кілька тисяч козаків головно Запорозька Січ. На Україні настала страшна зима, під час якої згинуло багато Шведів. Кароль XII. приступив остаточно до облоги Полтави, в якій знаходилися великі припаси поживи. Під Полтаву надійшов з чотири разів сильнішою армією цар Петро і відніс 1709. велику перемогу. Кароль XII. з Мазеною ледви утікли на турецьку територію. Битва під Полтавою має незвичайно велике значіння в історії східної Європи. Могутність Швеції зістала знищена раз на все, а місце її заняла Москва. Битва під Полтавою є також гробом автономії України. Мала вона рівнож лихі наслідки для Польщі і Туреччини, бо обидві її держави дістають ся під вплив Росії.

Кароль XII. утік до Туреччини, де удалося йому наклонити Турків до війни проти Петра. Цар Петро загнав ся не обачно над Прут, де попав в турецьку засідку. Над Прутом 1711. окружили его Турки, але великий Везир дав ся підкупити і згодив ся на мир. Цар прирік відступити Туреччині Азов і беречи козацькі вольности. Кароль XII. оставав еще якийсь час в Туреччині і старав ся намовити Турків

до війни, коли-ж побачив що сго праця даремна, опустил Туреччину і удав ся до Швеції.

Кінець великої північної війни. По битві під Полтавою змінили ся обставини некористно для Швеції. Август II. вернув назад до Польщі і прогнав Станислава Ліщинського, Данія розпочала війну на ново, до борби зі Швецією приступили Пруси і ГанOVER. Кароль XII. хотів за втрачені краї здобути для Швеції Норвегію, але згинув підчас облоги кріпости Фредеріксгаль 1718. Сго сестра і наслідниця Ульриха Елеонора дістала ся під цілковиту власть Ради державної і заключила за посередництвом Англії мир зі всіма ворогами. ГанOVER одержав горла Лаби і Везери, Пруси майже ціле Поморє, Данія одержала Шлезвік. Польским королем став Август II. Найпізніше бо аж 1721. р. заключила Швеція мир з Росією. Цар Петро зискав шведські провінції над балтицким морем (Інґрію, Карелію, Ливонію і Естонію.) Швеція спала відразу на становище треторядної держави. Натомість Росія стає першорядною державою. Цар Петро приймає титул царя „всеї Росії.“

Упадок автономії України. Битва під Полтавою положила кінець самостійности України. Зараз по битві під Полтавою зніс цар свободний вибір гетьмана і приказав вибрати гетьманом Івана Скоропадского, якому казав

осісти в Глухові. Нового гетьмана віддав цар під нагляд московских урядників, і у-становив так звану Малоросійську колегію, зложену з шести висших московских офіцерів, які мали на кождім кроці контролювати гетьмана. Малоросійська колегія мала стало перебувати в Глухові, она мала між иншим дбати про се, щоби козакам і народови не діяло ся кривди, але в дійсности кривдила нарід, та поволеньки вводила паньщину. Козаків у-жйвано до найтязших робіт, будьто при будові нової царської столиці, будьто при сипаню валів від Волги до Дону. Серед тих тяжких праць згинули тисячі козаків.

Єще дальше посунув ся цар Петро по смерти Скоропадского іменуючи сам Павла Полуботка наказним гетьманом. А коли Полуботок відважив ся обстати за правами України, покликав сго цар до Москви, вкинув до вязниці, де Полуботок помер 1724. р. Наслід-ниця царя Петра знесла цілковито гідність гетьмана. Цісарева Єлисавета відновила сей уряд і наказала вибрати гетьмана. Дперва Катерина II. знесла 1764. цілковито уряд гетьмана. Україна дістала урядову назву Малоросії, її поділено так як всі російські краї на губернії. Козацтво починає дуже скоро вина-родовляти ся. Козацка старшина покидає свою

народність і московіть ся, а козацку чернь і селян перемініює в кріпаків.

Знищенє Січи. Зараз по битві під Полтавою знищив Петро Січ, а козаки прийняли протекторат татарского хана і оснували Січ над Дніпровим лиманом. Житє Запорожців під Татарами було лихе і коли прийшло до війни помежи Кримом а Росією, Запорожці скористали з сего і перенесли ся назад до Росії, де перебували до 1775. Сего року вислала Катарина II. генерала Текелього, котрий заняв і збунив Січ. Знатійших козаків вислано на Сибір, або в далекі міста Роси, а послідного кошового Петра Кальнишевского замкнула цариця в Соловецкім монастири, де він помер 1803. р. в 112. році житя. Підчас російско-турецкої війни 1787.—1791. утворив генерал Потемкин полк козаків чорноморских, але більшість козаків перенесла ся над Дунай і піддала ся Туреччині. Доперва з початком XIX. віку вернули козаки до Росії і поселили ся над Азовским морем.

§ 24.

Наслідники Петра Великого. Катерина II. Упадок Польщі.

Стан Польщі за Августа II. і III. (1697.—1733, 1735.—1763.) За часів пановання королів з Саскої родини Августа II. і Августа III. дійшов в Польщі нелад до найвисшого степеня. Упали зовсім школи, просвіта, письменство, релігійна нетерпимість дійшла до сего, що в році 1733. відсунено всіх не католиків від політичних прав і урядів. Єще більше появив ся упадок Польщі в публичнім життю. Темна зависима від вельмож шляхта затратила всяке почуте права, обовязку і любови вітчизни. Великі магнати стали всемогучими панам в Польщі, звичайно ставали на службу чужим дворам, не встидали ся брати від чужих держав гроші і ділати на некористь свого краю. Не дивниця, що з Польщею ніхто не числив ся, а сусідні держави головню Росія і Пруси піддержували в Польщі нелад, щоб тим легше панувати над Польщею.

Наслідники Петра Великого. По смерті Петра Великого засіла на престолі Катерина I. 1725.—1727. а відтак Петро II. 1727.—1730. По його смерті стала царицею Анна 1730.—1740

Она старала ся задержати вплив Росії в Польщі і не допускала до жадного скріплення польської держави. Щоби при виборі не допустити на польській престіл французского сторонника, переперла она вибір сина Августа II., Августа III. З поміж наслідників Петра Великого причинила ся найбільше до піднесеня значіння Росії Єлисавета 1740. — 1762. велика неприятелька. Фридерика II. і Катерина II.

Цар Петро III. наслідник Єлисавети, одружив ся з німецькою княгинею, котра прибрала ім'я Катерини II. Она утворила палатний заговор, Петра III. скунено з престола і убито, а сенат оголосив Катерину царицею. (1762.—1796.)

Катерина II. дбала дуже про своїх підданих, старала ся усувати надужитя, і хотіла піднести добробит краю. Зглядом Польщі вела давну політику і старала ся задержати Польщу в підданьстві Москви. По смерті Августа III. вибрано під страхом російських багнетів Станислава Понятовского. 1764.—1795. чоловіка образованого, добродушного, однак слабої волі, неспосібного до жадного самостійного діла. До сего король був безсильним, бо мав проти себе з одної сторони російского амбасадора, з другої сторони свою власну шляхту.

Сейчас по виборі короля зажадала Росия устами свого амбасадора Репніна, щоби всім не католикам дано рівні права з католиками,

а коли денєякі сенатори хотїли оперти ся сему жаданю, казав Репнїн пїрвати знатнїйших сенаторів і вислав їх в глибину Росії, почім настрашений сойм згодив ся на жаданя Росії, після яких віддано опіку над Польщею Росії. Ся ухвала викликала серед патріотичної части шляхти невдоволенє, утворено навіть конфедерацію в Барі в ціли оборони вітчизни, але сили конфедератів підорвав великий народний рух на Україні, звістний під іменем Гайдамаччини і Коліївщини.

Гайдамаччина. Коли в польській Україні стала підупадати людність, ряд польський старав ся приманити з російської України людей на поселенє. Пани закликали людей і обіщували увільняти поселенців на трийцять лїт від всяких данин і робіт, в наслідок чого багато люда перейшло з московської України на польску. Коли ж минули свободні (слобідські) роки, стали пани заводити знов паньщину, через що викликали великий рух народний звістний під іменем Гайдамаччини. На чолї гайдамаків станули Максим Залізняк, запорожський козак і Іван Гонта. Гайдамаки заволоділи майже цілою Київщиною, Брацлавщиною і Поділем, та вчинили страшну різню шляхти і жидів. В самім місточку Умані мало впасти з рук гайдамаків кільканайцять тисяч люда. Польща не могла сама знищити сего руху, доперва

при помочи російських військ знищено гайдамаків, а провідників (Гонту) страчено

Перший поділ Польщі 1772. р. В тим самим часі вела Росія війну з Туреччиною (1768.—1774.) і для того мало мішала ся в польські справи. Війна Росії з Туреччиною виказала цілу неміч Туреччини. Російські війська заняли Молдавію і Волощину і посунули ся аж до Дунаю, а російська фльота знищила цілковито турецьку. Війна закінчила ся миром в Кучук-Кайнарджі 1774. Туреччина зрекла ся зверхности над кримськими Татарами, а Крим незадовго потім прилучено впрост до Росії.

Єще перед укінченєм турецько-російської війни прийшло до першого поділу Польщі. Росія заняла Волощину і Молдавію, що було небезпечним для Австрії, де навіть стали думати про війну з Росією. Щоби недопустити до європейської війни, Фридерик II. пруський король, піддав плян полагодили спір коштом Польщі. А іменно: за зворот Молдавії і Волощини мала Росія одержати відповідну частину Польщі, а що такий зріст Росії був би небезпечним для Австрії і Прус, то Австрія і Пруси мали також одержати якусь частину польської держави. Катерина II. не годила ся з початку на такий плян, бо уважала цілу Польщу своєю, але в кінці згодила ся на плян Фридерика II. Найдовше опирала ся Ма-

рия Тереса, але і она згодила ся за намовою Йосифа II. на поділ Польщі. В сей спосіб прийшло до першого поділу Польщі 1772. р. Росія одержала польські Інфлянти і Білу Русь по Двину, Пруси західні Пруси без Торуня і Гданьска, Австрія менше більше нинішну Галичину без Кракова. Польський сойм під напором чужих військ признав поділ Польщі.

Польща по першій поділі. Перші літа по першій поділі Польщі творять перелім у внутрішнім устрою держави. Починає ся у всіх напрямх зворот до ліпшого. До поліпшення долі Польщі причинили ся зреформовані школи Конарским і едукacyjною комісією. В зміні управи настав зворот до ліпшого, утворено досить сильну центральну власть (Постійна рада,) заведено лад і старано ся піднести оружну силу Польщі до числа 100.000 люда. Вкінці скликано сойм так званий чотиролітний, який надав Польщі нову конституцію, третого мая 1791. Головні точки нової конституції були. Католицка віра обох обрядів є пануючою, а інновірцям запевнює ся свободу віроісповідання. Законодатну власть сповняє сойм, що складає ся з двох налат, палати послів і сенаторів. Виконуючу власть сповняє король і міністри. Король має розділяти уряди, а під час війни є начальним вождом. Королівський

престіл є наслідственний в родині саского е-
лєктора.

Другий і третій розбір Польщі. З ре-
форм чотиролітного сойму не було жадних ко-
ристий. Росія не хотіла допустити до заве-
деня ладу в Польщі, утворила своє сторон-
ництво, вислала свої війська до Польщі, а рів-
ночасно порозуміла ся з Прусами і 1793. р.
прийшло до другого поділу Польщі. Росія
забрала решту України, Поділе, Волинь і о-
станок Білої Руси, а Пруси Гданьск, Торунь,
Великопольшу, Куяви і часть Мазовії. Під гро-
зою російських армат сойм затвердив другий
поділ Польщі, але серед народу вибухло пов-
станє під проводом Тадея Костюшка. Вправ-
ді Костюшко відніс побіду під Рацлавицями,
але зістав побитий під Мацеовицями і ране-
ний дістав ся до неволі. Російський генерал
Суваров підступив під Варшаву і здобув єї,
почім наступив 1795. р. третій розбір Поль-
щі. Росія забрала Чорну Русь, переважну часть
Литви і Підляся, Австрія одержала край між
Бугом, Вислою, а Пилицею і назвала єго За-
хідною Галичиною, Пруси одержали останки
Великопольщі і Мазовії з Варшавою. Стани-
слав Понятовський зложив корону 1795. Він
умер в Петербурзі 1798.

§. 25.

Англія з кінцем XVIII. столітя. Повстанє північної Америки.

Англія за перших королів з Гановерскої родини. По смерті королевої Анни покликали Англійці на престіл протестантского князя Юрія I. Гановерского (1714.—1727.) В єго імени правив державою Роберт Вольполь, властивий організатор парляментарно габінетової управи в Англії. За наслідника Юрія I, Юрія II. (1727—1760.) підніс син Якова III. Кароль Едвард повстанє, і єще раз пробували Стюарти повернути до Англії, але повстанє не повело ся.

Підчас семилітної війни правив англійскою державою геніяльний міністер Вільгельм Піт старший, котрий за короткий час свого правління, бо лише за чотири роки, знищив зовсім становище Франції так в північній Америці як у Східних Індиях. Піт звернув свою діяльність на море і до кольоній, і підчас семилітної війни виперли Англійці Французів з долини ріки Огейо, а вкінці заволоділи цілою Канадою, а в мирі в Парижі відступила Франція Англії свої посілости в північній Америці.

Повстанє англійських кольоній в північній Америці. Вже давнійше в часах 30.-літної війни заснували Англійці побіч французских кольоній в північній Америці 13. осель, які з часом стали дуже гарно розвивати ся, помимо ненастанних борб з місцевою людністю. Зі своїх осель мала Англія великі фінансові користи, бо поселенцям нігде не вільно було збувати своїх плодів, лише в Англії. Семилітна війна потягнула за собою великі кошта. Англійці думали, що коли війну ведемо головню в користь кольоній, то поселенці повинні за се причинити ся до покриття тягарів, тому англійський парлямент наложив на кольоністів степлевий податок і привозове мито від чаю. Кольоністи спротивили ся такому рішеню і обставали при сим, що лише тогди будуть платити податки, если будуть мати в англійськім парляменті своїх заступників. Коли-ж англійський парлямент не згодив ся на се, а наслідком наложеня цла, чай подорожів, постановили Американці не пити чаю. Коли-ж до пристани Бостону прибули англійські кораблі з чаєм, молоді американці, перебрані за Індіян, напали на кораблі і вкинули чай в море. Англійці відповіли на се острими зарядженнями, через що викликали у поселенців отверте повстанє проти Англії.

Англійські кольонії стають независи-

мими. У відповідь на заарядження Англії, зіхали ся посли всіх кольоній до Філядельфії 1775. на конгресі ухвалили боронити своїх прав перед Англією. Тогди король Англії Юрій III. (1760.—1820.) вислав свої війська до Америки. На чолі повстанців станув Юрій Вашингтон, котрий розумним і оглядним поступованем удержав карність у війську повстанців і витворив хоробру армію. Европа споглядала прихильно на борбу кольоністів, ба навіть багато визначних мужів як марграф Ляфает з Франції і Тадей Костюшко поспішили до Америки і затягнули ся в ряди охотників. В 1781. р. завдав Вашингтон рішучий удар Англії і змусив цілу армію до капітуляції, почім англійський король заключив мир у Версалу, в яким признав независимість Станів північної Америки.

На чолі нової держави станув президент вибираний що чотири роки. (Першим президентом був Юрій Вашингтон), а законодагню власть виконує конгрес, що складас ся з сенату і палати послів. Вашингтон помер у Вирджинії 1799. р.

Понесені в Америці страти відбила собі Англія здобутем Східних Індій. В Індиях володіли численні малі князі звані Набобами, які провадили вічні війни з собою. Зложена з англійських купців, східно-індійска компанія, ви-

користала борбу помежи поодинокими князями і підбила майже цілі Індії.

Рівночасно Англієць Коок відкрив Австралію, яка рівнож перейшла під панованє Англії.

Часть трета.

Часи від французської революції.

§ 26.

Причини французської революції.

Франция по смерти Людовика XIV. 1789. вибухає у Франції великий народний рух, звістний під іменем великої французської революції. Француска революция перемінила цілковито внутрішній устрій французської держави і на місце давньої абсолютної і станової держави впровадила ряди конституційні і рівність всіх горожан перед правом. Понад Францією, а відтак і понад Європою перелетіла велика буря, яка забрала багато людських жертв, але полишила по собі чистий воздух, рівність всіх горожан, рівні права і рівні обов'язки для всіх. В революції французській були часи страшного тероризму, коли то цілюю управи були масові убійства, та жорстокий пролив крові, але за се не потреба виновати цілого французского народа, а лише одну най-

гіршу часть, найнишшу верству народа, яка діставши управу в свої руки, допускала ся жорстоких масових убійств.

Головною причиною французкої революції було невдоволенє з існуючих обставин і ненастанний зріст французких довгів. По Людовику XIV. вступив на французкий престіл Людовик XV. 1715.—1774. внук Людовика XIV. В часах єго малолітності правив державою єго вуйко Филип Орлсанський; чоловік наскрісь зіпсутий і лихих обичаїв. Щоби позбутися бодай в части величезних довгів, як полишив по собі Людовик XIV. дозволив Филиппу шкоцкому спекулянтові Іванови Ля, заложити акційний банк, який з часом одержав назву королівського банку і взяв в свої руки всю скарбову адміністрацію, а в кінці Іван Ля став міністром скарбу. Іван Ля пустив в обіг величезну масу банкнотів, які з початку тішили ся великою популярністю, але остаточно цілковито спали, а банк збанкрутував і потягнув за собою руїну великого числа людей, а довги держави зовсім не зменшили ся.

По смерти Филиппа Орлсанського правив державою архепископ Флері. Він старав ся виминати коштовних війн і заводити ощадности у видатках. По єго смерті обняв державу сам Людовик XV. чоловік доброї волі, але легкодушний і розпустний; віддав управу

держави марграфині Помпадур, а по її смерті своїм дальшим любовницям.

Вже в хвили смерті Людовика XIV. довги Франції виносили около 3.200 мільйонів корон, а на саму сплату процентів потреба було річно 200 мільйонів корон. За пановання Людовика XV. довг єще більше зріс, з причини виставного життя двора і нових дорогих війн, (сукцесийна австрійська, семилітна, та війна американських колоній з Англією.) Дефіцити зростали з кожним днем, а рівночасно зростало марнотраство французского двора.

Причини французкої революції. Великі довги французского скарбу не були одиною причиною революції. Тягар податків був розложений дуже не рівномірно. Перші два французкі стани, стан шляхти і духовенства посідали в своїх руках близько дві треті цілої Франції, а мимо сего не платили майже жадних податків, а весь тягар плачення податків спочивав на так званім третім стані, се є на міщанах, а ще більше на селянах. Податки стягано через віднаєм. Богаті люди віднаймали стяганє податків від держави і стягали з народа о много більні суми як було приписано. До сего положенє селян погіршали ріжні данини, як оплата десятини духовенствови та оплати дідичам. Положенє селян було дуже

лихе. Посеред нужди, гнету і темноти дичів французський селянин.

Серед таких обставин мали великий вплив на нарід писаня тогдішних французских писателів як Вольтера, Руса, Дідерота і інших, що виступали з критикою тогдішного церковного і державного устрою. (Великий попит мала в тих часах невелика брошурка Sieyesa „Що се є третій стан.)

Якраз в тим часі вела ся війна поміж американськими кольтоніями а Англією. Богато французкої шляхти брало участь в сій війні, они бачили в Америці свободу горожан, а повернувши до своєї вітчини, хотіли завести американський устрій в своїй вітчині і старали ся викликати переворот в державі. Також безрадність ряду, що не умів запобічи зростови довгів, була одною з причин французкої революції.

Скликанє Генеральних Станів. По Людовику XV. засїв на французкїм престолї Людовик XVI, чоловік чесний, доброго серця, з найліпшими намірами працювати для добра свого народа, але без жадної енергії, легко підпадав під впливи окружуючих єго осіб, головно своєї жени Марії Антонїни, дочки Марії Тереси. Щоби спинити зріст довгів, хотїв Людовик XVI. ограничити видатки на королївський двір, але під напором своєї жени уступив. (Ви-

датки на одержанс королівського двора були впрост застрашаючі. Королівські брати побирали 8,300.000 лїрів, королева 4.000.000, королівські тїтки по 200.000 лїрів річно, а на удержанє двірських дам видавано по кількадесять тисяч лїрів тижнево.) За радою своїх міністрів скликав король збори шляхти і висшого духовеньства і хотїв їх намовити, щоби самі на себе наложили податки, а коли шляхта і духовеньство не згодили ся платити податків, Людвик XVI. скликав за радою міністра Некера Генеральні Стани, всіх трех станів, яких не скликувано від року 1614. Рівночасно рішив король, що третій стан має вибирати тільки послів, що перші два стани разом і що всі три стани мають радити зовсім окремо.

§. 27.

Генеральні Стани і Народні Збори.

Генеральні Стани перемінюють ся в Народні Збори. Серед великої радости народа зійшли ся дня 5. мая 1789. Генеральні Стани до Версалю, а сам король отворив наради. Коли давнїйше скликувано Генеральні Стани, то кождий стан радив осїбно і голосував в о-

кремій сали, тому шляхта і духовенство, котрі все ішли разом, завжди переголосувували третій стан. Щоби і тепер не було так як давнійше, постановили представники третого стану, не уступити і домагалися спільних нарад. Коли-ж шляхта і духовенство не хотіли згодитися на спільні наради, посли третого стану зібралися 17. червня і uznали себе репрезентантами цілого народу і назвали себе Народними Зборами, а дня 20. червня присягли, що доти не розійдуться, доки не ухвалить конституції для краю. Богато з поміж послів першого і другого стану получилося добровільно з послами третого стану, а король не хотів уживати острих средств і наказав послам шляхти і духовенства получиться з послами третого стану. Се була перша побида, яку відніс третій стан.

Збуренє Бастилії 14. липня 1789. Тимчасом король побоюючи ся народних розрухів, послунав підшептів лихих дорадників, віддалив Некера і почав стягати військо в околиці Парижа. На відомість про димісію Некера стали збирати ся товпи народа на площах Парижа. Хтось крикнув на Бастилію, а товпа не роздумуючи богато, вирушила на Бастилію. Бастилія була зненавидженою в'язницею в Парижі, де замикано звичайно політичних проступників, она була загально

зненавидженою, будила відразу і страх. Не велика залога Бастилії піддала ся добровільно без борби, під услівем свобідного виходу, але розярена товпа впала до твердині, убила залогу, а твердиню збурила і зрівнала з землею. Настрашений Людовик XVI. вицофав військо з Парижа, а опіку над містом обняла народна гвардия під проводом Ляфаєта.

Деклярація прав чоловіка. З сего часу настали в Парижи вічні забуреня, упала всяка власть, а рядила товпа народа. Провінция наслідувала столицю і по цілій Франції розпочала ся борба проти панів. Ліпша частина шляхти, бажала щиро добра вітчині, думала, що коли добровільно зріче ся своїх давних прав, настане у Франції супокій. На внесенє шляхти ухвалено в ночі з 4. на 5. серпня знести всі станові привілії. Почім Народні Збори, в яких прихильники конституційної монархії мали рішучу перевагу, заняли ся уложенєм конституції. На внесенє Ляфаєта ухвалено **д е к л я р а ц и ю п р а в ч о л о в і к а.**

Зрівнано всіх горожан перед правом, заporучено свободу слова і печати, заборонено вязнити горожан без рішення суду, а нарід узнано жерелом всякої власти.

Напад на Версаль 5. і 6. жовтня 1789. р Тимчасом в Парижи від часу збуреня Бастилії день за днем повтаряли ся уличні забуреня.

Потворили ся численні клюби, (найважнійший клуб Якобінів) де відчитувано дневники і обговорювано політичне положенє. В клубах почали здобувати собі чимраз більше значіне всякі крикуни і демагоги, котрі підбурювали нарід проти короля, шляхти, духовенства, ряду, а навіть проти Народних Зборів. Коли-ж з причини неврожаю наступив в Парижи голод і велика дорожня, провідники клубів зовсім несправедливо кинули клич, що тому всему винен король. Дня 5. жовтня велика товпа мущин і женьщин, уоружена чим хто міг, вирушила на Версаль. Королівска родина знайшла ся хвилево в великім небеспеченьстві і о мало що не переплатила житєм. Лише прихід Ляфаєта з народною гвардією на поміч королеви, виратував королівску родину з біди. Все-ж таки король і королівска родина мусїли на зазив народа перенести ся до Парижа. За королем перейшли до Парижа і Народні Збори. В Парижи так король як і збори були цілковито здані на ласку товпи і народної гвардії.

Цивільна конституция духовенства. В Парижи ухвалили Народні Збори, що всі уряди мають походити лише з вибору. Край поділено на 83. департаменти. В загалї заведено у Франції цілковиту децентралізацію і знесено старий устрій. Давні власти упали,

нові не здобули єще собі узнання і поваги, так що у Франції властиво не було жадного ряду, а панувала велика анархія. Державні доходи зовсім упали, бо давних податків ніхто не платив, а громади не уміли і не мали сили стягати нових. Кредит правительства упав цілковито. Щоби роздобути грошей, хопилися Народні Збори радикального средства, постановили сконфіскувати духовні маєтки, продати їх, і ужити на державні конечности. Але Народні Збори сим не вдоволили ся і ухвалили цивільну конституцію духовенства. Кожда парафія мала сама вибрати собі сьвященника, парафії лучено в диєцезії, які мали вибирати єпископів, котрі не потребували зовсім затвердження Риму. Всім сьвященникам назначено час доки мають зложити присягу на нову конституцію, але майже всі єпископи і $\frac{2}{3}$. духовенства не хотіли зложити присяги на нову конституцію.

Утеча короля з Парижа. Вже по збуреню Бастилії, а єще більше по париских забуренях, багато французкої шляхти утікло з Франції. Поміж емігрантами знаходив ся також брат короля гр. Артоа. Шляхта виїхала за границю і старала ся викликати на чужих дворах інтервенцію, щоби повернути давний лад з Франції. Людовик XVI. був з початку противником еміграції, але з часом по-

чав побоювати ся о жите своє і своєї родини, тому рішив ся потайки опустити Францію. В червни 1791 виїхав ночію з Парижа, але недалеко границі в місточку Варен его пізнали, задержали і завернули назад до Парижа, а Народні Збори завісили его у виконуванию в ласті.

Конець Народних Зборів. По близько трох літах праці (1789.—1791.) уложили Народні Збори конституцію. Законодатна власть мала спочивати в руках Законодатних Зборів вибраних шо два роки. Законодатних Зборів король не міг розв'язати, але ему прислужувало право *veto* супроти їх ухвал. Людвик XVI. прийняв конституцію і заприсяг єї, почім Народні Збори привернули ему власть і з кінцем вересня 1791. розв'язали ся. На послідних засіданнях поповнили Народні Збори великий блуд, ухваливши, шо ніхто з Народних Зборів не може увійти до Законодатного тіла, бо через сю ухвалу увійшли до нового тіла зовсім нові люди, не маючі жадного досьвіду і політичного образования.

§. 28.

Законодатні Збори.

(1. вересня 1791. до 21. вересня 1792.)

Сторонництва в Законодатних Зборах. Вибори до Законодатних Зборів змінили зовсім силу сторонництв в новім тілі. Підчас коли в Народних Зборах рішучу перевагу мали прихильники конституційної монархії, то в Законодатних Зборах творили більшість умірковані републиканці звані Жирондистами (їх звано так тому, що їх найбільше вийшло з департаменту Жиронди). Сторонництво монархічне змаліло зовсім. Побіч Жирондистів зєднували собі з кожним днём більше значіне скрайні елементи, так звана Гора, або Якобіни, котрі остаточно стали панами ситуації.

Напад на Туїлєри 20. червня 1792. р. Король старався позискати більшість палати, тому покликав до міністерства Жирондистів, а сї змусили короля виповісти війну Францішкови І. панови Чех і Угорщини.

Рівночасно в Законодатних Зборах запали дві важні ухвали. Одна наказувала всім сьвященникам зложити присягу на нову конституцію до означеного дня, в противнім случаю загрозили їм Збори відобранєм платні друга звертала ся проти емігрантів, котрим розказано

вертати сейчас до відчини під загрозою кари смерти для членів королівської родини і урядників, а конфіскати дібр. для прочих. Король відмовив обидвом ухвалам санкції. Щоби стероризувати короля, зорганізували Якобіни напад на королівску палату. Дня 20. червня товпа зложена з найнизших верств французкої суспільности, вдерла ся до замку короля і старала ся грізьбою вимусити від короля санкцію для обидвох ухвал, але король помимо особистої небезпеки, показав велику непохитність, а товпа не вдіявши нічого, опустила палату.

Конець Законодатних Зборів. Тимчасом Австрія (Францішок I.) і Пруси (Фридерик Вільгельм II) утворили коаліцію проти Франції, а начальний вожд коаліційної армії Фердинанд князь Бруншвіцький розпочав похід на Францію. Здезорганізовані полки французкої армії утікли з поля битви на сам вид зближаючої ся армії. Законодатні Збори ухвалили оповістити „Вітчина в небезпеченьстві“ і покликали всіх здібних до оружия до війська Рівночасно Якобіни стали обвинювати Людовика XVI., що він є причиною нещасливої війни. Зорганізовано новий напад на короля. Париске населенє здобуло війсковий арсенал і уоружене кинуло ся в ночі з 9. на 10. серпня, серед ударів дзвонів, на королівску палату. Король утік перед товпою і схоронив ся разом

з родиною до салї обрад Законодатних Зборів. Тимчасом товпа здобула королівську палату, вимордувала Швайцарів, що боронили палати, а Законодатні Збори ухвалили завісити короля в урядованю і скликати надзвичайні збори, Народний Конвент, котрий мав рішити, чи полишити на дальше королівство, чи завести републику.

§. 29.

Заведенє републики.

Народний Конвент

(від 21. вересня 1792. до 26. жовтня 1795.)

Часи тероризму

(від 2. червня 1793. до 28. червня 1794.)

Вересневі убійства в Парижи. Якобіни, котрі хвилево прийшли до значіння, бачили дуже добре, що величезна більшість народа не годить ся з їх поступованєм, та що більше значінє мають они лише в Парижи, тому постановила терором дійти до сили і при нових виборах одержати більшість. Управа міста Парижа, що була в руках Якобінів, Комуна, установила Комітет Надзору, а сей перевів тисячі арештовань, як казали Якобіни, підозрі-

лих людей, яких посаджено в париских в'язницях. Незадовго потім за відомостию Якобіна, міністра справедливости Дантона, впали уоружені товпи так звані Санскільоти до в'язниць і в днях 2.—6. вересня вимордовали до 3.000 в'язнів. Наслідок сего нечуваного звірства, і терору показав ся скоро. При нових виборах $\frac{9}{10}$ що найліпших синів Франції усунуло ся від голосовання, тому не диво, що Якобіни вийшли у великім числі, а поміж послами були їх всі провідники, як Дантон, Робесп'єр і Мара.

Заведенє республіки. Страченє Людовика XVI. Зараз на першім засіданні ухвалив конвент знесенє королівства і завів республіку, а zarazом обвинив Людовика XVI. о зраду держави і поставив перед суд. Жирондисти, котрі увійшли до конвенту лише в малім числі, мали добру волю боронити короля, але не мали відваги виступити проти Якобінів. Людовика XVI поставлено перед суд конвенту і хочай не доведено єму жадної вини, засуджено на смерть і то одним голосом більшости. (За укаранєм смертию Людовика XVI. голосувало 361. проти 360. 361. голосом був голос нужденного кривного Людовика XVI. Филипа князя Орлеанського, котрий, щоби приподобати ся Якобінам, прийняв назву *Egalite* (рівність) і голосував за смертию Людві-

ка. Дня 21. січня 1793. р. страчено Людвика. В тим самім році страчено також королеву Марію Антонїну, сестру Людвика, стято також Филипа Egalite, котрого помимо прислуг для Якобїнів поведено на смерть. Королївского сина віддано на вихованє в руки шевця Якобіна, а сей бажаючи виховати з него доброго горожанина, учив єго лихих слів і дїл. Нещасна дитина умерла по двох літах.

Часи тероризму у Франції. Власть спочивала в руках Якобїнів, які користаючи з сего розпочали в страшний спосіб проливати кров своїх гсрожан і то не лише в Парижи, але по цілій Франції. Они обвинили о державну зраду всіх Жирондистів і засудили їх на смерть. З сего часу мстили ся Якобіни на своїх противниках масовими убійствами, а коли видавало ся їм, що гільотина (прилад до стинання голов) працює за поволи, вкидано сотками повязаних людей до води. В провінції Вандеї, де сїльска людність була прихильною королївству, вибухло крїваве повстанє, яке знищили Якобіни і в жорстокий спосіб перемінили цілий край майже в пустиню. Великі міста як Ліон, Тульон, Марсилїя, Бордо, виповіли Конвентови послух, але яacobїньскі війська здобули міста і зрівнали їх з землею. Жирондистка Шарльота Корде, думаючи, що виновником всіх убійств є Марат, прибула до Парижа

і пробила Марата мечем. Смерть Марата не спинила дальших убійств. По здобуттю міста Ліону, розказав Конвент, картачами поубивати тисячі полонених, а місто цілковито збури.

Найбільше жорстоким показав ся провідник терористів Робеспер. Він хотів зірвати цілковито з минувиною. На єго внесене знищено всякі памятки королівства і християнства. Заведено новий календар. Рік поділено на 12. місяців, місяць на три декати. Кождий десятый день був сьвятим. При кінци року додавано пять днів, в котрих мали відбувати ся народні сьвята. Рівночасно знесено християнську віру, а заведено почитанє розуму, усунено християнську еру, а рік 1792. прийнято як перший.

Всі дивачні реформи Конвенту упали дуже скоро, полишив ся лише новий десятичний спосіб мір (метер, кильограм, літер). В кінци прийшло до непорозуміння помежи самими Якобінами. Сам Дантон, котрий перший зорганізував терор і перший пропагував масові убійства, сказав „досить проливу крови“, але Робеспер обвинив єго о зраду і довів до сего, що Дантона засуджено на смерть і стято. На внесене Робеспера Конвент зніс почитанє розуму і ухвалив, що є душа і якесь висше єство. Остаточно всім надоїла жорстокість Робеспера. Людність Франції постановила

скинути з себе ярмо кількох тиранів. Робеспєра зловлено, засуджено на смерть і страчено 28. липня 1794. а зі смертю Робеспєра устали найстрашнійші часи у Франції. Упав тероризм. Нарід скинув з себе панованє жорстокої верстви, у Франції стали поволи повертати давні супокійні часи.

§. 30.

Перша коаліційна війна.
1792.—1797.

Директорят 1795.—1799.

Початки першої коаліційної війни.
Під напором Жирондистів виповів Людвик XVI. війну Австрії. Австрія получила ся з Прусами і обидві держави розпочали проти Франції першу коаліційну війну. З початку вели війну лише Австрія і Пруси, але по страченю Людвика XVI. приступили до коаліції Англія, Іспанія, Італійські князі і полуднева Німеччина. Австрія і Пруси думали без великого труду здобути Францію, а головний вожд коаліційних війск, Фердинанд князь Бруншвіцький видав, обиджаючи французский нарід, маніфест і взивав всіх Французів до зложеня оружя

до повернення давньої монархії. Вправді перші битви випали на користь союзних армій, але щастє дуже скоро змінило ся. Велике число доброволців, зложених з найліпшої частини населеня Франції, утікало перед терором до війська, через що французска армія зискала найліпші сили, а французкий інжінєр Карно надав військови нову організацию і вляв в армію нового духа. В короткім часі армія союзників мусіла цофати ся, а по двох літах війни французкі війська заволоділи цілим лівим берегом Рену, здобули Бельгію, вдерли ся до Голляндії і перемінили єї в батавску республіку.

Поміж членами коаліції повстало роздвоєнє. Пруси, а за ними Іспанія заключили з Францією мир в Базилєї 1795. р. і узнали французску республіку. На кєнець полишили ся у війні з Францією лише Англія і Австрія.

Директорят 1795.—1799. Рівночасно стала французска людність чим раз силнійше виступати проти терористів. Конвєнт мусів розв'язати ся і передати управу новим чинникам. На чолі держави стануло пять директорів, які мали власть виконуючу, законодатна власть мала спочивати в руках двох тіл Ради Пяти-сот і Ради Старших зложеної з 250.

Директорят не мав поміж людом богато прихильників, бо бажав війни, та не числив

ся з бажанєм народу, що тужив за супокійними часами. Помимо всего вів директорят рішучу війну з Англією і Австрією і відносив сьвітлі побіди, які завдячував передовсім молодому генералови Наполеонови Бонапартови.

Директорят виставив проти Австрії три армії, які спільними силами мали нанести Австрії рішучий удар. Генерал Журдан і генерал Моро мали перейти Рен, увійти до Тиролю і ту получити ся з третою армією, котра під проводом Наполеона мала увійти до Австрії від полудня з Італії. Але славний тогди австрійський вожд архикнязь Кароль побив і Журдана і Моро і викинув обидвох за Рен. Зате менше щасливою була Австрія в борбі з Наполеоном.

Наполеон Бонапарте уродив ся в Аячії на Корсиці 1769. р. Батько его був адвокатом, мати корсиканка, вщипила в серце молодця любов до свого краю, а ненависть до Франції. Наполеон думав в молодих літах про борбу з Францією, але з часом забув цілком на свій корсиканський патріотизм, вступив до французкої армії і за часів революції був офіцером. Перший раз відзначив ся при здобуттю міста Тульону за часів Конвенту і сим звернув на себе увагу загалу. З сего часу аванзував дуже скоро, і вже в 28. році життя став головним генералом полудневої армії. На.

наполеон незвичайний військовий геній, чоловік вельми талантовитий, здібний адміністратор, невтомимий робітник, умів покористувати ся кожною нагодою для себе і дійшов остаточно до найвисшої почеси, став дідичним цїсарем Франції і затряс підвалинами цїлого цивілізованого сьвіта.

Мир в Кампо Форміо 1797. Наполеон на чолі невеликої армії увійшов до Італії, де відносив одну перемогу за другою, а остаточно здобув сильну австрійську кріпость Мантую, упокорив численних малих пануючих в північній Італії і положив кінець Венецькій республіці, потім вступив зі своєю армією до Каринтії і Стирії. Проти Наполеона вибухло повстанє в Венеції, тому Наполеон заключив з Австрією дуже корисний мир так для Франції як і для переможеної Австрії в Кампо Форміо 1797. Австрія відступила Франції Бельгію, за що одержала венецькі краї по ріку Адижу. З венецьких країв на захід від Адижі і з Ломбардії утворив Наполеон цїсальпінську республіку. Франція одержала також західні берега Рени, а за втрачені провінції мали німецькі князі одержати відповідні винагородження коштом духовних діб в Німеччині. В тій цілі мав зібратися конгрес в Раштаді.

В слідуючій році замінила Франція Геную, в лігурійську республіку, а Швайцарію

в Гельвецку республіку, а Женеву прилучила
впрост до Франції.

§. 31.

**Похід Наполеона до Єгипту
1798.—1799.**

**Упадок директоряту. Конзу-
лят 1799.—1804.**

Виправа Наполеона до Єгипту. Франція одержала жаданий мир але лише на суші, бо Англія, де тогди управляв державою знаменитий міністер Піт Молодший, вела війну далше і знищила союзну флоту Англії, Голландії і Іспанії. Директорят робив приготування до великої виправи на Англію, але Наполеон переконав директорят, що наїзд на Англію є неможливим і хотів заатакувати Англію в зовсім иншій стороні. Ціле своє багатство черпала Англія з Передгангесових Індій, тому Наполеон постановив здобути Єгипет, щоби з відси можна ударити на Індії. І коли всі сподівали ся наїзду на Англію, Наполеон відплив в маю 1798. р. з Тульону до Єгипту. По дорозі заняв Мальту, висїв в Александрії і відніс велику перемогу над Мамелюками під Піра-

мідами. Але незадовго потім знищив англійський адмірал Нельзон французку флоту під Абукір і відтяв Наполеонові відворот. З Єгипту виправився Наполеон на Сирію, але не міг здобути кріпости Акону і мусів повернути до Єгипту. В Єгипті довідався Наполеон, що директорят розпочав нову війну з коаліцією європейських держав, в якій французким військом зовсім неповодить ся, тому постановив вертати до Франції. Управу над військом передав генералови Клеберови, а сам серед численних небезпеченьств, переплив щасливо Середземне море і прибув до Франції. Французьке військо оставало в Єгипті еще якийсь час, доки Англія не заключила мира з Францією і на своїх кораблях не перевезла війська до Франції.

Одиною користию виправи Наполеона на Єгипет були наукові здобутки. Велике число французких учених і артистів удало ся з Наполеоном до Єгипту. Там звідали они сей старинний край, знайшли численні історичні памятки, гієрогліфічні письма, які з часом навчили ся читати. Давна старинна історія Єгипту, закрита до тепер цілковито, почала поступенно розяснювати ся.

Упадок директоряту. Заведенє конзуляту. Наполсон вернув до Франції, але не удав ся на війну, а постановив наперед заве-

сти лад в державі, тому улас ся до Парижа. В Парижи приєднав собі кількох генералів, а Рада Старших іменувала єго начальним вождом французської армії. На чолі війська вступив Наполеон до палати нарад, розігнав Раду Пятисот, а місто директоряту установлено нову управу. На чолі держави стануло трех конзулів вибраних на 10 літ. Перший конзуль правив державою, два другі мали дорадчий голос. Першим конзулем став Наполеон.

Друга коаліційна війна 1799.— 1802. Заборча політика французского директоряту довела до нової війни. Директори увязнили пану Пія VI, а папску державу перемінили на римску републику. Піємонт перейшов під французке панованє, а король Піємонту виїхав на Сардинію. Французкі війська увійшли до Неаполю прогнали короля і утворили партенопейську републику. За старанєм Англії приходить до ціли друга коаліція проти Франції зложена з Англії, Австрії, Росії, (де панував цар Павло I. 1797.—1801.) Туреччини і князів полудневої Німеччини. Цар вислав до Італії військо під проводом хороброю вожда, сімдесятьлітнього старця Суварова. Війська російско-австрійські віднесли кілька побід в Італії і виперли зовсім Французів з Італії. В руках Франції полишила ся лише Генуя. Лише в Швайцарії бороли ся Французи щасливо, тому ге-

нерал Суваров постановив перейти до Швайцарії, але в рішачій хвили посварили ся Австрійці з Росіянами, а цар Павло дав наказ російській армії уступити з поля битви і то якраз в тій хвили, коли Наполеон станув на чолі армії і приготовляв ся до походу проти коаліції.

Мир в Лінвіль 1801. р. Наполеон перейшов через Альпи і 1800. року побідив австрійські війська під Маренго, чим став паном цілої північної Італії. Рівночасно генерал Моро побив австрійські війська в Німеччині під Гогенлінден, в наслідок чого цісар був при-неволеним заключити мир в Лінвіль 1801. який утвердив услівя мира в Кампо Форміо. В Римі і Неаполі панували давні володарі, але північна Італія позістала під цілковитим впливом Франції. Незадовго потім наступив мир в Ам'єн помежи Англією а Францією 1802. і в цілій Європі запанував від давна бажаний супокій.

Франція вже в першій коаліційній війні зискала західний беріг Рену, а князі, котрі стра-тили свої посілости, мали одержати винадгородженє. Винадгородженє наступило в двоякий спосіб. Через секуляризацию, себто через наданє князям церковних дібр в Німеччині і через меднятизацию, се є через наданє князям независимих німецьких міст. Винадгородженє одержали князі головню за посередництвом На-

полеона, через що вже і так мала власть цїсаря в Німеччині упала майже цілковито.

§. 32.

**Наполеон цїсарем Франції
1804.—1814.**

**Трета (1805.) і четверта ко-
алїційна війна. (1806.—1807.)**

Реконструкція Франції. Зараз до закінченню війни розпочав Наполеон велику працю над приверненєм ладу в державі. Передовсім положив кінець домовій війні у Вандеї. Позволив всім емігрантам повернути до краю, а навіть приймав їх радо на своїм дворі. В загалї Наполеон старав ся затерти ріжницю поміж численними францускими партиями. 1801 р. заключив з папою Пієм VII. конкордат, на підставі котрого привернено всі права католицькій церкві, єпископів мав іменувати конзуль, а папа мав їх затверджувати.

Рівночасно завів Наполеон лад в державнім скарбі і хотяй Франція провадила довгі і тяжкі війни, завдяки богатим воєнним контрибуціям, скарб був все повним. Наполеон завів сталу адміністрацію і привернув

давній неіраціоналістичній системі. Сам іменував і усував начальників і префектів і утворив сильну центральну владу. Рівночасно дбав також про розвій шкіл, науки і просвіти, а під его умілою рукою приходила Франція незвичайно скоро до добробиту. А вже найбільше прислужився Наполеон зібранням прав. Так званий кодекс Наполеона є взірцем цивільного права до нині.

Завдяки Наполеонові настав у Франції лад і порядок, Франція відотхнула по многих зворушеннях. З вдячності хотів сенат продовжити Наполеонові конзулярну владу до смерті, а французький народ запитаний чи годить ся на се, відповів 4.000.000 голосів „Так“. В році 1802. став Наполеон доживотним конзулем, а в два роки пізніше 1804. окликав французький народ Наполеона цісарем і установив наслідне цісарство в родині Наполеона 1804.

Повстанє Австрійського цісарства. Повстанє французького цісарства мало свої наслідки в Австрії. Габсбурги котрі з діда, прадіда, носили титул цісарів станули тепер в титулі нижше від Наполеона, бо они були лише елекційними цісарями, підчас коли Наполеон був дідичним цісарем. Тому то єще 1804. р. Франц II. приймає титул дідичного ці-

саря Австрії і яко такий зове ся Францом І.

В рік пізнійше 1805. перемінив Наполєон італійску республіку на королівство і коронував ся в Медиоланії давною короною льомбардских королів.

Трета коаліційна війна 1805. р. На підставі мира в Ам'єн мала Англія, занятий підчас війни острів Мальту, звернути Франції. Коли ж помімо зазиву Наполєона Англія Мальти не звернула, виповів Наполєон війну Англії 1803. Англійска фльота нищила побережа Франції, за се Наполєон впав до ГанOVERу і заняв его. Рівночасно видає приказ замкнути всі пристани у Франції і зависимих від неї країв, для англійских кораблів, а сам приготавляє ся до наїзду на Англію.

Щоби відвернути від себе грозяче небеспеченьство, старала ся Англія, намовити Австрію і Росію до війни з Наполєоном, що єї дійсно удало ся. Наполєон не міг рівночасно виправляти ся на Англію і вести війну з Австрією і Росією, тому залишив плян нападу на Англію, а звернув ся проти Австрії. Цісар Франц І. думав, що Наполєон перенесе війну до Італії, тому вислав там архикнязя Кароля з 120.000 армією, а до Німеччини вислав генерала Мака. Наполєон сим разом постановив звести борбу в полудневій

Німеччині, перетягнув на свою сторону Баварію, Віртембергію і Баден, заманив Мака в засідку, в наслідок чого Мак з 23.000 армією капітулював в Ульмі.

Наполеон мав отверту дорогу на Австрію, заняв безборонний Відень і вирушив на Моравію, де очікував єго цісар Франц І. і російський цар Александер І. (1801.—1825.) Під Славском (Австерліц) прийшло в грудни до битви трех цісарів, в якій Наполеон розбив цілковито австрійско-російські війська. Александер зараз по битві уступив з Австрії, а цісар Франц заключив мир в Прешбургу 1805. в яким зрік ся Венеції, яку Наполеон прилучив до італійського королівства і Тиролю в користь Баварії. Яко відшкодоване за утрачені краї одержала Австрия Сольногород.

Князі Баварії і Віртембергії одержали від Наполеона титули королів, а Пруси за нейтральність у війні дістали ГанOVER. Рівночасно усунув Наполеон бурбонських королів з Неаполю і віддав корону Неаполю своєму братови Йосифови, а батавску республіку перемінив на Голандське королівство і надав єго другому братови Людовикови.

В Німеччині утворив Наполеон союз німецьких князів так званий Надреньський союз, над котрим сам обняв протекторат. В наслідок сего власть цісаря в Німеччині упала

цілковито, а Франц зложив німецьку корону 1806. р.

Битва під Трафальгар. Рівночасно вела Франція війну на мори з Англією, але тут стрітило її рішуче неповоджене. Англійський адмірал Нельзон знищив в бою під Трафальгар 1805. сполучену французско-іспанську флоту так, що Франція від тепер не могла мріяти про морську війну з Англією.

Четверта коаліційна війна 1806.—1807. По Австрії прийшла черга на Пруси: Як довго Наполеон потребував неутральности пруского короля, так довго обходив ся з Прусами лагідно, коли-ж поборов Австрію, хотів упокорити також Пруси. Наполеон хотів заключити мир з Англією і носив ся з гадкою звернути її дарований вже Прусам ГанOVER. Коли-ж пруский король зажадав від Наполеона відкликаня своїх військ з полудневої Німеччини, Наполеон розпочав війну. Пруска армія зістала цілковито розбитою під Єною і Аверштет, почім Наполеон заняв Берлін. Король Фридерик Вільгельм III. утік до східної частини своєї держави, де прибули єму на поміч російські війська. По битвах під Прускою Ілавою і Фрідландам, де російські війська були побиті, зїхав ся Наполеон з царем Александром в Тильжи, і ту обидва монархи не лише погодили ся, але заключили зачіпно вірпорний

союз. Пруси полишені самі собі, мусіли згодитися на умови миру подиктовані Наполеоном. Пруський король мусів відступити всі свої посілости на захід від Лаби. З них утворив Наполеон королівство Вестфалії і надав його братови Єронимови, а на сході відступили Пруси здобуті краї на Польщі в другім і третім поділі Польщі, з них утворив Наполеон Варшавське князівство, котре надав саскому електорови, котрого підніс рівночасно до королівського достоїнства.

Наполеон сягнув своєю рукою аж до далекої Швеції, де усунув Густава IV. і змусив Шведів узнати наслідником престолоа французского маршалка Бернадоттого.

В Берліні розвинув Наполеон в повні континентальну систему, якою думав зруйнувати Англію. Він наказав всім державам, що стояли в зазисимости від Франції, замкнути свої пристани для англійських кораблів, щоби в сей спосіб зніщити англійську торгівлю довести Англію до упадку.

§. 33.

Наполеон на найвисшійм степені своєї могутости.

Війна з Австрією 1809.

Забори Наполеона. По війні з Прусами станув Наполеон на вершку своєї могутости і від тепер не оглядав ся зовсім на нікого, а поступав зовсім самовільно. Коли Португалія не хотіла згодити ся на заведенє континентальної системи, Наполеон вислав свої війська до Португалії, а Португальський король утік до Бразилії. Незадовго потім прилучив Наполеон Тосканію до Франції, прогнав з Риму а відтак увязнив папу Пія VII, а 1808. р. усунув Бурбонів з Іспанії, а іспанську корону надав своєму братови Йосифови, а на єго місце до Неаполю вислав свого швагра Мірата.

Таке поступованє обурило іспанську людність. В Іспанії вибухло кроваве повстанє, і на цілім Піренейскім півострові розгоріла ся завзята борба, підтримувана Англією, яка вислала там свої війська під проводом князя Уеллінгтона. Доперва коли сам Наполеон виправив ся до Іспанії, здобув Мадрид і прогнав англійські війська з Іспанії, міг вїхати Йосиф до Мадрита. Війська іспанські зістали розбиті,

але помимо сего Іспанці провадили дальше партизантску війну і не спочили доси, доки не прогнали Йосифа з Іспанії.

Рівночасно вибухло повстанє проти Франції і Баварії в Тироли. На підставі мира в Пресбургу Тироль перейшов під панованє Баварії, але людність Тиролю незвичайно вірна Габсбурскій династії, не хотіла погодити ся з гадкою, бути підданою чужого володаря. В Тироли вибухло грізне повстанє, а душею повстаня був Андрій Гофер.

Також в Німеччині почав будити ся народний дух. Німці стали відчувати упокоренє і приготовляли ся до скинення французского ярма, а що Пруси були цілком безсильними, то всю надію покладали Німці на Австрію.

Війна Австрії з Наполеоном 1809. По війні в 1805. Австрія зорганізувала наново і скріпила свою армію, а заохочена народним рухом в Німеччині, повстанєм в Тироли і неповідженнями Наполеона в Іспанії, ладила ся до нової борби з Наполеоном. На відомість про зброєня Австрії, впав Наполеон до Німеччини, получив свої війська з армією Реньского союза і заняв без опору Відень, але коли хотів перейти через Дунай, побив єго в кровавій дводневній битві архикнязь Кароль під Асперн 1809.

На відомість про побіду архикнязя Ка-

роля розгоріло ся єще силнійше повстанє в Тироли, а в Німеччині запанувало велике одушевленє. Але побіда під Асперн не мала жадних реальних наслідків. Наполеон одержав помічні війська з Італії, перейшов Дунай і відніс побіду під Ваграмом, а не задовго потім заключив цісар Франц І. мир у Відни, в яким відступив Франції Країну, Побереже, часть Карингії і Хорвациї, Баварії, Сольногород. Варшавському князівству Західну Галичину, а Росії тернопільський округ.

Повстанє в Тироли упало, Андрія Гофера піймано і розстріляно в Мантуї. Мощі Андрія Гофера перевезено пізнійше до Інсбруку і зложено в катедрі, а Австрія поставила єму красний пам'ятник в Інсбруку.

Зараз по віденьскім мирі оженив ся Наполеон з дочкою цісара Франца Мариєю Люїзою. З сего подружия уродив ся син Наполеон ІІ., котрому Наполеон надав вже в колиці титул короля Риму.

По мирі у Відни дійшла слава Наполеона до найвисшого степеня. Одинока Англія вела побідоносну війну з ним на мори. Континентальна система, якою хотів Наполеон знищити Англію, була для союзних з Францією держав великим лихом і причинювала ся до упадку торгівлі і промислу країв.

Голяндський король Людвик Бонапарт

бачив добре, як великі шкоди наносить континентальна система Голяндії, просив Наполеона о злагоджене системи, а коли Наполеон відмовив єго просьбі, Людвик зложив корону, а Наполеон прилучив Голяндию впрост до Франції. Незадовго потім 1810. р. прилучив Наполеон до Франції Гамбург і Любеку.

Однак ціла могутність Наполеона стояла на крихких підставах. Наполеона бояли ся, але не любили, а не виступали проти него, лише тому, що бояли ся єго сили. Одиною державою, що могла еще змірити ся з Наполеоном була Росія.

§. 34.

Похід Наполеона на Москву 1812.

Причини війни Франції з Росією. Під час зїзду в Тильжи цар Александр зобов'язав ся замкнути свої пристани для англійських кораблів, за се Наполеон прийняв до відома прилученє Фінляндії до Росії. Але приязнь помежи Францією а Росією не тревала довго. Цар Александр бачив, що континентальна система приносить шкоду російській державі, тому позволяв впроваджувати англійські

товари до російських пристаней, а рівночасно предвиджуючи близьку війну з Наполеоном приготував ся до борби. Коли-ж Наполеон збільшив Варшавське князівство по віденським мирі, відносини ще більше погіршили ся, а остаточною причиною війни було прилученє Ольденбурга, де панував свояк російського царя, до Франції. Обиві сторони стали приготувати ся до війни.

Наполеон постановив розбити послідну державу, що важила ся ставити єму опір, а ціла Європа мала єму в тим помочи. Він зібрав величезну армію, що виносила понад пів міліона людей, і складала майже зі всіх народів Європи; а іменно, з Французів, Німців, Голяндців, Італійців, Іспанців, Португалців, Поляків, навіть Австрія і Пруси мусіли вислати свої помічні полки. На чолі великанської армії виправив ся Наполеон 1812. р. на підбій Росії. Російські війська не зводили битви, але уступали все в глибину краю і нищили все за собою, так що Наполеонови часто не ставало поживи для єго великанської армії. В кінци Наполеон дігнав російське військо, котрим доводив Кутузов і під Бородином прийшло цю незвичайно кривавої битви. 70.000 люда лягло на побоєвищи. Кутузов уступив з поля битви, а Наполеон вирушив на Москву.

Пожар Москви. Наполеон думав, що по

занятю Москви осягне свою ціл і змусить царя до згоди. Однак помилив ся. Наполеон заняв Москву, але цар зовсім не спішив ся з заключенєм мира. Губернатор Москви Розтопчин єще перед приходом Наполеона, видав розказ, опустити Москву і коли Наполеон увійшов до міста, застав улиці і дома зовсім пистими. Не задовго по приході Наполеона вибух в Москві великий огонь, який знищив ціле місто і сим способом Наполеон стратив можливість перезимувати в Москві.

Наполеон ждав цілий місяць в Москві, чи цар не розпічне переговорів і доперва 15 жовтня розпочав страшний поворот. Судьба якби заприсягла ся шкодити Наполеонові. Наступила незвичайно скоро і дуже остра зима (морози заходили до 27°R.) яка здесяткувала ряди французкої армії. Жовнірі непокоєні зі всіх сторін Росіянами, а передовсім козаками, морені голодом та ріжними недостатками, умирами цілими тисячами. В кінци серед страшних трудів дійшов Наполеон над Березину. Підчас переходу через ріку наздігнали Наполеона російські війська і похід через ріку змінив ся в страшну катастрофу. З величезної армії заледви 500. люда вернуло до Королівця у військовім порядку. Росіяни казали, що слідуючого року спаяли більше як 200.000 трупів. По переході через Березину побачив

Наполеон, що все страчене, сїв на прості сільські санки і в сей спосіб утікав з Росії сей, що вибирав ся на чолі півмільйонної армії здобути Москву,

§. 35.

Упадок Наполеона. 1814. Віденський конгрес 1815.

Битва під Липськом. Єще підчас війни Наполеона з Росією відступили від Наполеона Австрія і Пруси, а пруский король заключив з царем заціпно відпорний союз. За вдяки міністрів Штайна і Шарнгорста переведено в Прусах в роках 1807.—1812. численні реформи, улїпшено армію і Пруси виставили сильне військо. В Німеччині наступило велике одушевленє, всі приготовляли ся до завзятої борби.

Наполеонові удало ся єще раз зібрати велику армію і віднести кілька побід, почім наступило завішенє оружия. Австрія заняла нейтральне становище, а навіть підняла ся посередництва поміж Наполеоном з одної, а Росією і Прусами з другої сторони і жадала вицофаня французских війск з Німеччини і з се-

редучої Європи. Коли-ж Наполеон відкинув пропозицію, Австрія приступила до союзників і виповіла Наполеонові війну.

Союзники виставили три армії, північну під проводом Бернадоттою, котрий перейшов на сторону коаліції, середучу під проводом прускою генерала Бліхера і полудневу під проводом князя Шварценберга. Начальний провід над всіми арміями обняв Шварценберг. Під Липском прийшло до кровавої тридневної битви (16.—19. жовтня) в якій побито Наполеона. Союзні війська увійшли з двох сторін до Франції. Зі сходу увійшов князь Шварценберг, від полудня князь Уеллінгтон, котрий прогнав французські війська з Іспанії і привернув панованє бурбонських королів. Союзники видали відозву, що не ведуть війни з Францією, лише з Наполеоном. По кровавій борбі піддав ся Париж і союзні війська увійшли до столиці Франції, а сенат оголосив детронізацію Наполеона і покликав на престіл брата Людовика XVI. Людовика XVIII. Наполеон бачив, що все для него страчене і зложив корону. Союзники полишили єму цісарський титул, 2,000.000 річною доходу і панованє на острові Ельбі, а з Францією заключили мир в Парижі, в яким признано сї границі з 1792. року. Уладженєм і упорядкуванєм політичних відно-

син в Європі мав заняти ся зїзд дипломатів у Відни так званий віденьський конгрес.

Сто днєвне панованє Наполеона. Під час коли віденьський конгрес займав ся упорядкованєм політичних відносин в Європі, постановив Наполеон єще раз спробувати щастя і вибороти собі на ново панованє у Франції. На чолї 1000 гвардистів всїв на корабель і в мартї 1815. р. прибув до Франції. Всї війська вислані проти Наполеона перейшли на єго сторону, і в три тиждні по прибутю до Франції вїхав Наполеон в триумфі до Парижа. Людовик XVIII. утік з Франції.

На відомість про поворот Наполеона, ухвалив віденьський конгрес вислати проти него дві армії, англійську під проводом Уелїнгтона і пруску під проводом Блїхера. Наполеон мав замір не допустити до сполученя обидвох армій, тому ударив на Блїхера і відніс побїду під Ліпї. Але помимо сего удало ся в рішачючій хвилї получити ся Блїхерови з англійською армією і нанести Наполеонови рішучий удар в битві під Ватерльо 1815. чим положили кєнець стоднєвному панованю Наполеона. Англійско-пруске військо заняло на ново Париж, а Людовик XVIII. вернув назад до столиці. Союзники подиктували Франції тяжкі услїва мира. Признали Франції границі лише з 1790. р. і наклали велику контрибуцію.

До сего мала Франція через шість літ удержувати в своїх границях і своїм коштом 150.000 армію союзників.

Наполеон хотів покинути Францію і удати ся до Америки, але єго зловили Англійці, а союзні монархи засудили на вигнанє на остров сьв. Єлени. Ту пережив Наполеон під надзором Англії послідні літа свого життя, ту і умер 1821. По 19. літах 1840. р. перевезено тіло Наполеона до Франції і похоронено в каплиці інвалідів.

Віденьський конгрес 1815. Осению 1814. приїхало до Відня багато князїв і послів на конгрес. Рішаючий голос у всіх справах мало пять держав. Австрія, Англія, Пруси, Росія і Франція. Союзники довгий час не могли погодити, ся а розходило ся передовсім о дві справи, польську і саксонську. Були хвилі, коли здавало ся, що конгрес розлетить ся і поміж союзниками прийде до борби. Але з часом союзники погодили ся і уложили новий політичний поділ Європи.

Австрійська держава одержала назад утрачені в мирах 1805. і 1809. Тироль, Сольногород, Льомбардію, Венецію і тернопільський округ, Прусам звернено загарбані Наполеоном краї і велику частину Саксонії. Варшавське князівство з винятком Познаньщини (яку одержали Пруси) одержав цар Алексан-

дер і утворив з сих країв польське королівство. Англія одержала потверджене здобутих у війні з Наполеоном колоній (Цейльон, Ріг Доброї Надії, Мальту.) З Бельгії і Голандії утворено Нідерляндське королівство під династиею Ораньських князів. В Італії відновлено власть давних князів, а Геную прилучено до Піємонту. В Німеччині привернено до давних посіlostей світських князів, Баварії, Ганноверови, Саксонії і Віртембергії признано королівські титули, але давнього німецького цїсарства вже не відновлено, установлено лише Німецький Союз зложений з 34. удільних держав і 4. вільних міст, яким правила спільна Союзна Рада під проводом Австрії. Швеція одержала Норвегію.

§. 36.

Часи управи Метерніха.

Святий союз. По упадку Наполеона настав в Европі довший час мир. Цар Александр, цїсар Франц і пруский король Фридерик Вільгельм III. заключили Святий Союз, до котрого приступило з часом багато європейських держав. Володарі зложили обіт, що будуть володіти після християнських засад і будуть

сгараги ся удержати супокій в Європі. На чолі європейських держав станула Австрія, якою управляв знаменитий політик князь Метерніх, котрий умів желізною рукою удержати довгий час мир в Європі і повести справи в той спосіб, що всі держави ішли за єго проводом.

Метерніх був противником всякого революційного руху і стремів до удержання при панованю легальних монархів, та до повернення абсолютної управи.

Народні рухи. В цілій середучій Еввопі, а передовсім в Німеччині і Австрії, також в Італії, настало велике народне невдоволенє. Європейські народи воюючи з Наполеоном сподівали ся, що по упадку єго наступлять конституційні часи, побачили з жалем, що їх бажання не сповнили ся. Конституційні ряди мала лише Англія, Франція, де хотяй правила Бурбони, але вже не абсолютно, в Іспанії і Португалії. В Німеччині дві найбільші держави, Австрія і Пруси були противні всяким реформам, а конституцію одержали лише незначні держави як Бавария, Віртембергія, Баден і кілька дрібнійших країв. З сеї причини повстав сильний народний рух, що стремів до здобутя свободи, рівности і конституційної управи. Метерніх виступав проти всяких народних рухів і умів переконати всі держави про шкідливість ліберальних і народних рухів. Ав-

стрия стала головною покровительскою абсолютизму і консерватизму. А коли в Італії і Іспанії вибухли політичні заворушення, увійшли австрійські війська до Італії 1821. р. а французькі до Іспанії 1823. згнобили народний дух і привернули абсолютні управи. Всі союзні держави поступали завсїгди зовсім згідно і ішли все за проводом Метерніха, доперва повстанє Греків впровадило роздвоєнє поміж державами.

Повстанє в Греції. На віденськїм конгресї не управильнено справ Балканьского півострова. Там вже 1816. р. вибухло проти Турків сербске повстанє під проводом Мілоша Обреновича і султан мусїв признати Сербам широку автономію. Майже рівночасно освободила ся з під панованя Турків Румунія і стала лише ленним краєм Туреччини. 1821. р. вибухло на Балканї грецке повстанє. Метерніх був противним повстаню і разом з другими державами головно з Англією не бажав ослабленя Туреччини, тому не попер повстаня. Турки побили Греків над Дунаєм, за те піднесли Греки повстанє на Мореї, а 1822. р. оголосили свою независимість. Хотяй ряди поодиноких держав були не прихильні грецкому повстаню, народні маси станули по сторонї хоробрих оборонців своєї свободи. Зі всіх сторін зіздили доброволці до грецкої армії, ціла Європа посидала гроші повстан-

цям. Коли-ж Турки зачали допускати ся страшних жорстокостей, під напором публичної опінії, наступив зворот в європейській політиці. Англія, Росія і Франція не пішли за радою Метерніха, вислали Грекам на поміч свої кораблі і знищили турецьку флоту під Наварином, а російська армія перейшла Балкан і загрозила Царгородови. Настрашений султан заключив з царем Миколаєм I. (1825.—1855.) мир в Адриянополи 1829. в яким узнав самостійність Греції. Грецію признано независимою державою, а королем став баварський князь Отон.

§. 37.

Липнева революция 1830. і єї наслідки в Європі.

Липнева революция в Парижи 1830. р. По прогнаю Наполеона, засїв на французькім престолі Людвик XVIII. Він надав Франції нову конституцію, на підставі якої міг нарід через своїх послів мати вплив на ухвалюванє і змінюванє законів. Внутр Франції вела ся дальше завзята борба поміж численними партиями, республіканською, сторонництвом Бурбонів і сторонниками цїсарства. Спори спр:

чинювали часті заколоти і викликували Загальне невдоволенє. Людовик XVIII. хотів правити державою при помочи уміркованих міністрів, але помимо сего опозиция, підпирана рухливим дневникарством виступала стало проти ряду.

Кароль X. 1824.—1830. По смерті Людовика засїв на престолі єго брат Кароль X. Він бажав скріпити власть короля, і іменував міністрами людей не популярних, а вкінці видав розпорядженє, яким зміняв виборче право в сим напрямі, щоби забезпечити перевагу при виборах найвисше оподаткованим верствам, а рівночасно запроваджував цензуру для часописий. В наслідок сего розпорядження повстало у Парижі велике невдоволенє, людність хопила за оружнє і стала будувати барикади. (1830. р. в липни) Війско по три дневній борбі уступило з Парижа, Кароль X. зложив корону, а посольська палата жертвувала корону Орлеанському князеви Людвигови Филипови, синові князя Филипа Egalite.

Повстанє в Бельгії. Утворенє бельгійського королівства 1830.—1831. Липнева революция викликала ряд повстань в інших краях. На віденьскім конгресї утворено з Бельгії і Голяндії одно спільне королівство під проводом Вільгельма Ораньско-насава. Полученє обох країв в одну державу було зовсім

лихе і блудне, бо обидва народи ріжнили ся зовсім від себе так мовою як вірою, звичаями і обичаями. Правительство Вільгельма попи-рало Голяндців, через що викликало велике невдоволенє в Бельгії. Коли-ж до Бельгії прий-шла відомість про француску революцію, ви-бухло в Бельгії повстанє, а європейські держа-ви узнали Бельгію свобідною державою під управою короля Леопольда князя саско-ко-бурского.

Повстанє в Польші 1830.—1831. Утво-ренне на віденьскім конгресі Польске королів-ство, одержала Росия. Цар Александер надав королівствови осібну конституцію, яку шану-вав з початку, але відтак старав ся ограни-чити єї. Коли-ж по Александрі засїв 1825. р. цар Миколай I. обставини з мінили ся для По-ляків на гірше. В Полящі вибухло 1830. р. повстанє, але російські війська розбили повстан-ців. Польща утратила конституцію, а цар Ми-колай завів в краю військово-поліційну управу.

§. 38.

Європейска революция 1848.р.

Австрия перед роком 1848. Француска революция з 1830. р. не засягнула Австрії, де панував цілковитий мир і супокій. По смерти

цїсаря Франца І. вступив на престїл єго син цїсар Фердинанд І. 1836.—1848. а князь Метерніх був на дальше головним міністром і дорадником цїсаря. Хотяй Метерніх гнобив всякий ліберальний рух, все-ж таки правитель-ство старало ся за помочию внутрішних реформ удержати лад і спокій в державі, та піднести добробит і просьвіту в своїх краях. Повстають численні нові наукові заклади, а рільничі союзи і школи стремлять до піднесеня рільництва. Численні нові промислові школи спричинюють піднесенє промислу в краю, а для піднесеня торгowlї побудовано нові дороги. В сих часах повстали перші желїзницї з початку кінні, (1830) а відтак парові, а для піднесеня морської торгowlї в Австрії повстало осібне товариство Lloyd.

Револуция у Франції 1848. р. Людвик Филип покликав на президента міністрів Гізота, чоловіка здібного і проворного, котрий підкупствами та надаванєм ріжних почестий і ордерів, умів все одержати більшість в палаті послів. Француский нарід був невдоволений, з управи Гізота, а в Парижи і в цілїм краю настала агітация, за розширенєм виборчого права і реформою парляменту. Остаточно агітация довела до лютової револуції 1848. р. Филип Людвик утік до Англії, а Францию оголошено республікою. Законодатну власть

— —

повірено Законодатним Зборам, а виконуючу президентови республіки, вибраного що чотири роки загальним голосуванєм. Президентом республіки вибрано величезною більшістю Людвіка Наполеона Бонапартного, сина бувшого голяндского короля Людвіка.

Револуційні рухи в Австрії і Німеччині. Француска революція з 1848. мала великий вплив майже на цілу Європу, але жадна держава не дізнала так сильних потрясень як Австрія. В Австрії правив до 1848. р. Метерніх, котрий дусив всякий ліберальний рух. До сего в Австрії були крім ліберальних змагань дуже сильно розвинені народні антагонізми, які найсильнійше виступили в Угорщині, Чехах, а відтак в Хорвації. (В Галичині виступає в сїм часі Маркиян Шашкевич і викликає живійший рух поміж галицькими Русинами).

Перший революційний рух в Австрії вибух в західній Галичині, де мазури вирізали панів. Австрійські війська згнобили кроваво повстанє почім прилучили вільну республіку Краків до Австрії 1848. р. (Віденьський конгрес установив з Кракова і околиці осібну незалежну республіку під опікою Австрії Росії і Прус).

Револуція в Австрії 1848. Перші революційні заворушення в Австрії звернули ся проти управи князя Метерніха, в наслідок чого Метерніх уступив вже в марті 1848.

Але упадок Метерніха не дав супокою австрійским краям, бо бажання австрійських народів були занадто різні, щоб могли скоро погодити ся. Німці бажали централізаційної конституції, Угри хотіли одержати повну автономію, а з Австрією хотіли лише перзональної унії. Славяни бажали (головно Чехи) замінити Австрію у федераційну державу. В Кракові і у Львові Поляки хотіли приготувати відбудованє Польщі. Найскорше здавили австрійські війська народні рухи в Галичині і Чехах, а відтак князь Віндішгретц здусив революцію у Відни. Всюда привернено супокій, а у Відни зібрав ся парлямент, в котрім були заступлені всі австрійські краї з винятком Угорщини. Парлямент зараз на перших засіданнях ухвалив знесенє всяких оплат селян і паньщини, та заняв ся нарадами над конституцією.

Війна в Італії 1848.—1849. О много тяжше прийшло ся Австрії поборювати революцію в Італії і Угорщині, де прийшло до формальної війни. В Італії вже в марті 1848. р. вибухло повстанє в Медиолані, а в кілька днів у Венеції. Австрійські війська мусіли уступати. У Італійців повстало бажанє, получить цілий апенїньський півостров в одну італійську державу. Всі італійські партії хотіли злученя краю, але сперечали ся, який має бути будущий устрій нової держави. Скрайна партія

радикальна, хотіла усунути всіх пануючих в Італії, та заложити італійську республіку, монархічна партія хотіла федерації князів; але обі партії були згідні бажанєм усунути австрійське панованє з північної Італії. Король Сардинії, Кароль Альберт, хотів використати народний італійський рух для своїх династичних цілей, надав своїм краям конституцію, наїхав з військами Льомбардію і Венецію і прогнав австрійські війська. В Італії настало велике одушевленє, а в північній части краю ухвалено піддати ся під управу сардиньського короля. Але австрійський вожд Радецкий побив італійські війська під Кустоцою 1848. р. і під Наварою 1849. р. В наслідок сих битв Кароль Альберт зложив корону в користь свого сина Віктора Емануїла, котрий за значне грошеве воєнне відшкодованє, одержав від Австрії мир.

Австрійські війська заняли на ново Венецію і Льомбардію, підчас коли французькі війська увійшли до Риму, повалили новозасновану римську республіку і привернули власть папи. В Італії вернуло все до давного стану, лишило ся лише бажанє Італійців, усунути Австрію з Італії і сполучити Італію під скиптром сардиньського короля.

Повстанє в Угорщині 1848.—1849. Почавши від Леопольда I. стреміли Габсбурги до централізації Австрії і Угорщини, але з по-

чатком ХІХ. століття вибороли Угри для себе численні привілеї. В 1848. р. угорський сойм ухвалив нову централістичну конституцію зі шкодою всіх інших не мадянських народів Угорщини, Цісар Фердинанд затвердив конституцію, але не мадянські народи Угорщини не хотіли прийняти конституції, а бан Хорвації, Єлячич, розпочав з угорським правительством формальну війну.

Цісар Фердинанд знеохочений всіма неповідженнями зложив цісарску корону в користь свого брата Франца Кароля, а сей зрік ся престола в користь свого сина Франца Йосифа І. Цісар Франц Йосиф І. уродив ся 18. серпня 1830. р. і яко 18 літний молодець засів на австрійським престолі.

Щоби положити кінець заворушенням в державі, надав цісар Франц Йосиф І. 4. марта 1849. р. конституцію для цілої австрійської держави разом з Угорщиною. Ся конституція не увійшла ніколи в житє. Угри відмовили зараз з початку прийняття конституції з 4. марта 1849. р., а коли австрійські війська увійшли до Угорщини і заняли Буду, переніс ся угорський сойм, в котрім визначну ролю грав міністер Людвик Кошут, до Дебечина. В короткім часі перешили ся воєнне щастє на сторону Угрів, цісарські війська мусіли з Буди уступити, а сойм ухвалив на внесенє Кошута, детроні-

зацию Габсбурскої династії. Цісар Франц Йосиф I. звернув ся з просьбою о поміч до російського царя Миколая I. Російські війська, під проводом Пашкевича, увійшли в Угорщину. Угорські війська не могли оперти ся переважаючим силам і зложили оружје під Вілягош. В наслідок побіди в Італії і на Угорщині зніс цісар Франц Йосиф I. конституцію, а в цілій Австрії повернув назад абсолютизм.

Рівночасно радив у Франкфурті спільний німецький парлямент, котрий уложив демократичну конституцію і жертвував цісарску корону прускому королеви Фридерикови Вільгельмови IV. Коли-ж пруский король відмовив прийнятя корони, відновлено в Німеччині союзну Раду Франкфуртску, а провід віддано знов Австрії. Однак вплив Австрії в Німеччині меншає з кождим днем, бо проти Австрії виступають Пруси і стремлять отверто до усуненя Австрії з Німеччини і до обнятя гегемонії в німецькім союзі.

§. 39.

Часи Наполеона III. 1852.—1870.

Франція цїсарством. Людвик Наполеон Бонапарте, як президент республіки, старався скріпити центральну владу і стремів до знесення республіки. Законодатні Збори вибрані на новоскладалися в більшій частині з прихильників монархії. Наполеон хотів зміни конституції, бо після тогдішньої устави, президентом республіки можна було бути лише раз. Коли-ж на своє внесення не міг одержати $\frac{3}{4}$ голосів, розвязав Законодатні Збори і звернувся з запитом до народу, а населення Франції плебісцитом продовжило Наполеонові конзулярну владу на 10 літ (1851. р.) В рік пізнійше 1852. на підставі нового плебісциту прийняв Наполеон титул цїсаря як Наполеон III. 1852.—1870. (умер 1873).

Кримська війна 1853.—1856. Цар Миколай I. хотів скористати з ослаблення західноєвропейських держав революцією і положити кінець турецькій державі. Він зажадав від султана, признання цариці Росії протекторату над всіма православними християнами в Туреччині. Признання протекторату рівняло би повній

зависимости Туреччини від Росії, тому турецький султан за намовою Англії і Наполеона III. відмовив жаданню царя. Миколай I. вислав свої війська до Туреччини, а рівночасно, російська фльота знищила турецьку під Синопою.

В обороні Туреччини виступила Англія, Сардинія (Піємонт) і Наполеон III. і вислали свої війська на Крим, де приступили до облоги кріпости Севастополя, а рівночасно Австрія заняла опущені російськими військами Волощину і Молдавію. Підчас облоги Севастополя умер цар Миколай I. Єго наслідник Александер II. 1855.—1881. по упадку Севастополя, заключив мир. На конгресі в Парижи запоручено цілість Туреччини, ухвалено неутральність Чорного моря, а Волощину і Молдавію наділено повною автономією. В 1866. році князь Кароль Гогенцолерн став князем Румунії. (полученої Волощини і Молдавії).

Італійська війна 1859. В Кримській війні взяв участь Сардинський (Піємонтський) король Віктор Емануїл, за радою свого міністра гр. Каміля Кавура і тим позискав для себе Наполеона III. Коли-ж 1859. р. прийшло до війни помежи Піємонтом а Австрією і коли австрійські війська увійшли до Піємонту, вирушив проти них Наполеон III. на чолі французької армії. Битви під Маджентою і Сольферіном випали на некористь Австрії, але Наполеон III. поніс

так великі страти, що сам запропонував Австрії мир, тимбільше, що бояв ся інтервенції Німеччини і Прус. В мирі в Цуриху відступила Австрія Піємонтови Льомбардию. Наполеон одержав за се від Піємонту провінції Сабавдию і Ніцу.

Утворенє італійського королівства. Війна з Австрією 1859. принесла Піємонтови великі користи. Піємонтські війська прогнали Бурбонських і Габсбурських князів з Моденя, Тосканії, Парми, увійшли до папської держави і заняли єї з винятком Риму і округа. Рівночасно вожд італійської армії Гарібальді прогнав бурбонського короля Франца II. з Неаполю і з Сицилії. На підставі загального голосованя злучив Віктор Емануїл в своїх руках цілу Італію з винятком Венеції, Риму і републики Сан Маріно. В 1861. р. зібрав ся в Турині перший парлямент цілої Італії і ухвалив для Віктора Емануїла титул італійського короля.

Внутрішній розвиток Австрії. В році 1851. завісив цісар Франц Йосиф I. австрійську конституцію, а власть спочивала знов в руках монарха. В новім міністерсві найбільше значіне мав міністер внутрішних справ Александер Бах, тому і цілу управу названо часами управи Баха. 1851.—1859. Бах прямував до цілковитої централізації монархії і впровадив німецьку мову у всіх урядах і школах.

Нещаслива італійська війна потягнула за собою упадок Баха і єго системи. На чолі нового міністерства станув гр. Агенор Голуховський, котрий уложив нову конституцію, яку надав цісар під назвою, жовтнього патенту. 1860. Конституція Голуховського опирала ся на підставі автономії країв. Краєві сойми мали дуже широкий круг діланя, они висилали депутатів з поміж себе до парламенту.

Німці були невдоволені з конституції Голуховського, тому цісар покликав до управи міністерства Антона Шмерлінга, котрий уложив нову конституцію. З єго ініціативи вийшов так званий Лютовий патент 26. лютого 1861. Він установляв дві палати (палату панів і послів) а парламент одержав широкий круг діланя. Краєві сойми зішли на друге місце. Взагалі ціла Шмерлінгівська конституція була централізаційною.

Угри не хотіли брати участі в спільнім парламенті, тому розпочато з ними переговори, але заки они дійшли до кінця, прийшло до війни Австрії з Прусами і Італією.

Даньско-німецька війна 1864. р. Вже від віденьського конгресу стреміли Пруси до цілковитого усунення Австрії з Німеччини і до обняття протекторату над Німеччиною. Спиріт провід в Німеччині збільшав ся з кождим

днем, а Пруси позискували чимраз більші симпатії для себе.

По війні з Італією, задумав цісар Франц Йосиф I. зайняти ся справами Німеччини і відбув з німецькими володарями зїзд у Франкфурті. На сей зїзд пруский король не прибув, через що збільшив єще роздвоєне поміж обидвома державами.

Хвилево настала поміж обидвома державами згода — а навіть обидві держави виступили спільно проти Данії. Князівства Гольштин і Шлезвик були получені з Данією перзональною унією. Король Данії Фридерик VII не мав мужеских потомків. На підставі даньско-го права наслідства могли дідичити і женські наслідники, а в князівствах Шлезвик і Гольштин лише мужескі. В Данії мав панувати Християн Глїксбурский, в Шлезвику і Гольштині Фридрих Августенбургский. Коли-ж 1863. р. обняв корону Данії Християн IX. князівства Шлезвик і Гольштин не хотіли узнати єго князем. Канцлер прускої держави, Отто Бісмарк, намовив Австрію до спільної війни проти Данії. Даньські війська зістали побиті, а в мирі у Відні зрікла ся Данія Шлезвику і Гольштину.

Війна Австрії з Прусами і Італією 1866. р. Побідники поділили ся добичею в сей спосіб, що Австрія одержала заряд Гольштину, а Пруси Шлезвику. Спир о провід в Німеч-

чині, що хвилево затих відновився на ново, а справа Шлезвику і Гольштину, котрі хотіли Пруси прилучити до своєї держави, довела остаточно до війни. Бісмарк заключив з Італією зачіпно відпорний союз, запевнив собі нейтральність Наполеона і виповів Австрії війну. 1866. р. мусіла Австрія вести рівночасно війну і з Прусами і з Італією. На чолі австрійського війська в Італії станув архикнязь Альбрехт і відніс рішачу побіду під Кустоцою, а рівночасно адмірал Тебетгоф розбив о много сильнішу італійську флоту коло острова Ліси. За се не повелося австрійським військам проти Прус. Війська прускі під проводом генерала Мольткого віднесли побіду над австрійськими під Садовою, заняли Прагу і вступили до Моравії. В наслідок пруских побід заключив цісар Франц Йосиф I. мир в Празі. Австрія виступила з німецького союзу, а Пруси заняли Шлезвик, Гольштин, ГанOVER, Гесію, Насав і вільне місто Франкфурт. Італія одержала провінцію Венецію. Зараз по війні утворили Пруси новий союз північно німецьких князів зі спільною армією, спільним парламентом і спільною заграничною політикою.

Угода австро-угорська. 1867. р. Війна Австрії з Прусами приспішила уконстатування австро-угорської монархії. Переговори з Уграми довели остаточно до австро-угорського

дуалізму. 17. лютого 1867, р. оголосив цісар угоду поміж Австрією а Угорщиною. Після сеї угоди монархія розпадає ся на дві самостійні держави, австрійске цісарство, або Передлитавію і угорске королівство або Залитавію. Обидві держави є злучені перзональною унією, мають спільне військо, спільний скарб і спільну заграничну політику. Справи спільні полагоджують Делегації, до котрих обидві сторони висилають що річно по 60 делегатів. 1848 р. 14. падолиста надав цісар монархії титул: „Монархія австро-угорска“.

Внутрішній розвій австрійської держави по 1867. р. Того самого року 21. грудня (1867.) оголошено в Астрії головні підстави австрійської конституції. На підставі конституції всі горожани є рівні перед правом, мають особисту свободу. Всім горожанам є запоручена ненарушимість майна, тайна листів, вільність учти як і научати, повна релігійна свобода. Всі горожани мають право активного вибору по укінченю 24-го року і пасивного по укінченім 30-тім році житя. До обовязків горожан належить платити податки, відбувати війскову службу і повинувати ся державним законам.

Дальший розвій австрійської держави пішов легальною парламентарною дорогою. Чехи не узнали конституції з 1867 р. а чеський

сойм не хотів вислати послів до парляменту, тому 1873. р. запроваджено безпосередні вибори до парляменту і утворено 4 курії.: 1. великої посїлости, 2. торговельних палат, 3. міст, 4 сїл.

В р. 1896. заведено п'яту загальну курию, а 1907. р. знесено зовсім курияльні вибори і заведено загальне, рівне, тайне і безпоседне голосованє до парляменту. Число послів піднесено до числа 516. з сего з Галичини 108. В поодиноких краях держави ідуть спори поміж поодинокими народами і так маємо спір чесько-німецький, руско польський, німецько-словінський і словінсько - італійський. Рівночасно Угри починають чим раз більше стреміти до цілковитого зірвання з Австрією і до задержання лише перзональної унії.

Північна Америка за часів Наполеона III. Підчас Наполеонських війн відпали від Іспанії майже всі американські кольонії і перемінили ся в ряд независимих республік. Всі нові республіки перебували часті завореня і революції, але найбільше заворушень перейшла мексиканська республіка. У війні зі Сполученими Станами північної Америки стратив Мексик Тексас, новий Мексик і Нову Каліфорнію. Президент републики Юарез, хотів всіх європейців, що перебували в Мексику, змусити до військової служби. Проти такого

поступовання виступили Англія і Франція. Наполеон III. вислав свої війська до Мексику, здобув столицю і накинув Мексикови заведення цїсарства. Цїсарем став брат цїсаря Франца Йосифа архикнязь Фердинанд Максиміліян 1864. Республіканська партія не зложила зброї і вела завзяту боротьбу з новим цїсарем. Коли-ж 1865. року на жаданє Союзних держав північної Америки Наполеон III. мусїв вицофати свої війська з Мексику, цїсар Максиміліян не міг сам удержати ся проти переважаючих сил, зістав побитим і дістав ся до неволї, а воєнний суд мексиканської республіки засудив єго на смерть і казав розстріляти 1867.

Союзні Держави північної Америки розвивали ся по війні з Англією дуже скоро. В наслідок купна Люїзіяни від Франції, Аляски від Росії, одержаня на підставі умови з Іспанією Фльориди, через здобутє Калїфорнії і Мексика, розпростерли ся від Атлантичного по Тихий океан, а людність краю дійшла 1866. р. до 31,000.000. Але помежи північними і полудневими станами не було згоди. Північні стани хотїли завести цю від чужих товарів, полудневі були за свобідною торгівлею. В полудневих станах цвила управа цукру, рижу, бавовни. До робіт уживали гу єще муринаських невільників, а північні стани були

противні муринській неволи. Спори поміж станами довели до сего, що полудневі стани виступили з союзу і утворили осібну державу. У війні, яка вибухла з сеї причини, побідили північні стани, в наслідок чого знесено не-вільництво муринів і надано їм всі політичні права.

Війна француско-німецка 1870.—1871. Підчас війни Австрії з Прусами і Італією, Наполеон III. задержав нейтральність і думав, що через ослаблене воюючих з собою держав, буде міг піднести своє значінє, але завів ся дуже в своїх обчисленнях. Пруси не то що не вийшли з війни знесилєними, але противно могучими і з новими здобутками. Наполеон III. хотїв не допустити до тїснійшого союзу північної і полудневої Німеччини — тому приготовляв ся до війни і постановив скористати з кожної нагоди, щоби розпочати борбу з Прусами. Нагоду дали обставини в Іспанії.

В 1868. р. прогнали Іспанці королеву Ізабелю, а 1870. р. жертвували іспанську корону Леопольдови Гогенцолєрнови. Хотяй князь Леопольд остаточно не прийняв іспанської корони, зажадав Наполеон III. від пруского короля Вільгельма приреченя, що в будуччині жаден князь з Гогенцолєрнів не прийме іспанської корони. Вільгельм відмовив Наполеонові

і приречення не дав в наслідок чого Наполеон III. виповів Прусам війну. Обидві сторони так Німці як Французи прийняли виповідженє війни з радостию, але Наполеон скоро побачив, що перерахував ся. Наполеон III. думав, що потягне за собою полудневу Німеччину, а тимчасом війська Баварії, Віртембергії, Бадену получили ся з Прусами зараз з початком війни.

Війна була рядом великих побід Німеччини, а упокорень Франції. Пруска армія показала ся хороброю, карною і оставала під проводом знаменитих генералів, підчас коли Франция була до війни неприготованою, не мала ні добрих вождів, ні вправних жовнірів, ані добре обдуманого воєнного пляну. Наполеон вислав проти німецьких війск дві армії, але німецькі війська побили одну армію і замкнули її в місті Мец. На поміч першій армії спішила друга французска армія в якій знаходив ся сам Наполеон III. але і сю армію окружили німецькі війська під Седаном і змусили до здачі. 83.000 війська зложило оружжє. Наполеон III. дістав ся до неволі, а німецькі війська, не спинені ніким, підступили під Париж і облягли столицю Франції.

На відомість про пораження французских війск, вибухла у Парижі революція і повалила французске пісарство. Франция стала знов ре-

публикою. На чолі управи станув адвокат Гамбета, котрий видістав ся бальйоном з Парижа і з великою рішучістю організував по провінції нові армії для оборони Парижа, але всі вислані на поміч армії, розбили Німці, а тимчасом капітулювала французска армія в Штразбурзі і 150.000 армія в Мецу. Остаточню в січні 1871. р. по більше як тримісячній облозі піддав ся Париж.

Народні Збори скликані до Бордо віддали управу держави міністрови Т'єрсови. Т'єрс заключив з Прусами мир у Франкфурті. Франція відступила Німеччині Альзацию зі Штразбургом і половину Льютаринггі з кріпостию Мец, крім сего зобовязала ся заплатити величезне воєнне відшкодованє в сумі п'ять міліярдів франків.

Німецьке цїсарство 1871 р. Наполеон III. по війні удав ся до Англії, де і помер. Єго син, Наполеон IV. згинув в борбі Англіїців з Кафрамі в полудневій Африці.

Єще підчас війни у Верзалю, на внесенє баварского короля, проголошено торжественно короля Вільгельма I. німецьким цїсарем 18. січня 1871. р. Від сего часу кождий пруский король носить рівночасно титул німецького цїсаря. Всі полуднево німецькі краї як Баварія, Віртенбергія, Баден, Гесія приступили рівночасно до німецького союзу. З се-

го часу Німеччина стає одною з наймогутіш-
ших мілітарних сил в Європі.

Республіка у Франції. По уступленю
німецьких військ вибухло в Парижі криваве по-
встанє так зв. Комуна. Повстанє, підтримува-
не головно соціялістами, відмовило послуху
Народним Зборам, а президент республіки Т'єрс.
казав нечисленним військам уступити з Пари-
жа. Дперва по повороті французьких військ
з німецької неволі, здушено кроваво повстанє
і покарано провідників повстання. З сего часу
удержала ся республіка до нині. В 1875. р. у-
хвалили збори нові закони і зорганізували тре-
ту з ряду французьку республіку. Законодатну
власть мають у Франції дві палати; Палата
сенату і Палата депутатів. Виконуючу власть
має президент республіки, вибраний на 7. літ
спільно обидвома палатами.

Наслідки Німецько-Французької війни.
Німецько французька війна мала наслідки поза
Німеччиною і Францією. Передовсім Росія
користаючи з заняття держав війною, заявила,
що не визнає нейтральности Чорного моря, а
італійське правительство по уступленю фран-
цузьких військ з Риму, заняло столицю папської
держави і перенесло сюди столицю зєдине-
ної Італії.

§. 40.

Війна російсько-турецка 1877.—1878. Берлінський конгрес 1878.

Війна Росії з Туреччиною 1877.—1878.
По кримській війні цар Александр II. почав переводити численні реформи з поміж котрих найважнішою було знесенє підданства і панщизнянних робіт. Александр розпростер свої реформи також на Польщу, помимо сего Поляки були невдоволені реформами і підняли повстанє 1863. Повстанє упало, а Польщу прилучено впрост до російских країв. З сего часу російський ряд стремить до цілковитого знищення не російских народів. Найтязше дала ся в знаки російска політика Руси-Україні де 1876. р. заказано навіть писати і видавати книжки в українській мові.

По упадку Наполеона III. настав в Європі довгий мир, серед якого розвиває ся промисл, торговля, наука, штука і добробит країв. Лише на балканьскім півострові заєдно підносять ся часті заворушення і війни. 1875. р. вибухло в Боснії і Герцоговині повстанє проти Турції, за чим пішла сербско турецка війна, в якій Турки побили Сербів Велика різня

Болгарів викликала війну Росії з Туреччиною 1877.—1878. В обороні слов'янських народів виступила Росія і виповіла Туреччині війну. Російські війська перейшли Балкан, здобули Адрианопіль і загрозили Царгородови. Настрашений турецький султан, Абдуль Гамід, заключив з Росією мир в Сан Стефано 1878. р.

Берлінський конгрес 1878. Європейські держави не згодили ся на услів'я мира в Сан Стефано, тому зіхали ся на конгрес в Берліні, де полагоджено справи Балканського півострова. Росія одержала в Азії Батум і Карс, а в Європі доступ до горла Дунаю і воєнне відшкодоване 410. мільйонів рублів. Румунія і Сербія одержали повну незалежність, Сербія, Чорногора а відтак Греція одержали розширенє границь коштом Туреччини. На північ від Балкану утворено окреме Болгарске князівство, зависиме від Туреччини. Країна Східна Румелія (на полудни від Болгарії) одержала повну автономію. (В кілька літ пізніше вибухло у Східній Румелії повстанє, яке довело до злуки сеї країни з Болгарією.) Для задержання політичної рівноваги, віддав конгрес заряд Боснії і Герцоговини Австрії. Австрія вислала до обидвох країв 18.000 армію під проводом Филиповича. По довгих борбах здобули австрійські війська Сараєво і поборолі повстанє магометанських народів. Під австрій-

скою управою обидва краї прийшли до добробиту, а місто давньої ненависти поміж магометанськими і християнськими народами наступила згідна праця над піднесенем добробиту в краю.

§. 41.

Важнійші події по Берлінському конгресі.

Повстанє тридержавного союзу. Серед загального мира наступило нове угрупованє європейских держав. Росія чула ся покривдженою ухвалями берлінського конгресу і відчужила ся від Німеччини, тому Бісмарк заключив 1879. р. зачіпно відпорний союз з Австрією, до котрого втягнув 1883. р. Італію (затрівожену занятєм Тунісу Францією.) З сего часу потрійний союз Австрії, Німеччини і Італії є запорукою європейского мира. Супроти потрійного союзу наступило зближенє Росії до Франції, до котрих в наслідних літах приступила Англія. Всеї спосіб проти тридержавного союзу, стоїть потрійне порозумінє. Прочі європейскі держави мають лише друго або треторядне значінє і на сьвітову політику впливають дуже мало.

Спiрнi справи держав полагоджують ся по бiльшiй частинi при допомiгi мiжнародного мирового комiтету в Гаадзi. В 1899. р. хотiла конференция в Гаадзi довести бодай до частинного розброєня Европи, але наради над сею справою не довели до цiли, противно всiм европейським державам довершили цiлковитої реорганiзацiї i побiльшення вiйска, та на взiр Прус завели всюда загальну вiйскову службу. Мiлiтарнi сили европейских держав пожирають великi грошовi суми, але рiвночасно є они запорукою мира в Европi, бо держави боять ся великих воєнних коштiв i старають ся оминати всяких конфлiктiв. За се европейськi держари старають ся здобути для себе просторi колонiї поза границями Европи, що доводить до частих позаевропейських вiйн.

Справи балканського пiвострова. В Европi лише на балканським пiвостровi нема супокю. Лиха господарка Туркiв, частi рiзнi християн, як i повстанє на островi Кретi викликали 1897. р. турецько-грецьку вiйну. Грецькi вiйска потерпили поразенє, але Греция завдяки iнтервенцiї великих европейских держав не понесла жадних територяльних страт. Европейськi держави вислали свої кораблi i вiйска на Крету, надали островови саморяд. а на чолi острова поставили сина грецького короля Юрiя. З сего часу справа Крети не сходить

з дневного порядку і приносить багато клопоту європейским державам.

В 1904. р. зїхав ся цісар Франц Йосиф І. з царем Миколаєм ІІ. в Стирії, де порозуміли ся що до спільного діланя проти Туреччини. Розходило ся передовсім о справу турецької провінції Македонії, де будьто Турки, будьто повстанці допускають ся вічних мордів. Держави старали ся вплинути на Туреччину і змусити перевести реформи в Македонії. Хотяй Туреччина перевела дійсно деякі реформи, все-ж таки не удало ся її завести ладу в Македонії. З кожною весною зривають ся Македонці до борби з Туреччиною, а в послїдних часах підносять клич самостійної Македонії.

Внутрі Туреччини зайшла велика зміна. Заведено конституційну управу. Під впливом патріотичного поступового сторонництва Молодотурків, турецький султан Абдуль Гамід ІІ. надав Туреччині конституцію 1908. р. Султан запряг конституцію, але потайки стремів до привернення абсолютизму. Війско, що позістало вірне Молодотуркам пішло на Царгород, Молодотурки здетронїзували Абдуль Гаміда ІІ. і посадили на султаньскім престолі Магомета V.

Майже рівночасно з проголошенем конституції, Болгария оголосила ся незалежною державою з титулом королівства, а Австрія

прилучила Боснію і Герцоговину в жовтні 1908. до австрійско-угорської монархії. Туреччина, одержала грошове відшкодоване і узнала прилученє обидвох країв до Австрії. Лише Сербія протривала ся прилученню Боснії і Герцоговини і приготовляла ся до війни з Австрією, але коли побачила, що Росія не попре її оружною силою, згодила ся на анексію.

В рік пізнійше прийняв князь Чорногори Данило титул короля.

Англія і її кольонії. За панованя Юрія IV. 1820.—1830. змінено в дечім внутрішній устрій краю. Від часів Стюартів не вільно було католикам старати ся о жадні державні уряди в Англії. В році 1828. під напором католицьких Ірляндців, змінено уставу і знесено заборону, що зборонювала католикам доступу до урядів. За Вільгельма IV. 1830.—1837. змінено і розширено виборче право в Англії. По Вільгельмі вступила на престіл королева Вікторія 1837.—1901. За часів панованя Вікторії дійшла англійська держава до великого розвитку. Внутр держави переведено цілий ряд реформ, Англія стала дійсно демократичною державою.

На зверх є Англія першою морскою могутю і всесвітною державою. Своїми кольоніями перевисшає навіть простір Росії з Сибіром і Тураном. Найціннішою кольо-

нією Англії є Індії. Передгангесові Індії здобула для Англії східно індійська компанія у XVIII. віці, а в XIX. в. розширила панованє Англії на цілі Індії передгангесові, часть Індий Загангесових і на Афганїстан. В середині XIX. віка 1857. р. вибухло проти Англії велике повстанє в Індиях, яке англійські війська ледви здавили. По упадку повстаня знесло англійське правительство східно індійську компанію і 1858. р. прилучено Індії впрост до англійської корони, а 1876. приняла Віктория титул цїсарєвої Індий. Індиями завідує англійський намісник з титулом віцекороля. Індії є вповні зависимі від Англії, котра управляє так просторим краєм заледви при помочи 200.000 армії.

Поза Азиєю посїдає Англія просторі провінції в інших частях сьвіта. В північній Америці полишила ся Англії простора Канада. Канада посїдає від 1840. р. повну самоуправу і творить федераційну державу зависиму від Англії. Англійський король іменує губернатора краю, котрий має власть виконуючу. Власть законодатну має парламент Канади. Канада не поносить жадних тягарів в користь Англії, за се удержує торговельні зносини головно з Англією і є zarazом місцем збуту для англійского промислу.

В такий сам спосіб сполучена з Англією є Австралія яка є рівнож федераційною державою зложеною з 5 держав.

Найновішій кольтонії має Англія в Африці. До Англії належить Єгипет, долина горішнього Нілю, Судан і полуднева кінчина Африки так звана Капляндія і пустиня Калягарі. В загальній Англія стремить до сего, щоби запанувати над непереривним пасом африканської землі, що тягнувшись від Середземного моря аж до рід Доброї Надії, в чим має помочи її залізниця поведена з Александрії до Капштату.

Єгипет зависів в XIX. віці від Туреччини, але володарі Єгипту звані кедівами були майже незалежними панами. Один з кедівів Ізмаїл Паша довів великою марнотравністю фінанси Єгипту до дуже лихого стану, тому Англія і Франція наклали йому фінансову контролю. В наслідок чужої інтервенції вибухло 1882. р. в Єгипті повстання, котре скінчило ся тим, що Англія заняла Єгипет. Нині є Єгипет позірною залежним від Туреччини, але дійсними панами Єгипту є Англійці. В їх руках є ціла адміністрація і фінанси краю.

Рівночасно стреміла Англія до розширення свого панування в полудневій Африці. В полудневій Африці заклали Голландці три республіки Наталь, Оранж і Трансфаль. Наталь і полудневу кінчину Африки заняли Англійці ще за часів Наполеонських війн, дві інші республіки стали незалежними. Колиж в Трансфаль відкрито великі копальні золота і ди-

яментів, стало багато Англіїців поселяватися в Голяндских републиках. Англіїці, що осіли в републиках Голяндців (яких ту звано Бурами) жадали признання горожанських прав. Колиж Бури відмовили їм признання горожанських прав, прийшло помежи ними а Англією до війни 1899.—1902. Бури боронили ся дуже хоробро, але помимо героїчної оборони не могли устояти проти 200.000 армії. Англіїці заняли обидві републики. Бури одержали саморяд, а загороди Бурів відбудовано при помочи англійских грошей.

По смерти королевої Вікторії засїв на англійскім престолі Едвард VII. Нині панує в Англії Юрій V.

Франция. Побіч Англії просторі кольонії посідає Франция. Вже за часів Наполеона III. Франция почала підбивати країну Анам в Загангесових Індиях, де з часом заложила велику французку кольонію. Єще більші кольонії здобула Франция за часів третої републики. В 1881. р. Франция занимає в Африці Туніс, край над Сенегалем і Нігром 1894. р. Тімбукту 1895. р. Мадагаскар. Нині є Франция панею, цілої північно західної Африки. Францускі провінції не мають самоуправи, але є вповні зависимими від матерного краю і стоять під управою губернаторів, котрі виконують прикази французских міністрів, за се

можуть висилати своїх послів до французького парламенту.

Німеччина. По француско-німецькій війні, заведено під наглядом Бісмарка много реформ. По смерті Вільгельма I. 1888. вступив на престол хорий Фридерик III., котрий володів заледви 99 днів. Нині панує в Німеччині цісар Вільгельм II. Політика Вільгельма II. стремить до задержання сьвітового значіння Німеччини і до здобуття заморських кольоній. Около 1885. р. закладає Німеччина свої кольонії на східнім і західнім побережжю-південної Африки, а 1900 р. купує від Іспанії часть Гвінеї і острови Кароліни і Маріяни в Австралії.

Італія. Сполучена Італія старала ся рівнож здобути заморські кольонії. Над Червоним морем здобула Еретрию. а пануючий в Абіссинії володар, Менелік, зобов'язав ся узнати зверхність Італії. Коли-ж Італійці хотіли підбити Абіссинію і замінити її у свою провінцію, побив Менелік італійські війська 1896 р. і увільнив ся з під зверхности Італії. Італія на кільканайцять літ зрезигнувала з заграничних здобутків. Доперва 1911. р. без жадної причини наїхала турецьку провінцію Тріполіс і зажадала від Туреччини відступлення Тріполісу. Коли-ж Туреччина не згодила ся на відступлене просторого Тріполісу, прий-

шло поміж обидвома державами до війни, але лише на Африканській землі, бо європейські держави спротивилися акції італійської фльоти на європейських водах. Вправді Італійці здобули прибережні міста і столицю краю Тріполіс, але у внутр краю поступили дуже мало, помимо сего, що вислали на поле битви понад 100.000 армію. Турки і Араби показали велику готовість до борби і з магометанським фанатизмом станули до сьвятої війни проти наїздників. Італія правдоподібно здобуде вкінці край Тріполіс, але війна обезселить край фінансово на довгий час.

Іспанія. Підчас Наполеонських війн стратила Іспанія майже всі свої заморські провінції, а полишилися їй лише з великих Антилів Куба і Порторіко і в Азії Філіпіни. Здириства і лиха господарка Іспанців довели до повстання на острові Кубі. Стани Сполучені північної Америки, попирали повстанців, а в кінці дали їм оружну поміч і виповіли Іспанії війну. Іспанська фльота зістала знищена а Іспанія мусіла зречи ся Порторіка і Філіпін на користь Союзних Держав Америки, з Куби отворено нову республичу під опікою Союзних Станів північної Америки 1890 р. З сего часу Іспанія не має майже жадних заморських кольоній. В послідних часах старає ся Іспанія побіч Франції розширити свій вплив

на сусідню державу в північній Африці Марокко. Несупокої в Марокко дають причину до часто вмішування ся чужих держав в справу краю. Найновіші заворушення з 1911 р. о мало що не дали причини до європейської війни. Німеччина хотіла скористати з внутрішніх заворушень і здобути для себе яку пристань в Марокко. Сему супротивила ся Англія і Франція. Остаточо полагоджено справу мировим способом і Німеччина відкликала свій воєнний корабель з Марокко.

Норвегія зриває 1906. р. перзональну унію зі Швецією, оголошує ся самостійною державою і покликуює на престіл Гакона VII. з данської династії.

Китай і Японія. Китайці старинний і високо культурний нарід, замкнули ся цілковіто перед Європейцями і не допускали жадних чужинців у внутр свого краю. Європейські купці могли прибувати лише до Кантону. Доперва англійська виправа 1842 р. на Китай змусила Китайців отворити кілька пристаней для англійських купців. Єще ширше мусіли отворити свої границі Китайці по англійско-французкій виправі 1857.—1860.

Як Китай так само і сусідна Китаєви Японія замкнула свої границі для заграничної торгівлі. В 1854. р. Союзні Стани північної Америки вислали флоту до Японії і змусили Японців

відчинити свої пристани для всесвітньої торгівлі. З сего часу Японія присвоює собі в незвичайно скорий спосіб європейську культуру, а японський цісар (мікадо) надас краєви 1889. р. конституцію. В наслідок прийняття європейської культури, численних реформ і великої праці японського народу около піднесення своєї держави, дійшла Японія незвичайно скоро до великої могутости.

З причини несупокоїв в Кореї, державі зависимій від Китаю, прийшло до спільної виправи Японії і Китаю на Корею. По успокоєнню краю, Японія не хотіла відкликати своїх військ з Кореї, черех що прийшло до війни поміж Китаєм а Японією 1894.—1895. Війна показала цілковиту перевагу Японії над Китаєм. В мирі в Сімоносеці 1895. р. Японія одержала воєнне відшкодованє і остров Формозу.

З упадку Китаю скористали європейські держави. Росія заняла часть Манджурії і винаняла від Китаю твердиню Артур, Англія заняла Вей-гай-вей, а Німеччина Кіючав. З сеї причини вибухли 1900. р. грізне повстанє Боксерів, звернене проти всіх чужинців. В Пекіні убито німецького посла Кеттлера і мордовано чужинців. Європейські держави, Японія і Сполучені Стани північної Америки вислали свої війська до Китаю, заняли Пекін,

а Китайці упокорили ся і признали свободу перебування чужинцям в їх краю.

Російско - японська війна 1904.—1905.
Рівночасно старала ся Росія використати для себе забуреня в Китаю і розширити своє панованє на Корею. Японці уважали Корею від японсько-китайської війни своїм краєм, до Кореї ішла еміграція Японців; тому зі згляду на інтерес своєї держави, не могла Японія дозволити Росії заняти Корею. Колиж переговори не довели до нічого, розпочали Японці 18. лютого 1904. війну з Росією і сего дня знищили частину російської фльоти. Ціла незвичайно кривава війна виказала нездарність Росії і брак всякого приготування до війни. Японці під проводом здібних вождів відносили над Росіянами одну побіду за другою (на суші над рікою Ялю, під Мугденом і занятє порту Артура, на морі під Чемульпо і Чушімою). За посередництвом президента Сполучених Станів північної Америки Розевельта, прийшло поміж воюючими державами до мира в Портсмут 1905 р. Японія одержала пристань Артур, частину російської желізниці в Манджурії, полудневу часть острова Сахалін і зверхність на Корею, котру незадовго потім, прилучила впрост до своєї держави.-

По російско-японській війні розпочинає

ся живий рух в Китаю. Поступове китайське сторонництво стреміло до заведення конституційної монархії. Колиж чужа Манджурска династія, котра панує тепер в Китаю, не хотіла оголосити конституції, вибухла в Китаю революція, котра захопила передовсім полудневий Китай. В останніх часах революціонери віднесли великі успіхи і в їх руках знаходиться нині більша половина властивого Китаю. Революціонери оголосили Китай республікою.

Конституція в Росії. Підчас російсько-японської війни, вибухла в Росії революція, котру російський ряд криваво здусив. Всеж таки революція не минула без сліду. В 1905. р. оголосив цар 30. жовтня конституцію і заповів скликанє думи. Дійсно Думу скликано; але коли дві перші Думи показали ся рядови за поступовими, ряд розвязав два рази Думу, ограничив право вибору і трета Дума вийшла зовсім по волі правительства. Протягом своєї кількालітної діяльності не дала Дума майже жадної ініціативи до реформ в Росії, а тимчасом російське правління стреміло до знищення свободи і переслідувало ліберальні і народні рухи в державі. На чолі правительства стояв довгий час міністер Столипін, душа всіх реакційних рухів. Сто-

липіна убили революціонери 1911. підчас побуту царя в Києві.

Революційний рух і надане хоть позірної конституції відбили ся також на Україні. Почали виходити часописи в народній українсько-руській мові і помімо всяких переслідувань зі сторони управи і чорносетенців, народно-український рух росте і кріпшає з кожним днем.

ЗАКІНЧЕНЄ.

Вже в першій часті історії, заявив я, (не з моєї вини вступ до першої часті не появив ся у всіх примірниках), що зовсім не маю гадки подавати самостійної історії, але противно зовсім далекий від всяких претенсій до оригінальності, хотів я подати молодіжи в можливо найбільше приступний спосіб найважніші події всесвітної історії, тому і не був я обовязаний до точного студювання жерел і всеї нової літератури. За взір написання історії я взяв підручник *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für Lehrer u. Lehrerinnenbildungsanstalten. Von Dr. Theodor Tupetz, Wien.* який є одним в найліпших підручників для семинарійних шкіл. Всі міти і історичні оповідання подав я тому, що уважав за потрібне, щоби молодіж пізнала їх, але подавав їх все як міти, а не як історичну правду.

При поділі нової історії вкрала ся похибка на стороні 7.

Є: 3. Часи французкої революції і часи XIX. віку до 1848. має бути: Часи французкої революції і часи XIX. та XX. віку, а слова під 4. зовсім відпадають.

Важнійші дати з нової історії.

1492. р. Відкритє Америки.
1492—1501. Іван Ольбрахт.
1493—1519. Цісар Максиміліян I.
1495. Сойм у Вормациї.
1496. Пйотрківські статuti.
1498. Відкритє дороги до Східних Індій.
1501—1506. Олександр I. король Польщі.
1503—1513. Папа Юлій II.
1506. Смерть Колюмба.
1506—1548. Жигмонт Старий король Польщі
Повстанє Михайла Глиньського.
1515—1547. Франц I. французский король.
1515. Зїзд у Відни.
1516—1526. Людовик II. угорский король.
1517. Перший виступ Лютра.
1519—1521. Фердинанд Кортес здобуває
Мексик.
1519—1522. Подорож Магеляна довкола землі.
1519—1556. Цісар Кароль V.
1520—1566. Сулейман Великий.
1521. Сойм у Вормациї.
1522—1544. Чотири війни Кароля V. з Фран-
цом I.
1523—1560. Густав Ваза шведский король.
1525. Битва під Павією. Секуляризация
Прус.

- 1526. Битва під Могачем.
- 1529. Сойм в Спирі. Облога Відня Турками. Литовський статут.
- 1530. Сойм в Авгзбургу.
- 1531. Смерть Цвінглього.
- 1532. Сойм в Норимбергії.
- 1534. Генрик VIII. англійський король зриває зносини з Римом.
- 1545—1563. Тридентський собор.
- 1547—1559. Генрик II. французський король.
- 1547—1553. Едвард VII. англійський король.
- 1548—1572. Жигмонт Август король Польщі.
- 1552. Пасавський розем.
- 1553—1558. Марія Тудор в Англії.
- 1555. Авгсбурський мир.
- 1556—1564. Цісар Фердинанд I.
- 1556—1598. Филип II. іспанський.
- 1558—1604. Єлисавета королева Англії.
- 1559—1560. Франц II. король Франції.
- 1560—1574. Кароль IX. король Франції.
- 1562—1594. Релігійні війни у Франції.
- 1564—1576. Цісар Максиміліян II.
- 1567. Облога Сигету.
- 1569. Люблинська унія.
- 1571. Битва під Лепанто.
- 1572. Різня Гугенотів.
- 1573. Перший свободний вибір короля в Польщі. Генрик Валезий.
- 1574—1589. Генрик III. король Франції.

- 1576—1586. Стефан Баторий король Польщі.
1576—1612. Цісар Рудольф II
1579. Утрехтска унія.
1580. Прилученє Португалії до Іспанії.
1587. Страченє Марії Стюарт.
1588. Непобідима армада.
1592. Повстанє козаків під проводом
Кшиштофа Косиньского.
1596. Берестейска унія. Повстанє Лобо-
ди і Наливайка.
1598. Нантейский едикт. Вимерте Рури-
ковичів в Росії.
1603—1688. Стюарди в Англії.
1608. Протестантска унія в Німеччині.
1609. Католицка ліга в Німеччині.
1609—1632. Густав Адольф король Швеції.
1610—1643. Людовик XIII. король Франції.
1612—1619. Цісар Матвій I.
1613. Романовичі в Росії.
1618—1648. Трийцятьлітна війна.
1619—1637. Цісар Фердинанд II.
1620. Битва під Білою Горою. Битва
під Цецорою.
1621. Битва під Хотиним. Сагайдачний.
1622. Смерть Петра Конашевича Сагай-
дачного.
1624—1642. Управа Рішлього у Франції.
1625. Повстанє Жмайла.
1625—1649. Кароль I. король Англії.

- 1626. Валєнштайн.
- 1629. Реституційний едикт.
- 1630. Тарасова ніч на Україні.
- 1632. Битва під Ліцен.
- 1632—1648. Володислав IV. король Польщі.
- 1634. Смерть Валєнштайна.
- 1635. Мир в Празі.
- 1637—1657. Цісар Фердинанд III.
- 1638. Повстанє Яцка Острянина і Дмитра Гуні.
- 1643—1715. Людовик XIV. король Франції.
- 1645—1676. Цар Олексій Михайлович.
- 1648. Повстанє Богдана Хмельницького. Вестфальський мир.
- 1648. Битви над Жовтими Водами, під Корсунем, під Пилявцями, під Збаражем і Зборовом.
- 1648—1668. Іван Казимир, король Польщі
- 1649. Страченє Кароля I. в Англії.
- 1649—1660. Англія республікою.
- 1699. Зборівська умова.
- 1651. Битва під Берестечком. Умова в Білій Церкві. Навігаційний англійський акт.
- 1653—1558. Кромвель протектором Англії.
- 1652. Битва під Батогом.
- 1654. Хмельницький піддає ся Москві.
- 1657. Призванє незалежності Прус. Смерть Хмельницького.

- 1658—1705. Цісар Леопольд I.
1558. Умова в Гадячи.
1661—1715. Особисте правління Людовика XIV.
1665—1700. Кароль II. король Іспанії.
1667. Мир в Андрусові. Поділ України на польську і московську.
1667. Битва під Ст. Готгардом.
1669—1673. Михайло Вишневецький, король Польщі. Дорошенко піддає ся Туреччині. Наїзд Людовика XIV. на Голландію.
1674—1696. Іван III. Собєський.
1675. Битва під Фербеліном.
1676. Дорошенко зложив гетманську булаву.
1676—1682. Цар Федір.
1679. Мир в Сен Жермен.
1683. Облога Відня.
1685. Відкликання Нантейского едикту.
1687. Гетман Іван Мазепа.
1588. Англійська революція.
1789—1725. Цар Перто Великий.
1697. Битва під Зентою.
1697—1718. Кароль XII. король Швеції.
1697—1733. Август II. король Польщі.
1699. Карловицький мир.
1700—1721. Велика північна війна.
1701. Пруси королівством.
1701—1714. Сукцесійна іспанська війна.

1703. Заложенє Петербурга.
1704. Битва під Гохштет.
1705—1711. Цісар Йосиф I.
1706. Мир Альтранштатї. Битви під Турином і Рамільє.
1709. Битва під Полтавою.
1711. Битва над Прутом.
1711—1740. Цісар Кароль VI.
1713. Мир в Утрехті. Прагматична санкція.
1713—1740. Фридерик Вільгельм I. пруский король.
1715—1774. Людвик XV. король Франції.
1716. Битва під Петроварадином.
1718. Мир в Пожаревачу.
1724. Смерть Павла Полуботка.
1725—1727. Цариця Катерина I.
1727—1730. Цар Петро II.
1730—1740. Цариця Анна.
1733—1763. Август III. Саский, король Польщі.
1735. Віденьський мир.
1740—1786. Фридерик II. Великий, пруский король.
1740—1780. Марія Тереса.
1740—1748. Сукцесийна австрійська війна.
1740—1745. Дві перші шлескі війни. Перехід Шлеска від Австрії до Прус.
1741—1761. Цариця Єлисавета.
1745—1765. Цісар франц I.

- 1748. Мир в Аквізграні.
- 1756—1763. Семилітна війна.
- 1760—1820. Юрій III. король Англії.
- 1762—1796. Цариця Кетерина II.
- 1763. Мир в Губертсбургу.
- 1764—1795. Станислав Август Понятовський, король Польщі.
- 1764. Катерина II. зносить уряд гетьмана.
- 1765. Спир Англії з кольоніями в Америці.
- 1765—1790. Цісар Йосиф II.
- 1772. Перший поділ Польщі.
- 1773. Знесенє ордену Єзуїтів.
- 1774—1792. Людовик XV. король Франції.
- 1775. Збуренє Січи.
- 1776. Початок незалежності Станів Північної Америки.
- 1783. Версальський мир. Англія визнає незалежність Союзних Станів північної Америки.
- 1786—1797. Фридерик Вільгельм II.
- 1789. Генеральні Стани в Верзалі. Початок французької революції. Збуренє Бастилії.
- 1789—1791. Народні Збори.
- 1790—1792. Цісар Леопольд II.
- 1791. Конституція 3 мая в Польщі.
- 1791—1792. Законодатні збори.
- 1792—1795. Народний конвент.

- 1792—1797. Перша коаліційна війна проти Франції.
1792. Франція республікою. Страчене короля Людовика XVI. Другий поділ Польщі.
- 1793—1794. Часи тероризму у Франції.
1795. Третій поділ Польщі. Мир в Базилі.
- 1795—1799. Директорят у Франції.
1796. Наполеон в Італії.
- 1796—1801. Цар Павло I.
1797. Мир в Кампо-Форміо.
- 1797—1840. Фридерик Вільгельм III. пруский король.
- 1798—1799. Виправа Наполеона до Єгипту.
- 1799—1801. Друга коаліційна війна.
- 1799—1804. Наполеон конзулем.
1800. Битва під Маренго і під Гогенліден.
1801. Мир в Лінвіль.
- 1801—1825. Цар Олександр I.
1802. Мир в Амієн.
1804. Повстанє австрійського цїсарства.
- 1804—1814. Наполеон цїсарем.
1805. Трета коаліційна війна. Битва під Австерліц і під Трафальгар.
1806. Ренський союз. Кінець римського цїсарства в Німеччині.
- 1806—1807. Четверта коаліційна війна. Битва під Єною. Континентальна система.

1807. Договір в Тильжи. Варшавське князівство.
1808. Йосиф Бонапарте королем в Іспанії. Повстанє Іспанців.
1809. Війна Австрії з Наполеоном. Битви під Асперн і Ваграм. Мир у Відні. Повстанє в Тироли. Андрій Гофер.
1812. Похід Наполеона на Москву.
1813. Коаліція проти Наполеона. Битва під Липском.
1814. Абдикація Наполеона. Людовик XVIII. королем Франції.
- 1814—1815. Віденський конгрес.
1815. Стодневне панованє Наполеона. Битва під Ватерльо. Сьвятий Союз. Наполеон на острові сьв. Єлени.
- 1820—1830. Юрій IV. король Англії.
1821. Смерть Наполеона.
- 1824—1830. Кароль X. король Франції.
- 1825—1855. Цар Миколай I.
1827. Битва під Наваріно. Повстанє Греків.
- 1828—1829. Російско-турецка війна. Признанє незалежності Греції.
- 1830—1837. Вільгельм IV. король Англії.
1830. Липнева революція в Парижі. Французи займають Альжир.

- 1830—1848. Людовик Филип Орлеанський, король Франції.
- 1830—1831. Утворенє бельгійського королівства. Повстанє в Польщі.
- 1835—1848. Фердинанд I. австрійський цісар
- 1837—1901. Вікторія, королева Англії.
- 1840—1861. Фридерик Вільгельм IV. пруский король.
1842. Англійско-китайська війна.
1846. Австрія займає Краків.
1848. Лютова революція в Парижі. Революція в Німеччині, Австрії. Повстанє на Угорщині. Битва під Кустоцою.
- 1848—X. Цісар Франц Йосиф I.
1849. Б. під Новарою. Упадок угорського повстання.
1851. Наполеон III. конзулом на 10 літ.
- 1852—1870. Наполеон III. цісарем.
- 1853—1856. Кримська війна.
1858. Знесенє східно-індійської компанії.
1859. Війна Австрії з Піємонт і Наполеоном III. Битви під Мадженною і Сольферіно.
1861. Італійське королівство. Лютова конституція в Австрії.
- 1861—1888. Вільгельм I. пруский король.
- 1862—1890. Бісмарк міністром в Прусах.
- 1864—1867. Максиміліян, цісар Мексику.
1864. Війна Австрії і Прус з Данією о Гольштин і Шлезвик.
1866. Війна Австрії з Прусами і Італією. Битви під Садовою, Кустоцою і Лісою.
1867. Австро-угорський дуалізм.

- 1870—1871. Француско - німецька війна. Битви під Мец, Седан.
1870. Заведенє третої республіки у Франції.
1871. Вільгельм I. пруский король проголошений у Версаяю німецьким цісарем.
1876. Королева Вікторія, цісаревою Індій.
1877—1878. Війна Росії з Туреччиною.
1878. Конгрес в Берліні.
1881—1894. Цар Александер III.
1883. Потрійний союз Німеччини, Австрії і Італії.
1888—X. Цісар німецький Вільгельм II.
1894—X. Цар Миколай II.
1894—1895. Китайсько-японська війна.
1898. Повстанє на Кубі. Війна Іспанії зі Сполученими Станами північної Америки.
1899—1909. Війна Англії з Бурами.
1900. Повстанє Боксерів в Китаю.
1904—1905. Російсько-японська війна.
1905. Мир в Портсмут. Конституція Росії.
1906. Норвегія зриває унію зі Швецією.
1908. Конституція в Туреччині. Прилученє Боснії і Герцоговини до Австрії.
-

Зміст.

	Стор.
Вступ	3
§ 1. Відкриття Португалців і Іспанців	8
§ 2. Максиміліян I. 1493—1519.	17
§ 3. Гуманізм і ренесанс	22
§ 4. Реформація в Німеччині	28
§ 5. Реформація в західній і північній Європі	42
§ 6. Тридентський собор і орден Єзуїтів	54
§ 7. Часи Филипа II, іспанського короля	58
§ 8. Історія східної Європи в XVI. віці	69
§ 9. Початки козащини	83
§ 10. Трицятьлітня війна	106
§ 11. Стюарти в Англії. Олівер Кромвель	121
§ 12. Людовик XIV. 1643—1715.	127
§ 13. Леопольд I. Війна Австрії з Туреччиною	134
§ 14. Сукцесійна іспанська війна	140
§ 15. Кароль VI. 1711—1740	145
§ 16. Повстанє і розвиток прускої держави до Фридерика II.	149
§ 17. Марія Тереса і Фридерик II.	152
§ 18. Реформи Марії Тереси. Трета шлесска війна	156
§ 19. Реформи Марії Тереси і Фридерика II. Сьвітлий абсолютизм	160
§ 20. Цісар Йосиф II.	165

- - § 21. Повстанє Богдана Хмельницького 168
 - § 22. Руїна 182
 - § 23. Велика північна війна. Росія за часів Петра В. Упадок автономії України 190
 - § 24. Наслідники Петра В. Катерина II. Упадок Польщі 201
 - § 25. Англія з кінцем XVII. в. Повстанє північної Америки 207
 - § 26. Причини французької революції . 211
 - § 27. Генеральні Стани і Народні Збори 215
 - § 28. Законодатні Збори 221
 - § 29. Заведенє республіки. Народний Конвент. Часи тероризму 223
 - § 30. Перша коаліційна війна Директорят 227
 - § 31. Похід Наполеона до Єгипту . . . Упадок директоряту. Конзулят . . 231
 - § 32. Наполеон цісарем Франції. Трета і четверта коаліційна війна . . . 235
 - § 33. Наполеон на найвисшій ступені могутности. Війна з Австрією 1809. 241
 - § 34. Похід Наполеона на Москву . . . 244
 - § 35. Упадок Наполеона. Віденський конгрес 247
 - § 36. Часи управи Метерніха 251
 - § 37. Липнева революція 1830. і її наслідки в Європі 254
 - § 38. Європейська революція 1848. р. . 256
 - § 39. Часи Наполеона III. 1852—1870. . 263
 - § 40. Війна російсько-турецька 1877—1878 Берлінський конгрес 1875. 276
 - § 41. Важніші події по Берлінському конгресі 278
-

